

Gunnar A. Skadberg

FATTIG-STAVANGER

En bok om Stavanger 1900–1940
skrevet for ungdom



Til minne om onkel Louis – som lærte meg at
tilhørighet er kilden til livsglede.

INNHold

1	FORORD	6
2	BARNDOM I STAVANGER 1900–1905	8
3	PÅ HERMETIKKFABRIKKEN. MØDE MED KARSTEN	19
	(skrevet på stavangerdialekt).	
4	MOR GINA SI HISTORIE	25
	(skrevet på nynorsk)	
5	LEG OG FRITID	29
	(skrevet på stavangerdialekt)	
6	PÅ VITJING HOS BESTEFØRELDRA I OLTEDAL	33
	(skrevet på nynorsk)	
7	SØNDAGSSKOLE, ARBEIDSSKOLE OG MIDDELSKOLE	35
	(skrevet på stavangerdialekt)	
8	LYKTETENNAREN	38
	(skrevet på stavangerdialekt)	
9	KONFIRMASJON OG POLITISK ENGASJEMENT 1909-1910	40
10	UT I ARBEID. TIDEN OMKRING FØRSTE VERDENSKRIG	46
11	ØKONOMISK KRISE I STAVANGER	
	LOUIS PÅ FLYTTEFOT LANGS JERNBANEN	50
12	FAST BOPEL I STAVANGER	
	FORSORGSVESENET OG SARA BERGE	
	KAMP MOT ARBEIDSLEDIGHETEN	57
13	POLITISKE MOTSETNINGER I STAVANGER 1933-1940	66
14	ANDRE VERDENSKRIG BEGYNNER. AVSLUTNING	73
15	KILDER - SKRIFTLIGE OG MUNTlige	75

FORORD TIL ELEV OG LÆRER

Denne boka handler om vår nære historie. Den legger hovedvekt på å fortelle deg om hvordan svært mange av Stavangers innbyggere hadde det i perioden fra 1900 til 1940. Jeg har forsøkt å finne fram til de menneskene som befant seg nederst på den sosiale rangstigen, og det var mange, men det er sjelden vi hører deres stemmer i historiebøkene.

Du møter en, på mange måter, fremmed verden, langt borte fra oljealderens Stavanger med eneboliger, kjøleskap, telefon, mopeder, bil i garasjen, TV, video, stereoanlegg, walkman, Poco Loco-klær, 501 dongrier, joggesko, mobiltelefoner, Sydenturer, pizzabarer, cola og skoleboller. For mange stavangerungdommer er dette historien om deres egne oldeforeldre. Svært mange av dagens stavangerfamilier har røtter i «Fattig-Stavanger». Derfor handler boka på mange måter om oss selv.

Noe av målsettingen med å skrive boka er å gjøre deg oppmerksom på den raske velstandsutviklingen byen vår har gjennomlevd i løpet av to generasjoner. Jeg har selv vokst opp i Stavanger etter 2. verdenskrig. Sammen med mine foreldre og min to år eldre bror, bodde jeg til leie i en leilighet som bestod av en stue og ett soverom. Kjøkkenet var et ombygd kott med plass til en om gangen. Vi hadde ikke bad, men ble badet i en stamp som ble plassert på stuegolvet om lørdagene. Folk som bor slik i dag, vil vi vel kalle for fattige. Men selv om jeg gikk i omsyddede klær med lapper i buksene (arvegods etter storebror), kom jeg aldri på at vi var fattige. I dag har vi vent oss til å stille helt andre krav til tilværelsen, uten at vi er blitt lykkeligere av det. Vi har det meste som kan kjøpes for penger. For meg er det rart å tenke på hvor kort avstanden er til 1910 da min farfar slo seg ned i Stavanger etter å ha giftet seg og forlatt livet som skipstømmermann på seilskuter. Sammen med familien sin bodde han til leie i et horisontalt-delt hus i Lysefjordsgaten i østre bydel. Lønningen han

tjente på møbelfabrikken der han arbeidet, strakk ikke til for husleie samt mat og klær for familien på to voksne og tre barn. Familien ble derfor oppsagt i Lysefjordsgaten. Den ble husvill og var heldig som fikk flytte inn i en av brakkene som Stavanger kommune bygde på Bakkeland, vest for Bjergsted i 1917.

Et par år seinere fikk familien leie en kjellerleilighet hos overlærer Eeg Larsen på Løkkeveien. Selv en adjunkt på Kongsgård tjente ikke mer enn at han så seg nødt til å leie ut en leilighet i huset sitt omkring 1920. Farfar fikk ofte lønnen sin utbetalt i møbler han laget på Bjorheims møbelfabrikk. Fabrikken hadde ikke penger å betale arbeiderne med, så måtte de selv forsøke å få solgt møblene. Hver dag bar han med seg hjem en svær sekk med spøner så familien kunne ha noe å varme seg på i den kalde og fuktige kjellerleiligheten.

Jeg har latt min egen morbror, Louis Torgersen, være en slags hovedperson i historien fra «Fattig-Stavanger». Han kom til Stavanger i året 1900. Gjennom å følge hans oppvekst i byen, får vi møte mye av det som var typisk for fattigbyen i perioden fram mot 2. verdenskrig. Jeg synes også at de tankene og kunnskapene historien byr oss, blir lettere å ta imot når de knyttes til mennesker vi kan identifisere oss med. Hvis du synes at jeg sympatiserer med de fattige i boka, har du tolket meg rett. Det er som i eventyret, vi ønsker at det skal gå godt for den fattige Askeladden som har fått en uheldig start i livet. Det rare er bare at det ofte er lettere å holde med «de små» i eventyrene enn i det virkelige livet. Aksjoner mot mobbing i skolen og på arbeidsplassene forteller om krefter i menneskesinnet som gjør at vi får lyst til å hakke på eller erte de som skiller seg ut på en eller annen måte. Det var nettopp dette mange i «Fattig-Stavanger» opplevde i begynnelsen av dette århundret. De følte de ble nedvurdert og tråkket på fordi de var fattige. Det har derfor vært vanskelig å få dem til å fortelle historiene sine før de ble pensjonister. Mange av dem følte seg mindreverdige i samfunnet fordi de ikke klarte å skaffe seg arbeid. Det underlige er at mange av disse menneskene beholdt sin verdighet som mennesker og ofte representerer personlige kvaliteter som ærlig-

het, åpenhet, varme og framfor alt: hjelpsomhet. På tross av den vanskelige starten de fikk på livet, maktet mange av dem å bruke overskudd og energi på å skape et bedre og mer rettferdig samfunn som vi nyter fruktene av i dag. På omslaget til denne boka ser du bl.a. Stavangers byvåpen. Vinranken er egentlig et bilde på Kristus og symboliserer ny spirekraft og nytt håp uavhengig av tid og ytre omstendigheter.

Om du tolker denne boka slik at jeg prøver å påvirke deg i en bestemt politisk retning, tar du feil. Faktum er at de sakene arbeiderne i Stavanger kjempet for i begynnelsen av dette århundret: stemmerett for alle, bedre trykdeordninger, gratis skolemateriell og skolegang og mer rettferdige skatteordninger, er saker alle de politiske partiene i dag kan enes om.

Jeg håper likevel at boka forteller deg at politikk er viktig når det gjelder å forme det samfunnet vi sammen skal leve i. Skal egoisme få forkjørsretten når det gjelder våre politiske valg, eller betyr det mer å kjempe fram et samfunn der vi bryr oss om hverandre og føler ansvar for andre enn oss selv og våre nærmeste? Jeg håper at boka kan stimulere deg til å fundere over slike spørsmål.

Boka er skrevet for elever i ungdomsskolen og den videregående skole og egner seg å arbeide med i forbindelse med emner knyttet til lokalsamfunnet - og utviklingslinjer i det norske samfunnet på 1900-tallet, framveksten av velferdsstaten, kjønnsroller og familiestruktur før og nå - og den politiske utviklingen lokalt og nasjonalt i første del av 1900-tallet. Boka egner seg godt som kilde ved prosjekt-, tema-arbeid som tar utgangspunkt i Stavangers og Norges nære historie.

Boka reiser mange etiske spørsmål. Dette peker mot 9. eller 10. klassetrinn som det best egnede årstrinnet i ungdomsskolen. En upublisert utgave av manus har vært utprøvd med hell også i den videregående skolen i Stavanger. Oppgavene i boka er laget med tanke på tverrfaglig undervisning. Foruten i samfunnsfag, passer det å bruke boka i kristendom/livssyn (etikk) og norsk (drama). Flere av emnene og spørsmålene under «klasse-samtale» og «diskuter» egner seg godt innenfor tema der verdier og verdivalg er involvert.

Språklig har jeg variert mellom bokmål, nynorsk og stavangerdialekt - uttrykksformer elevene skal arbeide med både på ungdomstrinnet og i den videregående skolen.

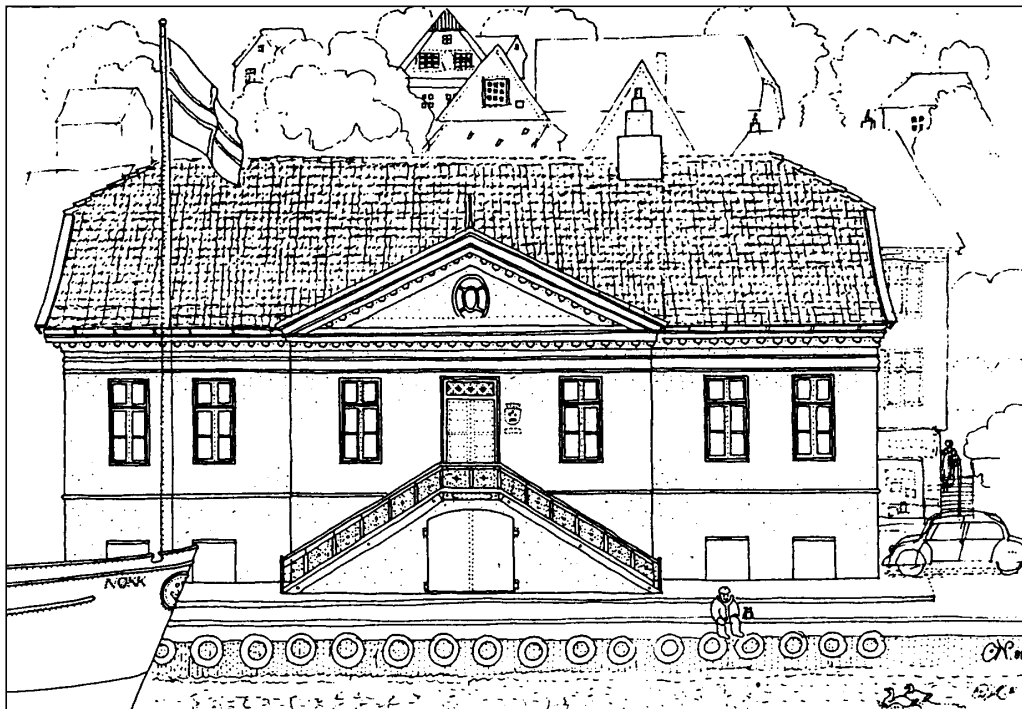
Sunde 11.03.03 Gunnar A. Skadberg.

BARNDOM I STAVANGER 1900-1905.

En augustkveld i året 1900 la kysttruteskipet «Kong Sverre» til ved en trebrygge som stakk ut fra den gamle tollboden ved Strandkaaien i Stavanger. En dame i slutten av 20-årene gikk ned landgangen fra dampskipet. I den ene armen bar hun sin ett år gamle datter. I den andre hang en diger veske. I hanken på vesken klamret en liten guttehand seg fast så knokene var hvite. Her gjaldt det om å komme seg trygt på land i den fremmede byen sammen med mor og lillesøster!

De tre menneskene hadde reist langt. I over to måneder hadde de vært underveis til Stavanger. Ferden hadde startet i Chicago i begynnelsen av juni. På en liten dampbåt ble fruene med de to barna fraktet over Michigan-, Huron- og Eriesjøene fram til byen Buffalo. Fra Buffalo hadde de reist med kanalbåt på Erie-kanalen fram til Albany. Derfra hadde de fulgt toget til storbyen New York. Fra New York hadde ferden gått videre om bord i den store Atlanterhavsdamperen «Thingvalla» som hadde ført dem over verdenshavet til Kristiansand. «Thingvalla» tilhørte det danske rederiet «Thingvalla-linjen» som hadde spesialisert seg på transport av emigranter til Amerika. Dette var den siste reisen Thingvallalinjens skip gjorde fra Amerika til Norge.

Den unge fruene var glad for at turen nå var over. Med forventning så også hennes snart 6 år



Den gamle Tollboden tegnet av Ole Nesvik.

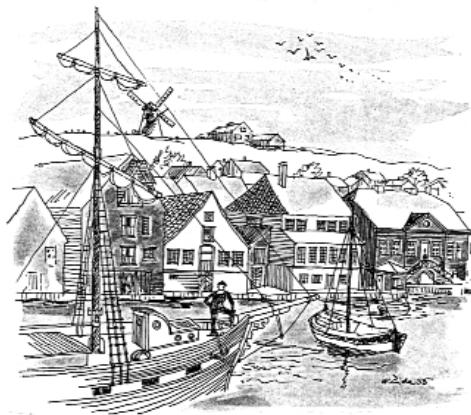
På Strandkaaien ligger Stavangers gamle Tollbod fra 1839. Tollboden er tegnet i klassisk stil av Christian Henrik Grosch i 1838. Det var Grosch som omkring 1850 tegnet Valbergtårnet. Alle varer som kom til Stavanger fra utlandet måtte fortolles ved den gamle tollboden i årene

fra 1839 til 1905 da den nye tollboden stod ferdig på Skansen på andre siden av Vågen. Aktiviteten ved den bevoktede bryggen ved den gamle tollboden kunne være stor mens byens seilskipstrafikk var på det mest hektiske fra 1850 til 1880. I dag er den gamle tollboden restaurert og huser kontorer for havnefogden.

gamle sønn fram til å gjøre seg kjent i sitt nye hjemland. Louis Edward het gutten. Siden foreldrene hadde regnet med å slå seg til for godt i USA, hadde de gitt gutten et engelsk navn da han ble født i 1894. Louis' far, Torger Torgersen, hadde utvandret til USA i 1889. Han hadde først kranglet med faren om lov til å reise. Faren nektet ham å dra til sjøs og mente han var for ung, men Torger reiste likevel. Aldri om han ville slite helsa av seg i Stavanger som dagarbeider og bygge grunnmurer og steingjerder for folk slik faren hadde livberget seg og familien på sultegrensen!

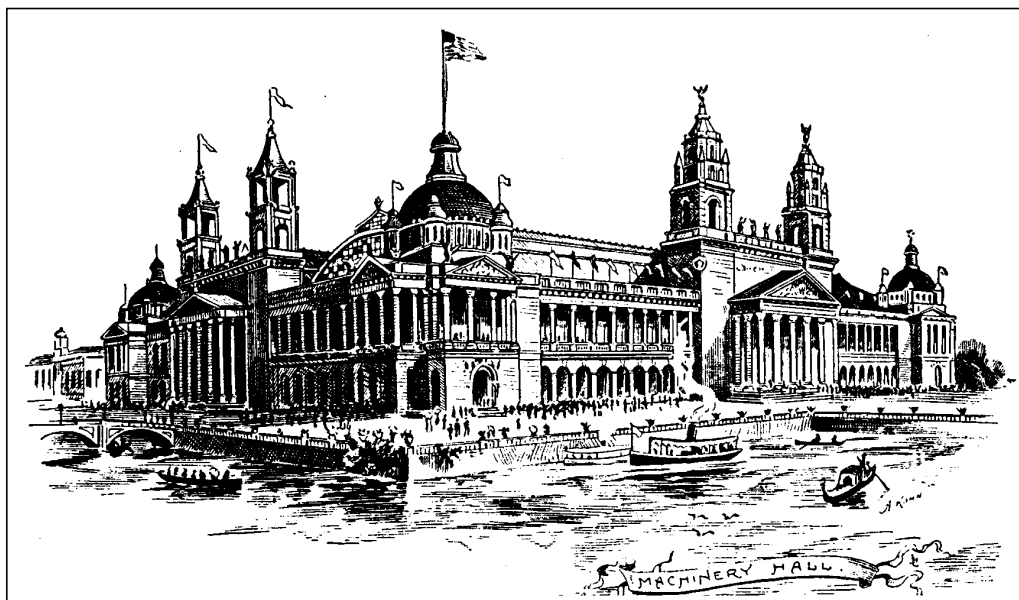
I USA hadde Torger slått seg ned i storbyen Chicago. Der hadde han fått arbeid på fraktebåter som seilte på de store amerikanske innsjøene. Om vinteren frøs innsjøene til, og da arbeidet Torger på et mekanisk verksted i Chicago. Han var bl.a. med på å lage maskiner som ble utstilt på den kolumbianiske verdensutstillingen som ble arrangert i Chicago i 1892 til minne om at det var gått 400 år siden Columbus gjenoppdaget Amerika. Året før var Torger blitt gift med Gina, forloveden som han var blitt kjent med i Stavanger før han utvandret til Amerika.

Gina trivdes ikke i Amerika. Hun fødte tre gutter og ei jente mens hun var i Chicago, men da to av guttene døde av krupp, og hun selv og Louis ofte ble syke i det fuktige klimaet i byen, bestemte hun seg for å reise hjem igjen. All kriminaliteten i storbyen Chicago var også en vik-

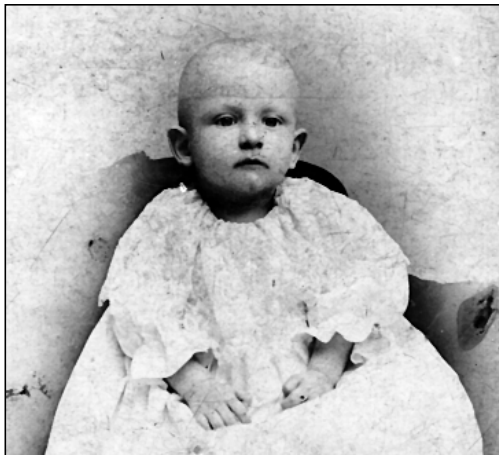


Denne tegningen fra «Straen» viser hvordan det så ut da Louis kom til Stavanger i 1900. Du kan kjenne igjen Tollboden på tegningen. Denne bygningen står fremdeles.

Tegn.: W. Eide.



Utstillingsbygningen for maskiner ved verdensutstillingen i Chicago i 1893.



Det første bildet av Louis' tatt i Chicago i 1895

tig årsak til at Gina returnerte til gamlelandet med barna. Det var ikke særlig lystelig å sove med en ladd pistol under hodeputen for å kunne føle seg noenlunde trygg! Torger tjente godt i Amerika og regnet ikke med å kunne få fast arbeid i Stavanger, der det på denne tiden var dårlige, økonomiske forhold. Han ble derfor igjen i Chicago og lovet å sende penger i posten til kona og de to ungene.

På kaien i Stavanger ventet tante Maria ("Maja") og onkel Henrik. Louis hadde aldri sett dem før, men de så snille ut, og Louis la



Louis mistet to av brødrene sine i Chicago. Det var ikke uvanlig at et eller flere av barna i en søskenflokk døde i gamle dager. Her ser du Louis' bror, Alfred Mimer, fotografert på sin dødsdag – 2. desember 1897 – bare 1 år og 4 måneder gammel.



Sammen med søsteren, Florence (født 1899), like før hjemturen til Norge. Louis er 5 år gammel.

hånden sin trygt i onkel Henriks da de ruslet innover mot Torget og den gamle Domkirken. De gikk på baksiden av sjøhusene som var bygget like ut mot vannkanten og Vågen. Skikkelig kai så han bare ytterst ute ved Skansen på Skagensiden av Vågen. Der var de forresten igang med å anlegge ny kai innover mot Torget. Så vandret de videre oppover de smale gatene mellom alle de små trehusene. Alt var liksom så lite her i forhold til gatene og de store murhusene i Chicago.

På Bergeland, ikke langt fra Petrikirken, bodde Maja og Henrik. Der traff Louis farmoren, Malene. Hun bodde også i leiligheten



Kirkebakken 16



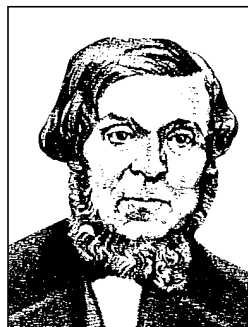
Dette fotografiet ble tatt like etter ankomst til Stavanger i 1900. Louis er nyklippet, nettopp fylt 6 år og Florence er 1. Moren, Gina Amalia er 28 og hennes svigerinne, Marie Olsen, som står bak, er 40 år.

Fotografiet ble sendt til faren i Chicago – og hans hjemlengsel ble trolig ikke mindre etter at han mottok bildet av kone, barn og søster.



Faster «Maja» og onkel Henrik (Olsen) som Louis bodde sammen med i Kirkebakken 16 da han kom til Stavanger i 1900.

til datteren og svigersønnen. I dette huset i Kirkebakken hadde faren vokst opp, fikk Louis vite. Farmor serverte fisk som Henrik hadde fisket. Louis var ikke vant med fersk fisk fra Chicago, men spiste med god appetitt. Stekte epler til dessert smakte fortreffelig.



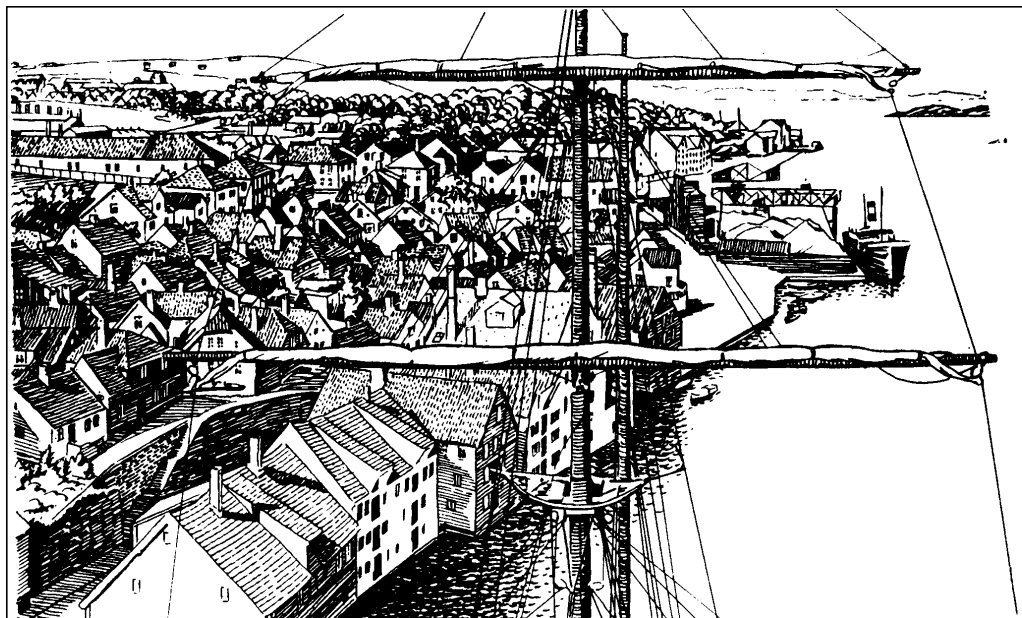
*Louis' farfar Ådne Torgersen Eidland (1825–1901)
(Yrker: Inderst, forpakter og steinarbeider) og Louis'
farmor Malene Simonsdatter Haukamork (1829–1903)
Tegning: Trygve Madsen*

Louis fant seg snart lekekamerater i gata. Når engelske, polske og tyske ord glapp ut av ham, sto kameratene bare og måpte, så han lærte seg snart å bare bruke norske glosser.

Men Gina kunne ikke slå seg til i den trange leiligheten til svigermoren for lengre tid. Først fikk hun leie to rom hos skipper Samuel Nygaard i Jødderens gate (Jærgata) 66, men snart flyttet hun bort til hjulmaker Tønnesen i Hetlandsgaten. Huset kaltes Garmannhuset fordi «jomfru» Garmann (Johanne Marie Garmann 1799–1884) hadde eid det før. Huset var fra 1730. Dette årstallet sto i hvert fall skåret inn i en bjelke i taket. I tillegg sto det «Greve J. J. af Døbel», minnes Louis.

Gina fikk leie ett rom og kjøkken i dette gamle huset, men hun måtte dele leiligheten med en flokk rotter og begynte snart å lete etter annnet husvære. Louis likte seg godt i Garmanhuset. Foran huset gikk det en smal gate der en karjol hadde problemer med å passere. Men hagen på baksiden var ypperlig som lekeplass for ungene. Der var høyt gress, store trær de kunne klatre i og uthus der de kunne holde gjemmeleken eller trebonius som de kalte den leken i Stavanger.

En dag begynte det å brenne i et nabohus i Kongsteinssmauet. Gina ble redd og puttet pengene sine i en lomme hun hadde bak på skjørtet. Hun trev en unge i hver hånd og kom seg av gårde til en slektning i Bredbakken. Louis syntes det var mørkt og trist i den trangbodde leiligheten der småungene krelte omkring på golvet. Skittent var det også. Han var glad da moren, seint på kvelden, tok på hjemvei med ham og søsteren. Enda gladere ble han da han oppdaget at huset hvor de bodde, var uskadd.



Slik så det ut på Stavanger havn på begynnelsen av 1900-tallet. Tegningen over viser «Straen» og den under: Skagen-siden av Vågen. Legg merke til sjøhusene som går like til sjøkanten! Den øverste tegningen er laget av Trygve Madsen, og den nederste av Roger Johnsen.

Av og til fikk Louis være med onkel Henrik å fiske. Det var morsomt og spennende. Onkel hadde vært til sjøs. Han fortalte Louis om den gangen han var med «D/S Dagry» i Irskesjøen og båten sprang lekk i storstormen. En nærliggende båt var ute av stand å hjelpe i de digre bølgene. Mannskapet på «Dagry» samlet seg på dekk. De ba Fadervår sammen. Båtsmann Henrik Olsen bandt en line rundt livet og jumpet ut i den skumhvite sjøen. Han la på svøm mot den andre båten. Ved hjelp av alle sine krefter, klarte han omsider å nå fram til skutetida og klatre opp den nedsenkede lederen. Dette førte til at hele mannskapet på «Dagry» ble berget. Louis satt med øynene på stilker og la snaut merke til at han hadde fisk på kroken. Onkel skrøt av hvor flink han var til å fiske, og Louis smilte stolt tilbake. Da de var kommet hjem etter fisketuren, fikk Louis lov å selge noen av fiskene til nabokoner - og så tjente han sin første 25-øring.



Fisken kom vel med hjemme hos Louis, for menyen var ellers nokså ensidig. Brød, margarin og kaffe sto vanligvis på bordet. Melk ble kjøpt på en av bondegårdene på Hetland, men den var dyr. Moren hellel melken oppi et stort fat. Neste morgen skummet hun fløten og hadde fløte til kaffen. Kaffen ble kjøpt i hele bønner og malt på en liten kvern de hadde på kjøkkenet. Louis fikk blande litt melk i kaffen. Det smakte ikke så veldig godt, men han skjønnte jo at melken måtte drøyes når den kostet tolv øre literen. Sild, poteter og havresuppe var også hverdagskost i Louis' barndomshjem. Lapskaus smakte ganske godt, særlig hvis den var tilsatt noen pølser til ti øre stykket. Om søndagen vanket det ofte kjøttkaker og sviskegrøt. Blodpannekaker var noe av det beste Louis visste ved siden av de stekte eplene til farmoren.



Louis fotografert sammen med husvertinne Martha Fosse utenfor Kirkebakken 16. Bildet er tatt i 1900 – like etter at Louis var kommet til Norge fra USA. Louis er 5 år.

Hun var alltid kledd i en stramtsittende svart kjole som mer viste enn skjulte hennes frodige front. Når hennes lorgnetter ikke var festet på neseryggen, hang de og dinglet i en snor utfor «balkongen». Frøken Svendsen var i besittelse av et heftig temperament, og hun sparte ikke på riset i sine forsøk på å lage gode byborgere av ungene på St. Petri!

Louis fryktet også skolebestyrer Høie og pedell (vaktmesteren) Knudsen. Han var derfor glad da han i august 1902 fikk flytte opp til den nye skolen på Storhaug - byens største med 870 elever.

Skoleåret begynte i mars, og etter tre måneders skolegang, fulgte sju ukers ferie før høsthalvåret tok til. De første skoleårene gikk Louis på skolen tre timer pr. dag, men fra 4. klasse



Storhaug skole der Louis var elev fra 1902-1905

Om sommerlørdagene var Louis med moren på Torget for å kjøpe grønnsaker og bær. Moren laget syltetøy som ble brukt på brødsnivene i tillegg til hvit og brun ost - og sukker! Ripsen kostet ikke mer enn fire-fem øre literen.

Av og til sprang Louis med sydrene for moren til bonden der de kjøpte melk. Det hendte han fikk et par øre av bonden for dyrematen. Da fant han veien til nærmeste butikk og omsatte ørene i rød bombom som farget tunge og lepper med signalfarge. Kandissukker smakte også godt!

Hver måned kom ti dollar i posten fra faren i Amerika. Drøyde det med at pengene kom, ble det smalhans hjemme hos Louis. Det hendte han var med moren til pantelåneren i Strandgaten. Der pantsatte moren gifteringen sin og Louis spurte: «Koffer kan di ikkje trykka flerr pengar?» «Du kan så sei», svarte bare moren mens hun smilte til ham.

I 1901 begynte Louis på St. Petri skole som lå der hvor Stavanger Politikammer siden ble plassert, ved siden av St. Petri kirke. Frøken Laura Svendsen var streng og utilnærmelig.

I 1901 begynte Louis på St. Petri skole som lå der hvor Stavanger Politikammer siden ble plassert, ved siden av St. Petri kirke. Frøken Laura Svendsen var streng og utilnærmelig. Skoleveskene var laget av voksduk og gikk snart filleveien. Skoledagen begynte med sang og Fadervår og ble avsluttet med sangen «Jesus styr du mine tanker». Elevene fikk skussmål til sommerferien og en gang utpå høsten. Til jul fikk de tallkarakterer i religion, norsk muntlig og skriftlig, regning og skrivning.

Mange av Louis' klassekamerater hadde lus i håret. «Lusakåå» - en helsesøster, kom av og til på besøk i klasserommet. Hun rotet i håret med en trepinne. Hvis hun fant lus hos noen, smurte hun hodebunnen inn med et illeluktende stoff og sendte en lapp med hjem til mødrene med beskjed om hvordan den videre avlusingen skulle foregå. Lusen stammet som regel fra den halmen ungene sov i om nettene.

Bønder kom til byen og solgte halmbunter som folk kjøpte til liggeunderlag i mangel av madrasser. Mødrene måtte stadig sørge for påfyll av ny halm. Lusa fulgte med gratis!

Det var en inngang for gutter og en for jenter på Storhaug skole. Andre og tredje etasje av skolebygningen manglet også sidegang slik at en måtte gå gjennom klasserommene for å komme fra guttenes til jentenes ende av skolebygningen. Utedoene var delt i to avdelinger. Guttenes lå nærmest Hjelmelands-gaten.

Guttenes bukser rakk til knærne og var ofte omsydd av gamle klær mødrene hadde anskaffet. De svarte strømpene var hjemmestrikket. Et livstykke (en slags undertrøye) med knapper og springer holdt strømpene oppe. På hodet hadde guttene en kalott. Jentene gikk i hjemmesydd kjoler og strikkestrømper som klødde forferdelig.

I hvert klasserom sto noe som liknet på sopelimer, men viste seg å være ris. Litt uro, småprat, en blekkfatt eller latter på feil sted, førte ofte til ris på fingrene, vridning av ørene eller lusing i det korte håret over ørene.

Oppdragerne på denne tiden hadde god tro på straff og belønning i oppdragelsen av barn og unge. I en klasse på Kampen skole hørte Louis om en lærer (SL) som delte ut små sjokolader til de guttene som oppførte seg pent, men da de fleste var villige til å kutte ut mye tull og tøys til fordel for en sjokoladebit, varte det ikke lenge før han måtte gå over til ettøres karameller som lokkemiddel. Etter denne tid inviterte han heller de flinkeste og kjekkeste elevene hjem til seg på saft og boller!

SL brukte to typer tavletegninger for å få sine skakkjorte disipler på rett kjøl. Tegningene ble utstyrt med et «La stå», slik at vaskekonene ikke fjernet dem etter dagens dyst i klasserommet. Den ene tegningen besto av en trapp som krysset tavla med ordene «himmel» og «helvete» på henholdsvis øverste og nederste trappetrinn. Røverguttenes navn ble skrevet på et av de midterste trappetrinnene - og så steg eller sank navnet i trappene alt etter om gutten gjorde det han ble bedt om eller ei.

SL's andre favoritt-tegning framstilte likkisten til guttens mor da SL mente at de ukjorne guttene bidro til å ta livet av sine mødre gjennom sin skofting av lekser og skolegang. Først la derfor SL bunnplankene til rette, og etter hvert som forbedringen uteble, kom både sidestykker og lokk på plass!

I klasserommet hadde SL hengt opp en stor papplate som forestilte en klovn uten hode. Denne plakaten hengt han over hodene på de guttene som hadde snakket stygt, løyet eller funnet på annet garp. Først smurte SL munn og tenner inn med grønnsåpe for å få vasket vekk skittsnakket; deretter hengt han klovnedrakten over synderen og førte ham ut på gangen ved hjelp av et godt grep i nakken. Målet for ferden var naboklasserommene der «klovn» ble fremstilt til spott og spe for skadefro medelever!

En annen av Kampen-lærerne eliminerte et par av bråkmakerne i klassen sin ved å stille dem opp ved siden av seg oppe ved kateteret. Guttene måtte stå med pekefingrene opp i lufta slik at



I forgrunnen av denne tegningen ser du «Garmannshagen» hvor Louis lekte som gutt.



Her ser du hvordan gutter og voksne mannfolk gikk kledd i begynnelsen av 1900-tallet.

GN kunne feste en hyssingstump til fingertuppene. Så la religionslæreren ut om underberetningene i Det gamle og nye testamentet mens han rensket kammen sin på den stramme snoren mellom sine utemmede villbasser - så visste han hvor han hadde dem den stunden!

En dag ble Louis tatt med til bestyrer Ingvald Godal. Han var livredd, for bestyreren var den som foretok alvorligere avstraffelser med ris på blank messing. Selv om Louis tvilte på at Godal foretok slike avstraffelser, tenkte han mye på hva galt han kunne ha gjort mens han lusket etter frøken ned mot kontoret. Han bukket høflig i døra til bestyreren og ble kalt inn. Frøken viste Louis' regnebok til Godal som ga tredjeklassingen ros for flid og dyktighet. Det var en glad og lettet gutt som forlot bestyrers kontor den dagen!

Pedellen hadde alle respekt for. «Kom dokker ud!» ropte han og truet med knytteneven mot fremmede unger i skolegården. Han hadde jobben med å få skulkerne på skolen. Gutter som gjentok skulkingen, risikerte å havne på Lindøy skole som lå på en ensom øy like ved byen.

Det fantes ikke skoletannleger da Louis gikk på skolen. Moren hadde ikke råd å sende ham til tannlegen, så når tannverken meldte seg, fikk han tobakk av onkel Henrik. Tobakkssausen dempet verken, sa Henrik. Av moren fikk han en bomullsdott med kamfer på til å dytte ned i «hullet». Kamferen tok bare smertene for en stund, så kom den tilbake verre enn før, og Louis gråt og klaget sin arme nød. Livet var verre enn han hadde trodd! Og verken kom nesten alltid om natten når det var mørkt og farlig omkring ham. I 1912 ble det startet med skoletannlege i Stavanger, men Louis visste ikke hva som var verst av denne nye «pinå» og den gamle tobakkssausen!

Da Louis var 11 år, prøvde han å få arbeid på «Pedersens Tobaksfabrik», men han fikk

beskjed om at han var for ung, så det gikk ikke. I stedet møtte han opp i avisen «Vestlandet» i Urgaten 6 for å få arbeid som avisbud. Denne avisen begynte å komme ut i 1906. Det var etter oppløsningen av unionen med Sverige at det ble aktuelt å skape en ny avis i Stavanger. Mange problemer ventet på løsninger etter at Norge var blitt selvstendig og hadde fått sin egen konge. «Vestlandet» ville arbeide for en forsiktig reformpolitikk. Avisen skulle også forsøke å samle de borgerlige partiene i byen, hva nå det måtte bety når «Stavanger Aftenblad» allerede eksisterte. Louis leverte avisen på strekningen fra Stranden (Strandkaaien) og utover mot Kalhammeren. Han leverte avisen på døra og fikk se inn i mange fine hjem. Maken hadde han aldri sett på Bergeland der han bodde. Her var det hushjelpene som åpnet dørene mange steder. Av og til fikk han komme inn på kjøkkenet for å smake på en kake. Da kunne han se inn i stuer med plysjmøbler, tepper på golvene og tunge gardiner eller portierer foran vinduene og mellom stuen. På golvet sto det kister, utskårne bord og skap og sjeldne gjenstander fra fremmede land. I dette området bodde det mange kapteiner og sjøfolk. Det var spennende å se noe av alt det rare de hadde tatt med hjem fra fjerne deler av Jorda.

Louis' mor abonnerte på avisen «1ste Mai». Louis visste at det, stort sett, var vanlige arbeidsfolk som leste den avisen. Om kvelden la Louis avisen på golvet under lampen og leste høyt for moren og søsteren. Han likte bedre det enn å lese lekser. En dag leste han i denne avisen at sønner av arbeidere burde avstå fra å være avisbud for borgerlige aviser og heller gå med «1ste Mai». Louis skjønte at den meldingen gjaldt sånne som ham. Han var jo sønn av en alminnelig arbeider. Han sa derfor opp jobben i «Vestlandet» og begynte å gå med «1ste Mai». Tjente bedre gjorde han også. Nå fikk han sju kroner måneden mot før fem. Han leverte pengene til moren, men fikk beholde 25 øre til egen fornøyelse.

Louis leverte «1ste Mai» på strekningen Verksgaten, Banevigen, Badedammen, Ramslandberget, Støperigata, Dokken og opp mot Ryfylkegata. Det var skjære elendigheten han så her i forhold til det han hadde sett på veien utover mot Kalhammeren. Syns-, hørsels- og lukteinntrykkene festet seg for alltid.

Området rundt Badedammen hadde vært preget av velstand og gode kår i seilskutetiden. Nå hadde hermetikkindustrien overtatt denne bydelen med sesong- og lavtlønnsarbeidere, arbeidsledige, ramp, lort og krapyl. Noen lassisser holdt til i en gammel trebygning. Louis våget nesten ikke gå forbi, men samtidig syntes han synd på disse menneskene som bare gikk her og drev uten helse og framtid.

Det hendte at Louis brukte avislønnen til å gå på kino. Victoria het den første kinoen i Stavanger. Den åpnet i 1905. Etter kort tid vokste nye kinoer fram som videoforretningene i våre dager. Kinoen ble en umåtelig populær fritidsfornøyelse i Stavanger, og det var få problemer med å fylle Kinoteatret, Biografteatret, Centralteatret og mange flere. I 1917 hadde byen åtte kinoer og folk ga dem oppnavn som Sigarkassen og Skråplanet. I 1911 var det 940000 voksne og 300000 barn som gikk på kino i Stavanger. Det gir et gjennomsnitt på 3500 besøkende pr. kveld gjennom hele året! Filmene var korte slik at det var mulig å se flere filmer pr. kveld, men «kinadillå» ble så omfattende at saken ble tatt opp i Stavanger Lærerlag som gjennom en omfattende undersøkelse hadde klarlagt omfanget av kinogåingen blant byens 3852 elever. Lærerne konkluderte med at for mye kinogåing var skadelig for de unge, for elevene ble uoppmerksomme og ukonsentrerte av all springingen på «kina».



Tilværelsen var «nåttå og gråden» for mange mennesker i Stavanger i begynnelsen av 1900-tallet.

(Arbeiderbevegelsens arkiv)

Dessuten hadde lærerne funnet ut at skolesparingen var sunket med 9% etter at kinoen var blitt så populær, og Lærerlaget mente derfor filmen representerte en «aandelig epidemi» for ungene og at den oppdrog til fornøyelsessyke og sløseri. Nervesystemet og øynene tok også skade av for mye kinogåing, mente Lærerlaget som i denne saken støttet seg til en lege som hadde undersøkt ti skolebarn som klaget over vondt i øynene etter å ha vært på kino. At de guttene som ble plassert på Lindøy skole var så flittige kinogjengere, talte også til fordel for at kinodriften ble gjort kommunal slik at det offentlige kunne få bedre kontroll over dette mediet. Riktignok var det stumfilmer som ble vist på denne tiden, men lokale pianister sørget for at levende musikk fulgte handlingen i filmene og forsterket stemning og følelser slik at «fremstillinger av unaturlige og fantastiske begivenheder forvirrer børns virkelighedssans».

I 1911 ble det arrangert et stort foreldremøte i Bethania der 500 foreldre var med på å diskutere kinoproblemet. Et mindretall ville ha «det hele væk», men flertallet oppfordret kommunen til å overta kinodriften. Og slik ble det. I 1918 vedtok nemlig bystyret at kinodriften skulle være kommunal fra 1. januar 1920. De siste småkinoene ble stengt i 1927 da Filmteatret stod ferdig til å tas i bruk med «Ben Hur» som premiére-forestilling (i dag er Filmteatret en del av Stavanger Kulturhus).

ORDFORKLARING

TREBONIUS:

Gjemmeleken i Stavanger fikk dette navnet etter Daniel Trebonius som var lærer ved byens katedralskole omkring 1670. 10 år seinere hjalp han elevene ved denne skolen å skrive et smedevers på latin om den forhatte kapellanen, Henrik Rosenkilde, som også underviste ved katedral-skolen. En elev røpet hvem som hadde hjulpet dem å skrive versene, Rosenkilde anmeldte saken til biskopen som i sin tur sa opp Trebonius. Trebonius forsvant så stilt og raskt fra byen etter dette, at mange mente han hadde gjemt seg. Dette er forklaringen på at gjemmeleken ble kalt «å lega trebonius» i Stavanger helt fram til 1950-tallet.

BOM BOM OG IDDISAR:

Fra Frankrike kommer stavangeruttrykkene «bom bom» og «idissar». «Godt» heter «bon» på fransk. Det er dette ordet som er blitt til vårt ord på drops. «Idissar» er stavangeruttrykket for etikettene som ble klistret på hermetikkeskene og som ble nyttet som betalingsmiddel når ungene spilte «mablis» (med klinkekuler). Etikett kommer av fransk etiquette som betyr en merkelapp med påskrift om innhold, kvalitet og mengde.

MABLIS:

Å spille med klinkekuler kalles i Stavanger for «å spela mablis». Dette ordet kommer fra engelsk «marbles» som betyr marmor, og det er nok hjemvendte sjøfolk som har lært sine barn dette engelske ordet.

SIDDIS

Også det engelske ordet «citizen» har fått innpass i stavangersk. Innfødte stavangere kaller seg for siddisar, og det ordet har altså sin bakgrunn i den engelske glosen for byborger, og ble importert av stavangersjøfolk som hadde bodd en tid i New York.

TIKKEN

Den leken som østlendingene kaller «sisten», islendingene «sidastakur» og bergenserene «pikken», kaller «siddisen» for «tikken». I England kalles denne leken for «touch», «tagg» eller «den», men i området omkring Irskesjøen, som stod i nær forbindelse med vårt område gjennom hele vikingtiden, kalles leken for «tickeller tiggin» og ungene sier «he» om den på samme måte som vi sier «du har an». Hanntikk heter «tick» på engelsk. Trolig er det dette insektet som i 1000 år har gitt navn til den mest populære barneleken på Jæren.

OPPGAVER

- 1) Hva var grunnen til at Torger Torgersen ble igjen i Chicago da kona og de to ungene reiste hjem til Norge?
- 2) Skriv litt om maten som vanligvis sto på menyen i Louis' barndomshjem!
- 3) Finn ut hva sydrer er!
- 4) Forklar hva en pantelåner er !
- 5) Hva var et livstykke?
- 6) Hva slags mennesker bodde langs Stranden (Gamle Stavanger) og utover mot Kalhammeren omkring 1900?
- 7) Hva slags mennesker bodde i området omkring Badedammen ca. 1900?

OPPGAVER UTEN FASITSVAR

- 1) Be læreren om å få en kopi av et kart av Nord-Amerika og tegn inn den ruten Louis, moren og søsteren fulgte fra Chicago til New York!
 - 2) Hvorfor tror du at Torger valgte å dra til sjøs på tross av at faren var imot det? Hva er årsaken til at det ofte blir konflikter mellom foreldre og ungdommer som er i den alderen du er i nå? Hvilke saker ender i konflikt hjemme hos deg? (Hva tid må du være inne om kveldene, får du kjøpe de klærne du vil, se de filmene du vil, spise den maten du vil, drikke hva du vil?) Diskutér i klassen!
 - 3) Finn ut hva slags sykdom krupp er!
 - 4) Er det rike og fattige boligstrøk i Stavanger i dag? Hva slags hus er best å bo i, etter din mening? Hvis du har tenkt å slå deg til i Stavanger når du blir voksen, hvor i byen vil du da helst bo? Diskutér i klassen!
 - 5) Ta sykkelens fatt og finn den gamle Tollboden på Strandkaiaen. Prøv å finn ut hvor gammel bygningen er og hvem som tegnet den! Hva nyttes bygningen til i dag?
- Finn Kirkebakken 16, Kongsteinssamaue, Bredbakken, Storhaug skole, Verksgaten, Banevigen, Ramslandberget, Dokkegaten og Ryfylkegaten! (Avisruten til Louis).

PÅ HERMETIKKFABRIKKEN

/ MØDE MED KARSTEN (skreve på dialekt)

Det va på ein hermetikkfabrikk inn med Badedammen at Louis blei kjende med Karsten eller «Kassa» så han blei kalde. «Kassaen» kunne fortella. Han fortalte om oppholdet sitt på Lindøy så Louis blei mållause. «Kassaen» hadde vokst opp i smauene ved Badedammen. Han fortalte og møje derfra. Nyligt hadde han hørt om ei unge jenta så hadd drept den ungen hu hadde fått udenfor ekteskab. Politiet hadde komt og arrestert na. Politiet va ofta på besøg i den gadå der han «Kassa» bodde. Et par politifolk hadde vore hemma hos «Kassaen» og de og. Det va itte et sånt et besøg han måtte reisa te Lindøy. Ja, fysste hadd'an skylka skolen ein del. Han følte han måtte ud i byen å se på livet. Ka va vitsen med all den lesingå og puggingå på skolen? Byen lå jo der å venta på å bli oppdagte. Hillevåg, Eiganes og Våland va bydelar så låg og bøy på spenning og nye oppdagelser. Karsten hadde vore møje på Torjå og. Han hadde bære fisk og grønnsager for fine fruer fra Kannik og Paradis. Karsten fortalte at han hadde fått prøva doene i Kannik. Det va kje sånne doer med to håll og komme onna, men klosetter med fliser, messing, badekar, pyntehåndkler, speil og snor te å trekka i. Og der va ingen skidlokt ittepå!

Faren te han Karsten drakk. Han arbeidde på «Blikken» eller Blikktrykkeriet. Der lodd 'an

sardinesker, men han va ofta arbeidsledige udenom sesongen. Då va han sure og irritabel, og de andre i familien måtte helst gjørr seg usynlige. Louis kjende seg godt igjen i den beskrivelsen, for sånn hadde han følt det då faren kom hjem på besøg fra Amerika i 1905. Det va omtrent liga vanskelig å få et skikkelig arbeid då, så 16 år tidligare då faren hadde forlatt byen. Av og te hadde han fått seg et arbeid te 12 kroner ugå, men oftast gjekk han der og dreiv og va i veien, følte Louis. Før hadde det vore gode nok plass for både han, morå og systerå, Florence, i den nye leiligheden de hadde fått seg i Hetlandsgadå 38. Ett rom, kammers og et lide kykken egna seg ikkje akkurat te dansegolv, men han følte iallfall at han kunne pusta i den nye leiligheden - heilt te faren kom hjem. Då følt an seg te overs. Faren va hissige og irritabel når han ikkje hadde arbeid. Louis sko bare lesa, tegna eller holda snuden og gjørr så han ikkje va te. Han ville gjerna ver glade i faren, men han fekk seg ikkje te å kasta seg inn te an når han møtt an udfor huset. Det va snaut nok han vågte hold an i håndå. Han kjend´an jo meste ikkje. Louis følte seg flau for det va sånn, særlikt når han sammenligna seg med koss mange av kameratane hadde det med fedrene sine.

Egentlikt va han letta då faren reiste tebage te Amerika itte et halt år hejemma. Alt falt tebage i det gamla mønsteret igjen. Der va liksom ikkje plass te han far lenger. Det blei bare rod av det, både hejemma og i følelsene te Louis. Han savna faren når han ikkje va der, men opplevde at faren va fjerne, strenge og utilnærmelige når han va der. Nei, alt va mōje enklare når det bare va han, morå og systerå. Men noge va bra med besøget te faren. Han hadde hatt med seg ein fine genser te Louis så va kjypte i Canada. Ein blyant med visk i enden, va der heller ingen av klassekameratane så hadde magen te.

Karsten fortalte Louis om koss han va havna på Lindøy. Han fortalte at Lindøy skole ikkje va så veldigt gammale. Han va oppretta i 1899 så «kommunale tvangsskole for elever som viser så slett oppførsel at de øvrige skolebarn derved udsettes for skadelig paavirkning». Te Lindøy blei elevar fra byen sende «naar de øvrige midler til opretholdelse av tukt og orden viser seg fruktesløse», så der stod skreve. Då han Karsten, i tillegg te skulkingå, begynte å vera lenge ude om nettene, fekk han problemer, fortalt an. Faren sa bare: «La han få løyba linå ud». Morå va fortvilte. Ei nott blei han fonne sovande onna et bådhvelv ved Victoria Hotel. Det va ein politimann så fant han, og han tog Karsten med seg i arresten! Han Karsten va bare 11 år då! Vergerådet i byen bestemte at nå sko han sendas te Lindøy. Fysst hadde ein fra vergerådet vore hejemma hos Karsten for å få faren te å mōda i rådet. Faren møtte verkeligt, men han hadde vore så fodle at han mesten ikkje kunne stå på beinå. Karsten følte seg sårå, hjelpelause og leie då han oppdagte det - og flau på faren sine vegne.

På Lindøy va der 30 guttar mydlå 8 og 15 år. De sov på tri store salar. Nykommarane og de så tisste i sengene om nettene, lå på sal 3 i andre etasje. Karsten møtte igjen ein av kameratane fra gadå hejemma på sal 3. Han blei svert overraska då han forsto at han va der for det han piste i sengå om nettene.

Lindøy sko ver både skole og oppdragelsesanstalt for guttar så hejmene ikkje kunne ta seg av. Guttane gjekk kledd i blå skinnbokser, blå, sribete bluser, ragger og tresko. Skikkelige sko fekk de gå med fra lørdags ittemiddag te syndag kveld. Guttane blei glattrakte på håvet for å forhindra at luså spredte seg. Guttane måtte arbeida ved siå av å gå på skolen. Om kvelden holdt bestyraren andakt før de blei sende te sengs.

Karsten måtte nokså fort på besøg te bestyraren. Agronomen, så leda udearbeidet på Lindøy, meinte at han Karsten va lade. Han gjorde ikkje det han va gode for når det gjaldt å stella kyr, hestar, griser og hyns eller når det sko gjørs reint i fjøset. Heller ikkje va det mōje å skrøyda av når Karsten slapp te på kykkenet eller når der sko gjørs reint i stuene og i gangane. Det sama gjaldt når ågeren sko brydas opp eller når der sko opparbeidas nye vei.

Då Karsten møtte opp for bestyraren andre gangen for det han, ifølge agronomen, va ein ladstaur, blekte bestyraren te an. Karsten gjekk i golvet allerede itte fyssta slaget. Det versta va at han ikkje fekk pusta. Men bestyraren ga han ein hissige ordre om å komme seg på beinå igjen, og det fort. Sløydleraren og agronomen stod og såg på mens slagå falt. 9 slag va straffå. Itte 4-



Louis fotografert sammen med foreldrene og søsteren, Florence, i 1905 da faren var på besøk fra USA.

5 slag blei alt uklart for han Karsten, men han huska svakt at han blei lagte oppå et bord og bedt om å beklaga at han ikkje va så han sko. Imens kom de siste slagå.

Karsten va bare 11 år og lengta forferdeligt itte å komma hjem te morå. Han skreiv brev te na og fortalte koss han hadde det. Brevet blei sensurert av ein av lærarane. Karsten fekk valget mydlå å skriva brevet på nytt eller melda seg for bestyraren. Karsten valgte å gå te bestyraren. Han nekta å forandra på det han hadde skreive. «Det e sant det så står der, » sa Karsten. Då grapste bestyraren brevet. Itte andakten fekk Karsten juling igjen. Karsten vrælte sjøl om han visste at de andre guttane ville kall an for «kontorlus» når han ga lyd fra seg. Itte kvert kom der kje lyd heller, for denne gangen blei han slådde te han besvimte.

Karsten likte godt når han fekk gjeta dyrå i udmarkå. Då låg han i lyngen og drømte seg vekk eller tog seg ein dukkert i vatnet. Det va selvfølgelig forbudt, men det ga han blaffen i.

Karsten fekk et nytt brev underslått for det han hadde nevnt at ein av guttane hadde fått ei flenga i brystet itte et knivstikk. Sånt måtte ikkje komma ud, for det kunne skada skolen. Karsten hadde og nevnt at flerne av guttane va blitt syge på same tid. De fekk høge feber og kasta opp uden at legen blei tilkalte for det. Dette va ingenting å skriva om, sa bestyraren før han plokke brevet i stykker

Itte ei tid døde tri av de syge guttane. Då blei der sendt bud itte legen. Diagnosen hans lød på smittsomme hjernehinnebetennelse!

Itte at Karsten hadde vore på Lindøy i øve ett år, fekk han besøg av foreldrene og systerå. Han klarte ikkje møda de, så han sprang og gjømde seg. Itte et par timar, blei han fonnen av nogen av de andre guttane. Han blei førte fram for bestyraren og foreldrene. Bestyraren ba han forklara seg, men det orkt an ikkje. Han blei bare ståande å se tomt framfor seg.

Då morå fekk han for seg sjøl, sporte hu om de va snille med an på Lindøy. «Ja», svarte han Karsten mens han såg ein aen vei. Morå meinte at noge måtte ver gale, så hu sporte på nytt.

«Nei, det e ingenting!» skreig Karsten - og så kom tårene. Han hulka sårt og ukontrollert mens han klemde seg innte morå. Morå bare holdt rundt an og strøyg an forsiktigst gjønå håret mens grådetoktene bølga i den tynne guttakroppen. Det va kje nødvendig å sei merr, morå forstod an.

Familien te Karsten drog hjem igjen te byen om kvelden. Karsten stod på ein høyde på Lindøy og vinkte te robåden va ein prikk langt borte. Han følte seg tomme og aleina. Han tvilte på at han nogen gang kom te å bli gla'e igjen.

Så va det å ta fatt på et nytt år med arbeid, skolepugg og juling. Det einaste så liva litt opp i tilværelsen, va då ein av kameratane klarte å rømme fra Lindøy. Han va vekke i flerne uger før politiet fekk tag i an og sendt an i fengsel i Stavanger. Guttane på Lindøy fulgte flukten med spenning fra dag te dag, og det va ein sorgens dag då de forsto at han va fakte.

Karsten va på Lindøy te han blei konfirmerte. Då fekk han endelig reisa hjem igjen. Han fekk arbeid på ein hermetikkfabrikk. Det va der Louis fekk hørra historien hans. Han hadde nemlig og klart å skaffa seg arbeid ved ein hermetikkfabrikk i sommarsesongen så varte fra juli te august. 5 kroner va godt betalt for ein uges arbeid. Det va egentlig ikkje tillatt med barnaarbeid i fabrikkane, men når fabrikktilsynet kom, blei ongane fra 8-9 år og oppøve, sende opp på loftet der de gjømde seg i mørke krogar te tilsynet va gått. Mødrene hadde vist de kor de sko gjømme seg, for det ongane tjente, kom vel med.

Arbeidet i hermetikkfabrikken starta vanligvis tidlig om morgningen. 3-400 skjepper brisling så va tatt om nottå, blei lossa fra et lide motorfartøy - gjerne klokka 5. Fra små kassar blei fisken tømde øve i store kar der han blei vasste. Brislingen blei så velta udøve store bord der kvinner og ongar stod klar te å tre an inn på jernteiner. Når 28 sånne strengar va tredde, blei de plasserte i ei rama. Når ei rama va fodle, hadd an Louis tjent 3 øre. De fodle ramene blei kjørt inn i røygeriet på ei tralla. I røygeriet blei ramå snudde og vende i det uendeliga. Det va et viktig arbeid å få brislingen kokte uden at han blei brunsteikte.

Itte røygingå, blei ramene frakta opp ein etasje der håvene blei fjerna fra fisken. På kvide marmorbord blei så brislingen sorterte og pakkte i esker. Olja blei fylt oppi eskene, og eskene blei sende inn te mennene så sko falsa lokkå på de. Neste stopp va autoklaverommet der eskene blei dampå. I vaskerommet blei eskene renste for olja og skid. «Idissar» eller etikettar blei limte på eskene før de blei pakkte i kassar for eksport.

Alt arbeidet gjekk på akkord - så det va bare å stå på - oppte 16 timar i døgnet. Fingrar og rygar verkte så mange av ongane va nære på å gje opp, men de visste at pengane de tjente kom vel med både te skolemateriell, mad og kler.

Ei 13 år gammale jenta så hadde arbeidd ved fabrikkens siden hu va 10, fortalte Louis at hu arbeidde aent kvert år formiddagsskift og aent kvert år ittemiddagsskift - avhengigt av ka tid hu gjekk på skolen. Leksene prøvte hu å lesa i forbindelse med middagspausen eller seint om kvelden. Faren te jentå arbeidde ved skipsverftet te «Stavanger Støberi og Dok». Familien hennes bodde i ein trange firamannsbolig der fem familiar va stua inn. Ongane sov samen, fira og fem oppi ein såkalte Sandnes-benk. De låg så sardiner i ei eska, den eine med håve mod sengens håvegjerde, den neste med håve mod fodenden osv.



Hermetikkfabrikkene lå tett langs sjølinjen i østre bydel. Nå er det bygget kaier utenfor disse sjøhusene og fabrikkene. Tegning: Roger Johnsen.

Louis hadde lest i avisen at ein undersøgelse så va foretatt ved fem av folkeskolane i byen, viste at 361 barn va å «anse som lidende under for knap ernæring». Bare på Johannes skole va der 155 barn så va onderernærte. Undersøgelsen va foretatt om høsten - liga itte at brislingsesongen va øve, og situasjonen ville troligt bli adskilligt verre udøve vinteren, stod der i aviså. Undersøkelsen viste og at folk i Stavanger hadde gjennomsnittligt 4-5 kvadratmeter boligflade pr. person. På Blåsenborg va oppte 25 mennesker stua samen i småhusene på denne tidå. Dødsannonsene fortalte at det ikkje bare va i Chicago at barnedødeligheden va store.

OPPGAVER

- 1) Hva er en feltseng?
- 2) Hva slags skole var opprinnelig Lindøy?
- 3) Nevn ulike aktiviteter guttene på Lindøy måtte utføre i den tiden de oppholdt seg der!
- 4) Skriv opp, punktvis, - hva som skjedde med brislingen fra den ankom hermetikkfabrikken og til den var klar for eksport pakket i esker og kasser! (Begynn slik: 1. Mottak av fisken fra fiskebåtene.)
- 5) Hva slags firma var «Stavanger Støberi og Dok»? Kan du finne ut noe mer om det firmaet?

OPPGAVER UTEN FASITSVAR

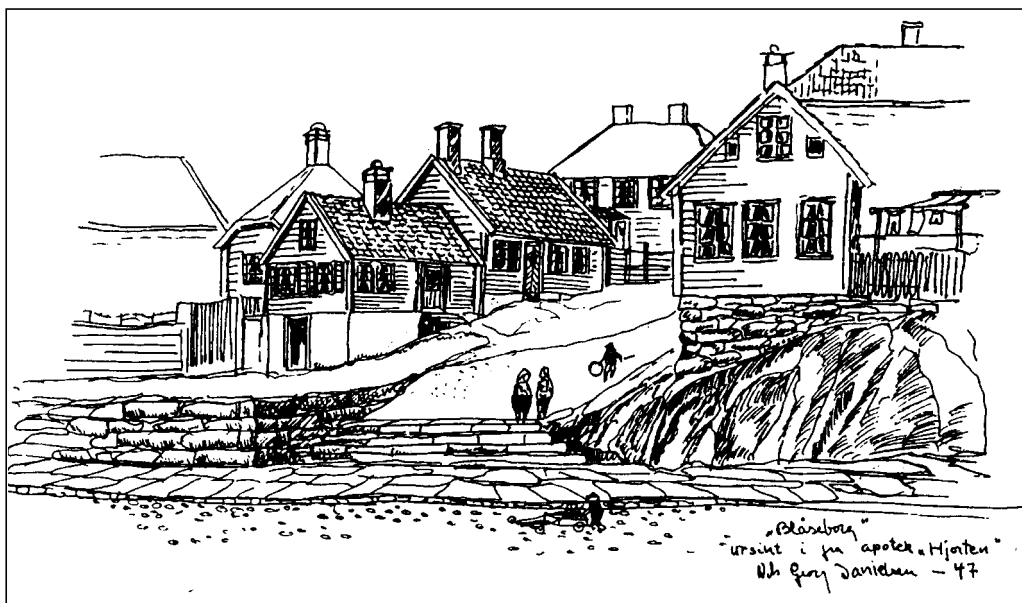
- 1) Undersøk hva Lindøy skole nyttes til i dag!
- 2) Undersøk hvilke regler som gjelder i dag for barne- og ungdomsarbeid! (Aldersgrenser, skatteregler osv.)
- 3) Lag en utstilling i klassen av ulike etiketter!
- 4) Finn ut hvor Johannes skole lå og hva denne bygningen nyttes til i dag!
- 5) Finn ut hvor Blåsenborg er!
- 6) Klassesamtale: Hvem går du til om du vil snakke om noe personlig eller noe du opplever er vanskelig i livet?
Er jentene flinkere enn guttene å snakke om følelser? Hvis ja, hva kan det komme av?
Hva er den kriminelle lavalder i Norge?
Hvilke straffemåter mener du er de «beste» for unge lovbytere?
- 7) Dramatiser situasjonen da Karsten møtte til avstraffelse hos bestyreren (for annen gang) fordi han ifølge agronomen var lat!
(Skriv ned replikkene, velg roller og øv dem inn! Spill rollene for klassen!)



Her ser du kvinnene på hermetikkfabrikken i ferd med å tre brislingen på teinene.



Fra hermetikkindustriens barndom. Fotografiet er tatt ved byens eldste hermetikkfabrikk, Stavanger Preserving. Arbeiderne til høyre er i ferd med å lodde lokk på sardin-eskene. Foto: Statsarkivet i Stavanger



Denne tegningen av Nils Georg Danielsen fra 1947 viser hvordan det så ut på Blåsenborg i gamle dager. I disse husene bodde det opptil 25 personer ved århundreskiftet! I dag ligger høyblokken i Pedersgaten i dette området.

ORDFORKLARING

JERNTEINE: En ca. 80 cm lang jerntråd som ble brukt til å henge brislingen på før den skulle røkes.

Disse jernteinene var ettertraktet blant mange gutter som festet skytestreng i tuppen og brukte dem som piler. På kraftige buer kunne disse «dødspilene» nå et par hundre meter!

MOR GINA SI HISTORIE

Men snart var brislingsesongen over, og Louis var attende i den gamle tralten. Han skaffa seg litt ekstra inntekter ved å kjøpa tiloversblivne aviser for tri øre stykk og selgja dei for fem øre. Han leverte og postpakkar for folk og tente nokre øre på det. Om vinteren hende det at han tok snarvegen over isen på Breiavatnet når han skulle levera ei pakke på jernbanen. Om isen var usikker, sprang han for livet medan isen knaka under han - spenninga fekk han gratis!

Når Louis hadde lese avisa for mora om kvelden, blei dei ofte sitjande og prata. Det vil seia mora var så trøyt om kveldane at det som oftast var Louis som prata medan ho sat i gyngestolen og lytta til det sonen hadde på hjarta. Mora var den fyrste oppe om morgonen og den siste som la seg om kvelden. Ho var aleine om ansvaret for dei to borna. Litlesyster hadde ho stendig rundt beina - anten ho laga mat, vaska golvene eller sto over vaskegryta i kjellaren. Av og til hjalp Louis henne med å passa veslesystera, men det var ikkje særlig karsleg, syntest han. Ingen mannfolk han visste om hjelpte konene med husarbeid eller småbornstell. Om nokon gjorde det, blei dei kalla «tøffelheltar».

Ein kveld Louis var ferdig med å fortelja om sine opplevingar i gatene i austre bydel, byrja mor Gina å fortelja om seg sjølv. Louis visste at ho kom frå Oltedal i Gjesdal, for kvar einaste sommar vitja dei besteforeldra der. Men det var mykje han ikkje visste. Som til dømes at mora hadde byrja arbeida på eit spinneri på Ålgård då ho var berre 10 år gammal. Det hadde vore heller smått stell heime, fortalde ho. Foreldra hadde måtta forlate gardsbruket sitt etter at faren hadde kausjonert eller garantert for eit lån onkelen til Gina hadde teke opp i banken og som han ikkje kunne gjera opp for sjøl, då forfallsdatoen kom. Gina fortalde vidare at fattigvesenet i Gjesdal hadde gjeve familien hennar ei lita tomt ved bygdevegen der bygdefolk hjelpte dei å setje opp ei lita stove. Faren klarte å livberga seg og familien ved hjelp av ei lita smie han fekk sett seg opp ved sida av stova der familien budde. Etter kvart fekk Gina 10 sysken. Sjølv om berre sju av dei voks opp, måtte borna tidleg hjelpa til å arbeida for føda for å halda svolt og naud frå dørene.

Då Gina var 12 år, måtte ho som eldste born, flytta ut av heimen. Ho blei send til Stavanger for å bu hos onkelen, Peder Ravn, som hadde fått faren til å kausjonera for seg. Som eit slag plaster på såret for dei problema onkelen hadde skipa til for Gina sin familie, skulle Gina nå få vera hushjelp hos onkelen og tanten i Stavanger.

Onkel Peder var oppsynsmann og vaktmeister ved «Den Kombinerede Indretning» i Stavanger, og han og tante Magdalena budde i vaktmeisterboligen ved «Indretningen». Gina kunne sjå at Louis ikkje forstod kva «Indretningen» var for noko, så ho forklåra han at Stavanger voks mest av alle norske byar utover 1800-talet. Det var fyrst og fremst silda som hadde kome inn til kysten ved byen som hadde skapt så mange nye arbeidsplassar. Pengeoverskotet som følgde av sildefisket, blei ofte investert i sjøfart og handel, og folk strøymde til byen for å få arbeid i desse næringane.

Men ikkje alle klarte seg like godt i kampen for tilværet. Mange forlet like godt landet og flytte til Amerika - slik ho og Torger og hadde gjort, medan andre freista klara seg som best dei kunne i Stavanger. Men etter kvart som både sildefisket og handel med seilskuter svikta utover 1870- og 80-åra, blei tilhøva vanskelegare og vanskelegare for folk flest. I byrjinga av 1800-talet var det berre 100 menneske i Stavanger som fekk støtte av fattigvesenet. Omkring 1890, då Gina forlet byen, var dette talet stige til 1500, og då var ikkje borna rekna med.

Då Gina kom til Stavanger frå Oltedal i 1884, var byen nettopp blitt ramma av eit økonomisk krakk. Den eine forretninga etter den andre gjekk konkurs. Mange blei arbeidsledige og levde under slumliknande tilhøve.

Allereie i 1791 blei det oppretta eit arbeidshus i Stavanger for omstreifarar, lausgjengarar og arbeidssky individ som tigga i staden for å arbeida. Arbeidshuset blei etter kvart gjort om til eit «Spindehus» for 10-12 skrøpelege, arbeidsledige kvinner som før hadde livberga seg ved tigging. Frå 1817 blei «Spindehuset» gjort om til ein pleieheim for 12 gamle kvinner som fekk

hus, mat og ved av fattigvesenet i byen. Kvinnene på «Spindehuset» blei nå plasserte ved det gamle hospitalet som hadde lege på St. Pedersgjerde ved St. Petri kyrkje heilt frå slutten av 1200-talet.

I 1842 blei det sett i gang byggjearbeid ved hospitalet. Stadig fleir trengte sosialhjelp i Stavanger som på denne tida hadde den raskeste folkeauken av alle byane i Noreg. Nytt sjukehus med plass til 40 pasientar, arbeidsanstalt for arbeidsledige kvinner, fattigstove for gamle kvinner, samt sovesalar, kjøkken og kontor blei reist no.

Ein arbeidsanstalt for menn med arbeidssal, sovesal og privet (do) blei og bygt i samband med hovudbygningen. «Dollhuset», eit lite hus der dei «galne» skulle oppbevarast, blei og sett opp. Det gamle hospitalet blei rive, og bygningskomplekset blei frå no av kalla «Den Kombinerte Indretning». Anlegget blei og utstyrt med vaktmeisterbustad, likhus, vaskehus og eit stort plankegjerde som omkransa alle bygningane.

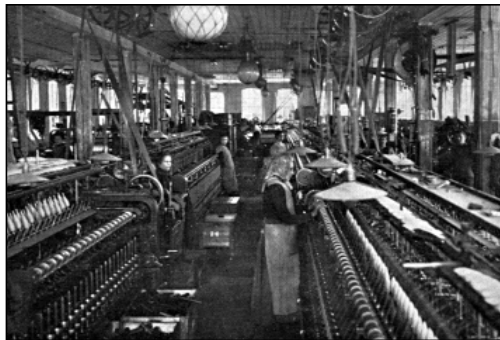
Det var lediggjengarar, fyllabytter og prostituerte som var plasserte ved arbeidsanstalten då Gina kom til «Indretningen» i 1884. Opphaldet ved anstalten skulle vera straff for dei sjølve og ein advarsel for andre. Dei mannlege arbeidarane var utstyrte med eitt buksebein i svart vadmél og eitt i kvitt lerret for å gjera det lettare å kjenna dei att om dei rømde. Treskoa dei gjekk i, var utan hælkappe for å gjera det vanskeleg å springa. Arbeidarane utførte ulikt arbeid på anstalten. Dei blei sette til snekkararbeid og skomakararbeid, dei laga likkister, pukka stein, feia i gatene, hogde ved, dreia proppar og bøkra tønner. Om vinteren skufila dei snø for folk i byen eller dei sopa skeisebane på Breiavatnet. Braut det ut smittsame sjukdomar i byen - og det gjorde det ofte, var det arbeidarane ved arbeidsanstalten som måtte bringa dei sjuke til sjukehuset i ei bære som var open i hovudenden slik at nysgjerrige ongar kunne kikka ned til den sjuke. Kvinnene ved arbeidsanstalten måtte spinna, karda, strikka og sy for å hjelpa til med sitt eige livsopphald.

Det var langtidspasientar som blei plasserte ved sjukehuset i «Indretningen». Mange hylte og skreik når dei skulle leggjast inn ved dette sjukehuset, for dei visste at det ikkje var mange som kom ut derfrå i live. Pasientar med ulike sjukdomar blei plasserte på same rom. Tuberkolose-, koppe-, kolera-, difteri- og skarlagensfeberpasientar blei plasserte saman med syfilispasientar og pasientar med andre kjønssjukdomar. Sjukepleiarane som hadde utdanning, slutta p.g.a. dei håplause tilhøva ved sjukehuset. Pasientane blei derfor pleia av «gangkonnene» - ufaglerte sjukepleiarar som fekk 80 øre pr. natt for å sjå etter pasientane.

Pasientane på «Dollhuset» skremde vitet av Gina med sine vanvittige hyl og skrik. Dei blei oppbevarte i ei lita celle der dei ikkje kunne stå skikkeleg oppreiste. Det var ikkje greitt for menneske med klaustrofobi å bu under slike tilhøve! Ein gang til dagen slapp dei ut i luftegarden. Ved eit slikt høve, slengte ein av pasientane ein dag ein stor stein inn gjennom vindaugget til Gina. Heldigvis låg ho ikkje i senga si og sov då!

14 ansette skulle passa på dei 130 innsette ved arbeidsanstalten, mange av dei var kriminelle. Det var derfor ofte bråk og kangel mellom dei innsette og mellom dei innsette og oppsynsmennene. Straff for misferd blei utført med tampeslag mot bar kropp.

Onkel Peder hadde militærutdanning. Han hadde bore titlane sersjant og fanejunkar. Han og dei andre oppsynsmennene forlangte absolutt lydnad mot reglementet til anstalten. Onkel Peder var streng mot Gina og. Ho mintest då ho og faster Magdalena ville laga ablegøyer med Peder og nokre av venene hans. Då dei stod i kjøkenet og smurde skiver til Peder og oppsynsmennene, ga Magdalena pepparbøssa til Gina og ba henne forsyna skivene med litt «ekstra pålegg». Gina var straks med på fantestrekane og strødde på eit fint lag med brunt pulver.



Spinneriet på Ålgård der Gina arbeidde eit par år frå ho var 10 år i 1882



«Den Kombinerte Indretning» ved århundreskiftet 1900 då deler av komplekset blei rive.

1. Arbeidsanstalten («Stalten»), 2. Sjukehuset, 3. Dollhuset, 4. Spinnhuset, 5. Vaktmeisterbolig, 6. Steingjerdet. Louis' mor, Gina, bodde i nr. 5 og hadde rommet sitt i andre etasje der vindauget hennar vende mot Dollhuset.

Foto: Fra Anders Bærheims samling/ Statsarkivet i Stavanger.

Gjennom eit hol i golvet kunne Gina og fasteren sjå korleis det gjekk med etinga nede i stova. Snart byrja den fyrste å nysa, og tett etter fulgte dei andre i dette akutte tilfellet av forkjøling. Mannfolka snuste oppi kaffien og sende kvikke augekast til kvarandre. I andre høgda ville «jentene» koma vekk i døyvd latter. Peder klarte å få sanninga fram i dagen då han fekk kona for seg sjølv i kammerset om natta. Då han hadde gitt henne ein kraftig overhaling, fann han vegen opp i romet til Gina. Midt på natta kom han brasande inn til henne, treiv henne or senga og drog henne med seg ned trappa til gårdsplassen. Det var vinter og stjerneklart ute. Gina fraus forferdeleg i den tynne nattkjolen, men Peder ensa det ikkje. Med vald og fart blei ho førd bort til vannpumpa. Medan Peder heldt eit jarngrep om nakken til Gina, pumpa han iskaldt vatn over hovudet hennar til tennene klapra i munnen. Då sende han henne frå seg. Han vona det var siste gongen ho dreiv ap med ein fanejunkar!

Gina syntest ikkje det var rart at oppsynsmennene ved «Den Kombinerte» var forhatte av dei innsette, for dei foretok avstraffingar som gjekk langt utover det som var rimeleg straff for ulike misgjerningar som blei utførde ved «stalten». Mishandling var det ordet Gina brukte for å skildra den handsaminga mange av «staltarane» blei utsette for.

Somaren 1888 var Gina heime på ferie i Oltedal. Det var der ho fekk meldinga om kva som skjedde med fattigforstandar Omdahl i Stavanger 28. juli.

Om kvelden 27. juli gjekk svensken Lars Erikson i land i Stavanger frå ein dampbåt som kom frå Bergen. Svensken var godt kjend i byen etter eit opphald ved «Den Kombinerte» der han var blitt sett inn året før som lausgjengar. No var han attende for å hevna seg på vaktmeisteren ved «stalten». Om kvelden skaffa han seg nattelosji hos madam Haaland som dreiv losjehus i byen. Svensken kalte seg for Carl Eriksson slik han og hadde gjort det om bord i dampbåten. Men eigentleg hette han altså Lars Eriksson, så det var ingen imponerende fantasi han la for dagen då han oppgav falskt namn!

Om føremiddagen 28. juli fekk Eriksson slipt dolken sin hos ein av skjersliparane i byen. Skjersliparen var imponert av den flotte, svenske kniven som hadde eit knivblad på 6 tommar (ca. 16cm!). Eriksson hadde og ein faldekniv i lomma. Den hadde eit blad på 4 tommar (ca. 10cm.) Frå skjersliparen gjekk Eriksson og pantsatte skjorta si for å få pengar til mat, øl og losji.

Mange stavangarar merka seg Eriksson då han kom ut frå ein blomsterbutikk på Lagårdsveien med ei raud peon i knappholet. Han hadde blåfarga brilleglas, og på hovudet bar

han ein brun hatt. Elles var han kledd i ein svart bonjour (dobbeltspent frakk) og svarte bukser. Då Eriksson ikkje fann vaktmeisteren på «Den Kombinerte» avdi Ravn var på fisketur, tok han turen opp i kommunehuset på Domkyrkjeplassen. Der visste han at fattigforstandar Omdahl heldt til - og han hadde og Eriksson vore i kontakt med då han var i Stavanger! Eriksson meinte at den tidlegare skolelæraren hadde oppført seg som ein tyrann mot dei innsette på arbeidsanstalten. Det var noko Gina var samd med han i. Ikkje visste ho alltid kva misgrep dei innsette hadde gjort seg skuldige i, men avstraffingane under Omdahl si leiing, minna mest om mishandling, syntest ho.

Morderen Lars Eriksson



Ho orka ikkje sjå på når tautampen skar kjøtet på nakne ryggar. Gina gøymde ofte hovudet under puta for å sleppa å høyre smerteskrika til dei som blei slått.

Eriksson tok seg inn på kontoret til Omdahl. Han anklaga fattigforstandaren for den handsaminga han hadde fått ved anstalten. Omdahl skjøna at han var i stor fare for svensken hadde framme den lengste kniven sin, og blikket hans tyda på at no var det alvor.

I fyrste etasje høyrdet brannvaksnekkar Vetle eit ferdeleg bråk, kjefting og rop frå Omdahl sitt kontor, men Vetle reagerte ikkje noko på spetakkelet. Det var heilt vanleg at det kom ulydar frå folk som ikkje fekk det som dei ville hos fattigforstandaren. Men brått skar eit gjennomtrengande hyl gjennom golvplankane frå andre høgda. Vetle for opp trappa, men politifolk, som heldt til i naborommet til fattigforstandaren, var nådd fram før han. På golvet lå Omdahl i døds kamp med ein lang dolk stukke inn i brystet.

Svensken klarte å komma seg ned til hospiset sitt på Holmen, men ein paraply han la att på Omdahl sitt kontor, fortalde politiet kven dei skulle leita etter. Det varte ikkje lenge før Eriksson blei teken. Han blei stilt for domstolen og dømd til døden. Eriksson blei imidlertid aldri henretta. Etter

14 år i norske fengsel, fekk han lov å dra heim att til Sverige, fortalde Gina til sonen som sat med open munn og høyrdet på.

Ommund Norheim heitte den nye fattigforstandaren i Stavanger. Han meinte at dei fattige skulle få så lite hjelp at det virka avskrekkande på andre. Han var redd folk skulle bli arbeidskye om dei fekk for mykje hjelp. Denne haldninga delte han med mange av dei leiande politikarane i byen på denne tida. Det var berre positivt at dei fattige blei audmjuka gjennom den hjelpa dei fekk, meinte Norheim. Han blei millom anna støtta av ordførar Falck som meinte at born av fattigunderstøtta foreldre ikkje skulle få fritt skolemateriell. Fattigdomen skulle visa for å virka avskrekkande!

Gina fortalde Louis at ho blei glad då ho fekk billett frå kjærasten i Amerika slik at ho kunne forlata «Fattig-Stavanger» og dra til «draumelandet» «over there». Men ikkje mange draumar gjekk i oppfyllding for henne i Amerika. Livet i Chicago baud ikkje på nokon dans på roser akkurat. Det var derfor ho no sat her att, eit steinkast frå «Den Kombinerte». Institusjonen var nedlagt no, men dei fleste bygningane stod att, og Louis visste godt kor dei låg rett nedanfor Petrikyrkja. Bygningane blei brukte til kommunale kontor og bibliotek visste han. Dei gamle og fattige var blitt overførte til Fattiggården eller Arbeidsgården (ved Auglend skole) på Ullandhaug.

OPPGAVER

- 1) Hvilke to næringsgreiner var viktigst for Stavanger fram til 1880?
- 2) Hva slags institusjon var «Den Kombinerte Indretning»?
- 3) Hvem var «gangkonene»?
- 4) Hva er klaustrofobi?
- 5) Hva var argumentet som ble brukt for at fattighjelpen skulle være så liten som mulig?
- 6) Hvilke institusjoner har vi i dag som tar seg av de klientene som ble plassert ved «Den Kombinerte» for 100 år siden?

OPPGAVER UTEN FASITSVAR

Dramatiser situasjonen på «Den Kombinerte» der pepper ble brukt som pålegg. Start med skivene som blir smurt på kjøkkenet og avslutt med skjenneprekenen ved vannpumpen!

Finn ut hva slags bygning og hvilke forretninger som i dag ligger der hvor «Den Kombinerte» en gang befant seg!

Besøk Sjøfartsmuseet og se på modellen som befinner seg der over området omkring «Den Kombinerte» på 1800-tallet!

Klassesamtale: Hvordan ønsker du å tilbringe din egen alderdom? Hva mener du om den omsorgen og behandlingen de eldre får i dagens norske samfunn.

LEG OG FRITID (Skreve på dialekt)

Det va bare i vinterhalvåret Louis hadde tid å sitte inne og snakka med morå. Om sommaren va han ude og legte med vennene når lekser og arbeid va onnagjort. Kyvigsmarkå, nerfor Hetlandskjerkå, va legeplass nommer ein. Der legte han indianer og kvide, tju og polti, røvarane og posten, stikkball, lueball, bro, bro breia, sju vakre flickor i ein ring, slå på ringen, knappespel med uniformsknappar så blei kalt kleiser, mablis med leirkuler og doning med 2- og 5-øringar. Lueball va ein leg kor adle huene blei lagt innte ein vegg. Ongane stod omtrent tri meter fra huene og så gjaldt det om å få ein ball te å bli liggande i ein av huene. Eigaren te den huå kor ballen blei liggande, måtte då, hurtigst muligt, hykka te seg huå si og «stikka» ein aen med ballen. Den så blei stukken, va neste mann te å kasta ballen i ei av huene. Viss ein bombde når han sko «stikka», va det han så bomde så sko kasta på huene.

Syklar hadde verken Louis eller kameratane hans. Men de hadde det gøy med singlebånd. Der va alltid råd å få seg nogen gamle tønnebånd, eller de kunne riva ud spilene av et gammalt sykkelhjul. Singlebåndet blei styrt ved hjelp av ein pinne. Det va spennande å se om det va muligt å løyba ved sidå av hjulet ner bakkene fra Hetlandshøyden.

Å slå på snurrebass med sveibetre va og kjekt. Sveibetreet va ein stokk på ein halve meter med ein lange skosnor i enden. I enden av snorå igjen va der lagt ei knuda. Så slo de sulletoopen i gang ein plass der onnerlaget va hardt.

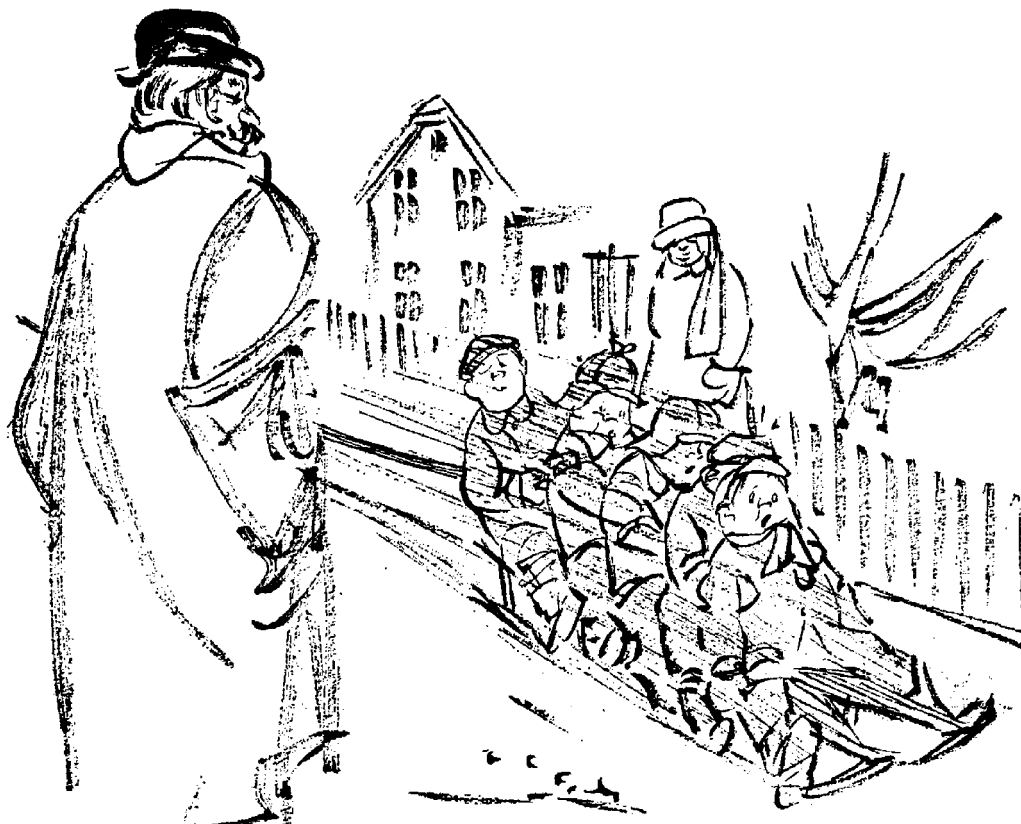
Om vinteren pleide guttane slå vatn i ein bakke. Når vatnet frøys te is, hadde de fått ein fine agebakke. Det hendte og de sto ner bakken på krøllskøyter - både forlengs og baglengs. Krøllskøytene va festa i skohelen med ein skrue - og med reimar øve vristå. På beinå brukte de tjukke fettlersstyvlar. De ligna på begsømmer, men va heilt ronde på tånå.

Det va kje heilt ufarligt når ongane satte udfor favorittbakken sin, Brattebergbakken, (ved dagens Torgterrasse) på snøskeisene sine. De tog fart fra Brannvaktå (Domkirkeplassen) og endte ved Gundersens fiskehandel nere ved sjøkanten der ein jernstang forhindra at de for te sjøs. Ein gang Louis va med å renna på kjelka fra Ledaal ner Kleivå, gjekk det ikkje så bra med kjelkene. Farten blei så store at gutten så satt bagerst med den lange styrestangå, mysta

kontrollen. Han så satt lengst framme, kasta seg desperat bagøve mens han rykte oppøve, framme på kjelken for å regulera på kursen. Men kursjusteringå blei for liden, og kjelken forlod kaikanten i et luftigt svev med heile besetningen ombord! Kjelken gjekk ner te ein perfekte landing i havnabassenget, men i løbet av få sekunder va mannskapet gjønåvåde - og veien hjem te oppvarming, kjeft og tørre kler, blei gjort kortast muligt.

Av gamle tønner lagte ongame ski. Stavane i tønnene blei løsna og smidd spisse i enden. Så va skituppen klar! Stearinlys va ypperligt smøremiddel. Ei reim øve midten av tønnestaven tjente som binding. Skiene hang noge laust, men det va kjekt ligavel. «Brumla» va ein store trekjelke uden ratt. På denne tidå brukte mødrene lange klesstytter for å hindra at klessnorene blei hengande i bakken. Sånne klesstytter blei nytta te styrestenger på brumlene og blei ofta kalt lekter. De blei og brukt som lanser onna gadeslagsmål. Det konne gå temmeligt hardt for seg når den eina gadå bøyd den andra opp te edel strid, og guttane tørna samen med lansene i posisjon. Når Louis kom hjem med nasablod, visste morå ka slags leg så hadde stått på programmet!

Det gjekk og hardt for seg når det kom ein nye gutt i klassen. Han blei straks bydt opp te kamp av ein av de sterkaste. Om nykommaren ville bli aksepterte av sine nye klassekameratar, va det bare å møda opp te avtalte tid itte skolen og slåss med bare nevar eller boksa - alt itte ka kamphanane blei enige om. Blodet fløyd og tenner blei smadra onna disse kampene, og mange kom grinanes hjem med blått aua.



Her og på neste side har tegneren Henry Imsland tegnet stavangerunger fra første del av 1900-tall i vinter- og vårlek

Ein gang slåss Louis med ein kamerat så hette Harris Svendsen i Samholdsgården. Louis blei slengde i bakken og kjende nogen fryktelige smerter i den eine armen. Tømmermann Mauritzen bar an hjem, og dokter Wyller blei budsende. Wylleren la isomslag rundt armen, men burde nok ha gips an, for då hevelsen gjekk ner, oppdagte Louis at armen hans hadde fått ein nye bueform.

På Kyviksmarkå dreiv guttane med fodballspeking, håndball, stavsprang, høydehopp, lengde og kappløb. Fra steingjerde rundt Hetlandskjerkå, slo de forlengs og baglengs salto - det sista helste viss jentene sto og såg på! Fodball spende de og på Sagenmarkå der St. Svithun skole siden blei bygt. Mødrene va kje vidare begeistra for fodballspelet, for det sleid så forferdeligt på skonå. Men Louis stakk bare innom te ein skomagar i nabolaget og fekk sydd igjen skonå for 10 øre, itte kvert så sømmene røyg.

Om sommaren bada både gutter og jenter i Breivig, Badedammen og Godalen, og då gjekk de ofte barbeinte for å spare på skonå, om de hadde sko då!

Louis va og med i Stavanger Buekorps. Uniformane bestod av ein blåe skottehua med kvide striber og et lyseblått skjert rundt livet. På skulderen hadde guttane et tregevær. Drilløvelsene blei holdt i skolegården på Kongsgård. Toppen va å få marsjera bag Kommunekorset på 17. mai eller å reisa på tur te Ryfylke om sommaren.



Stavanger Buekorps fotografert i forbindelse med en drilløvelse i skolegården ved Kongsgård i begynnelsen av 1900-tallet da Louis var medlem av korpet.

Foto: Samson Helgevold/ Statsarkivet i Stavanger.

OPPGAVER

- 1) Hva er et singleband?
- 2) Hva er et sveipetre?

OPPGAVER UTEN FASITSVAR

- 1) Undersøk om du kan finne mer stoff om buekorps!
 - 2) Noter alle de idrettsgreiner du selv har deltatt i (i gymmen på skolen eller andre steder)! Hvilken idrettsgrein liker du best å delta i, og hvilken liker du best å se på?
 - 3) Finn ut hva «mablis» er! Om noen i klassen får tak i reglene, kan noen forsøke seg på spillet.
 - 4) Noter 8-10 leker som er vanlige nå! «Lever» fortsatt noen av lekene fra begynnelsen av århundret?
 - 5) Foreta ekskursjon pr. sykkel til Hetlandskirken, Kyviksmarkå, Breivik og Godalen!
 - 6) Klassesamtale: Bør boksing forbys i Norge? Bør det være tillatt å vise boksing på TV?
 - 7) Er det noen i klassen din som bestemmer mer enn andre over at klassen er slik den er?
- Skriv opp navnene på de elevene du mener bestemmer mest, på en lapp (2-3 navn er nok. Du behøver ikke skrive ditt eget navn på lappen.) Ved siden av navnene lager du en linje som du deler inn i 6. Sett et kryss der du mener at eleven befinner seg. 0 er en meget dårlig leder mens 6 betegner en ypperlig leder i klassen. Læreren samler inn lappene og finner ut hvem som er klassens ledere og om klassen mener at den har gode ledere. Læreren avgjør om klassen skal få vite navnene på lederne i samråd med klassen. Diskuter hva som gjør at en elev blir karakterisert som en god eller dårlig leder.

PÅ VITJING HOS BESTEFORELDRA I OLTEDAL

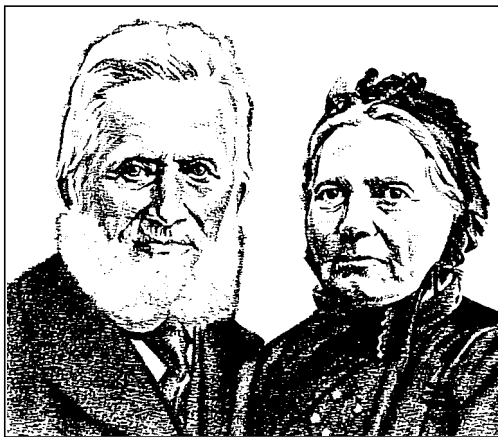
Kvar sommar tok Gina dei to borna sine med seg til foreldra heime i Oltedal. Louis blei snart godvener både med mormora og morfaren. Dei heitte Elisabeth og Lars, og Louis visste at han hadde arva forbokstavane sine etter dei. Bestemora blei vanlegvis berre kalla for Lisabet, og ho erta Louis med at anten han kalla seg for Louis eller Edward, var det likefullt henne han var oppkalla etter.

Bestefaren tok Louis med seg til elva for å fiska. Lars var flink til å fortelja. Ved breidda av Oltedalselva fekk Louis høyre om forfedrane sine i Gjesdal. Men han fatta og interesse for politikk, for Lars fortalde så engasjert om ein mann som heitte Marcus Thrane at Louis ikkje kunne la vera å høyra etter. Lars fortalde at Marcus Thrane hadde skipa den fyrste arbeidarrørsla i Noreg kring 1850. Thrane starta rørsla si i områda kring Drammenselva, men han klarte å samla underskifter i tusenvis frå heile landet då han skreiv eit bønneskrift han ville senda til kong Carl Johan. I bønneskriftet ba han millom anna om at det måtte innførast allmenn røysterett i Noreg, at det måtte innførast allmenn verneplikt slik at fattigfolks ungdomar og kunne bli soldatar, og han ba om at dei tilhøva som husmennene i landet levde under, måtte betrast. Kongen avviste bønneskriftet. Thrane og rørsla hans blei knust av dei som sat med makta i samfunnet, og Thrane blei jamvel dømd til mange års fengsel p.g.a. av dei meiningane han hadde.

Thrane ga ut ei avis som heitte «Arbeider Foreningernes Blad». Peder Oftedal, ein smed som hadde flytta frå Oltedal til Stavanger, tok nokre eksemplar av denne avisa med seg heim til Oltedal når han vitja familien sin der. Peder Oftedal meinte at Thrane sine idear hadde mykje for seg, og han diskuterte ofte tankane sine med Njell, far til Lars. Njell blei interessert i Thrane og ideane hans, og han byrja å abonnere på avisa. Då han etter ei tid kalla seg sjølv ein sosialist, fekk han mange uvener i bygda. Folk blei redde for denne mannen som dei no meinte var blitt samfunnsfarleg. Tilhengjar av opprøaren Thrane! Njell måtte ha mista vitet, var der mange som meinte. Situasjonen blei ikkje betre då Njell byrja kritisera presten i Gjesdal for å preika meir for pengane enn for å nå folk med budskapen sin.

Ein haustdag i 1869 var Njell i Stavanger på haustmarknad. Etter at hestehandelen var gjort unna, tok han seg ein grundig sup i eit av byens mange brennevinssals. Det gjekk ikkje betre enn at han seinare på dagen tvinta utfor ei brygge på Holmen (omtrent der Victoria Hotel ligg i dag). Lars og broren, Sven, måtte dra til byen å henta faren heim som lik. Det var nok ikkje til slik tur Njell hadde tenkt den nye hesten skulle nyttast. Lars var 21 år då dette hende, og han måtte overta drifta av garden saman med Sven.

Lars var nummer fire i ein syskenflokk på ni. Frå han var ganske liten, kunne han hugse at han sat og bladde i avisa til faren. Han blei svert imponert ein gong han såg ein teikning av ein mann som hadde så stor mage at han måtte køyra han i ei trillebår. Den som hadde hatt så mykje mat at ein kunne fylla magen skikkeleg til kvart måltid!



*Louis' morfar Lars Njellson Oftedal (1848–1931)
Yrke: Ljåsmed og gårdbrukar. Louis' mormor Bertha
Elisabeth Olsdatter Njå (1847–1936)*

Frå Lars var 7-8 år måtte han vera med å gjeta dyra og arbeida på garden. Om vinteren hende det at han fekk vera med å jaga ulven vekk frå hushjørna på Oltedal. Lange, brennande vedskier blei då nytta som våpen. Frå han kunne gå, var han med faren i smia. Han måtte stå på eit jarnsold for å nå opp til ambolten så han kunne få slag med hammaren mot varmt metall.

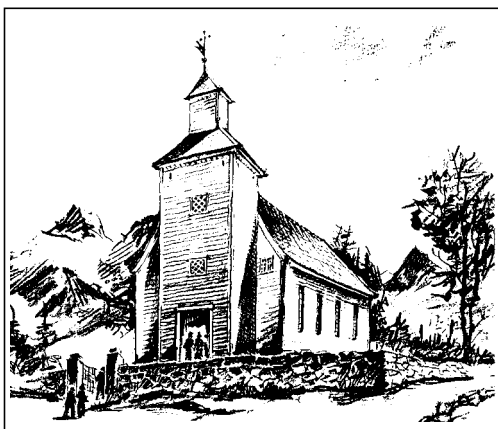
Då Lars var 12 år, kom han ein kveld forbi Gjesdal-kyrkja. Han såg då at mange av bygdas leidande menn var på veg inn i kyrkja. Lars blei nysgjerrig og fulgte etter. Saka som skulle handsamast, var utsetjing av born, eit syskenpar, for rekninga til fattigvesenet i bygda. Frå den eine kroken i kyrkja vart Lars vitne til at den bonden som skulle ha minst betaling frå fattigkassa, fekk borna i kost, losji og arbeid. Det var som ein omvend auksjon der den som baud minst, fekk tilslaget. Ingen hadde sagt at den bonden var han som ville krevja minst arbeidsinnsats av borna. Med gru tenkte Lars at det kunne vore han som hadde stått der på golvet og blitt bydt fram for sal!

Lars fortalde og Louis om den gangen han hadde garantert for pengane svogeren, Peder Ravn, hadde lånt. Og om då han måtte forlata gardsbruket sitt avdi Peder ikkje kunne gjera opp for seg. Det var slutt på venskapen mellom dei to svograne etter den dagen, sa Lars.

Det blei ikkje lettare for Lars enn det hadde vore for faren, å kalla seg for sosialist i Oltedal. Han gjekk mykje for seg sjølv med tankane sine, men i 1899 hadde han byrja abonnera på «Iste Mai». I den avisa fann han att mange av tankane sine om korleis ein kunne skapa eit meir rettferdig samfunn. Akkurat på den tida då Louis var med bestefaren på fisketurar til Oltedalselva, kom det anleggsarbeidarar til Oltedal for å byggja kraftstasjon på den garden Lars, i si tid, hadde måtte forlata. Lars likte å prata og diskutera med desse arbeidarane og følte at det endeleg var nokon som tok han på alvor.



Det kan ha vore denne karikaturteikninga av Martin Luther Lars fekk sjå i «Arbeider Foreningens Blad» då han var gutunge.



Gjesdal-kirken der Lars var vitne til at to mindreårige barn blei utplassert til ein bondegard på Fattigvesenet si rekning. Tegning: Gunnar Sæther

OPPGAVER

- 1) Hvilke bestemmelser gjelder i Norge for salg av alkoholholdige drikker?
- 2) Hva er en ambolt?
- 3) Hva betyr å kausjonere?

OPPGAVER UTEN FASITSVAR

- 1) Finn mer stoff om Marcus Thrane!
- 2) Klassesamtale: Bør vi ha fritt salg av alkohol i Norge, eller mener du at vi bør ha restriksjoner på salget? Hvis du svarer ja på det siste, mener du da at reglene er strenge nok?
- 3) Dramatiser episoden fra Gjesdal kirken som er beskrevet i dette kapitlet!

SØNDAGSSKOLE, ARBEIDSSKOLE OG MIDDELSKOLE (Skreve på dialekt)

Då Louis va blitt 12 år, bjynt an på Arbeidsskolen så fra 1883 låg ved Johannes skole i østre bydel. Arbeidsskolen va ein frivillige skole så privatfolk i Stavanger hadde fått i gang i 1879. Årlige pengegaver, bl.a. fra Stavanger Brændevinssamlag, gjorde det muligt å driva skolen.

Skolen hadde undervisning fra halv syv om kveldane. Fysst hadde bare guttar adgang te skolen, men fra omkring 1910 fekk jentene og bjynna. Elevene fekk opplering i ulike aktiviteter så snekkerarbeid, skomagararbeid, håndarbeid, treskjering, tegning, maling, metallsløyd og sjømannskab. Et kurs bestod av omkring 230 timar og blei avholdt fra oktober te mars. Skolen måtte stengas i lange periodar p.g.a. adle epidemiane så herja i byen vinterstid.

Viss ein elev ikkje møtte på tiå eller va lade og ulydige, blei han eller hu udviste fra skolen, men det va sjelden sånt skjedde for elevene gjekk jo frivilligt der og va interesserte i å få mest muligt ud av skoletidå. Gjenstandar de lagte ved skolen konne de få selga mod at de betalte det materialene kosta. Mange elever nytta denne sjansen te å tjena seg nogen ekstra slanter.

Hirth hette han så va bestyrar ved skolen då Louis va elev der. Då Hirth slutta i 1907, skreiv han: «At gutterne lærer at bruke hænderne paa denne skole er selvsagt, og dette har naturligvis sin store betydning for deres fremtid. Men jeg vil faa lov at fremkomme med en erfaring, jeg har gjort i de 7 aar jeg har været bestyrer ved skolen. Ikke en eneste gut er kommet i politiets klør for tyverier, naskerier eller gadeuorden i vintertiden, medens de har været elever af skolen. Gutter kan ikke være uvirksomme. Faar de ikke mase seg ud her paa skolen, blir det gadeslæng med slet selskab og videre følger».

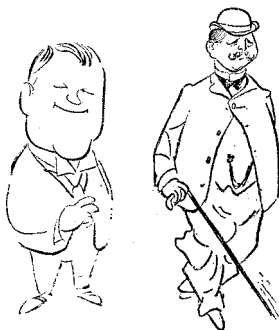
Louis bjynnte i sjømannsstuå ved Arbeidsskolen. Han ville lera sjømannsskab og dra te sjyss sånn så faren hadde gjort. I Stavanger va der sjømannsskole, og der hadde han tenkt å søga seg inn. Ofte passerte han sjømannsskolen når han sko ner te Vågen samen med kameratane sine. Mange ganger gjekk de bare og slang langs bryggene og drømte om et liv på sjøen. De såg på udbyggingen av kaaien på Strandsidå og kikte på jekter og andre frakteskuder. Mest stas va det når det va komt dampskib inn på havnå. Om



Stavanger-gutt av Louis' generasjon fotografert i bestklærne på en av byens kaier.

kveldane såg de mange prostituerte så dreiv langs sjøkanten. Guttane hadde lert at dette va stygge kvinnfolk, og av og te ropte de «horer» itte de. Guttane va kje klar øve at mange av disse jentene ikkje fant nogen aen måde å tjena te livets opphold enn å selga kroppene sine for ein billige penge te halvgamle, simple mannfolk.

Då Louis hadde fullført femte klasse på Storhaug skole i 1906, måtte han ta opptagelsesprøve for middelskolen. Prøven blei holdt på Kongsgård. Louis bestod prøven, men han hadde ikkje pengar te å bjynna, for han måtte betala skolepengar og kjøba bøkene sjøl. Han søgte derfor kommunen om friplass - og fekk positivt svar.



To av lærarane te Louis på Kongsgård. Te venstre den lærde Stavnem så han hadde i matematikk - og te høyre Paul Holst Solem så blei kalde for «sjokoladen». Louis hadde han i zoologi og botanikk.

Tegning: Henry Insland

Det gjekk godt på skolen sjøl om han brukte lide tid på lek-sene. Han fulgte imidlertid godt med mens han va på skolen. Norske stil va kje det lettaste han visste, men religion va det kje-deligaste faget. Då va det kjekkare å gå på syndagsskolen. Der gjekk han heilt te han blei konfirmerte. Leraren hette Emil Birkeli. Han hadde vore misjonær på Madagaskar, og han fortalte så levandes og interessant at guttane blei revne med. Birkeli va så et pust fra fjerne strender. Det va fantastisk å ha ein lærar så hadde vore på andra sidå av jordkloden, og så kunne fortella koss der såg ud der og koss folk levde i det sørligaste Afrika.

Louis blei og med kameratane sine i «Totalen» eller Totalavholdsforeningen. Der va utroligt mange udsalgssteder for brennevin og utroligt mange fodle folk i Stavanger i begyn-nelsen av århundre. Louis hadde og sitt alkoholens virkning på nert hold. Oldefaren hadde jo drokna itte å ha drokke, og det va aldri koseligt når faren va samen med arbeidskameratar så hadde drokke - verken i Chicago eller Stavanger. Nei, den drikken ville ikkje Louis ha nogen befatning med. Mens Louis gjekk på Kongsgård, tog han og kameratane ofta turen opp i ungdomsla-

get i «Totalen» om kveldane. Der kunne de lesa, spela dam, domino, sjakk og andre spel, eller de kunne sitte og koseprata te klokka va ti.

Same høsten så Louis blynte på Kongsgård, måtte han flytta ner te tante Maja og onkel Henrik nogen dager. Då han kom hjem igjen, hadde han fått broren Thomas. Kor han kom fra, forstod han ikkje då. Fysst nogen år seinare skjønte han at der va ein samheng mydlå broren og faren sitt besøg i Norge året før.

Då Louis gjekk i andre middel (7. klasse), flytta familien te Skolegadå 25. Der leide morå to rom og kykken for 30 kroner månen. Kykkenet måtte de dela med ein aen familie, og det va kje så veldigt kjekt, så snart flytta de vidare te Møllegadå 100. Louis kom nå et stykke vekk fra kameratane i østre bydel, men det va kje verre enn at han klarte å holda kontakt med de.

På denne tidå hendte det noge kjedeligt på skolen. Guttane i Louis sin klasse pleide å kappas om kem så kom fysst inn i klasserommet itte friminuttet. Ein dag kom klassekameraten, Olav Tjensvold, før Louis. Olav smelde klasseromsdørå igjen itte seg og holdt na lokte fra innsiå. Louis ville inn og tog spenntag og rykte te for å få dørå opp. Te sin for-tvilelse stod han plutseligt med dørhåndtaget og et stykke av treverket i håndå! Louis måtte ta skyldå aleina. Av rektor Erichsen vanka det fysst ein kraftige overhaling, deritte blei han bedt om å forsvinna fra skolen. Det va felt å stå uden skoletilbud.



Henry Inslands karikaturtegning av rektor A. E. Erichsen så utviste Louis fra skolen p.g.a. et brukke dørhåndtak.

Forfatteren Andreas Jacobsen, «Ajax» har også vært elev ved «Stavanger Arbeidsskole». I forbindelse med 100-års jubileet for skolen i 1979 skrev han denne sangen:

ABBA»

Mel: Teddybjørnen....

Det hette ikkje «Abba» den gång eg va' liden gutt.
Me brukte heila navne, fra begynnelse te slutt.
Det kom vel av at adle hadde goe ti te alt,
og alting blei omstendeligt med adle orå kaldt.
Men navn betyr så lide, hvis det dekke någe godt.
Og me e' nokså mange, så av godene har fått.
La' skulen heida «Abba». Me vil hus'an for ei ånd,
så formte barnasinnå med å rekka ud ei hånd.

Og spørr om håndå trengtes. Nettopp der kor «Abba» lå,
va' ongaflokken store og forkjenestane små.
Der va'kje film og fjernsyn, ikkje radio og stas.
Ein far han sleid for føå, og ei mor med ongamas.
Det einaste me hadde det va' gadene og smau,
kor guttane slo brentball, alt mens jenter hoppte tau.
Ein rennestein for mablis og ei trapp for monka-spel
va' så å sei den gleden så blei ongane te del.

I denne hverdagsorken va' det Arbeidsskulen lå.
Du snakka om oase for di virkelystne små.
Før «barnaår» va' påtenkt, va' der di så klart forsto'
at ongar trengte omsorg og ei friske tenningsglo.
Og dørene sto' åbne. Ingen sporte kem du va'.
Ei slegga og ein hyvvel i ei barnahånd di la.
«Skomagaren» med leistar, hadde allti' plass for den
så kom med håll i skonå for te tetta di igjen.

På «Pappen» gjekk di minste. Der va' jenter te og med.
Der va' det at manillasko og aen stas blei te.
Av bøger så va' flysser blei det bind te hyllestas,
skjønt det å «ronna» ryggen va' et våldigt ameras.
Og alt va' lys og glede, i fra småå og te loft.
Og aldrig va' der «mobbing». Derfor blei det lide skoft.
Va' disiplinen strenge, hadde ingen vondt av det.
Me fant det heilt naturligt, for det hørte liksom med.

Ein mann på øve sytti med litt kronisk nostalg
med glede ser tebagers på si trygge «Abba»-ti.
Og hvis me samenligne, kaffor ikkje gjørra det,
så trengte «barn av tiå» same trygghedå så me.
Og sjøl om altså «Abba» fyller hondre år idag,
e' dens misjon den same som i årå så e' bag.
For ongane fornemme - mær enn voksne kanskje vett -
at live e' ein Arheidsskule, hvis en ser det rett.



Kongsgård skole der Louis var elev fra 1906 til 1909. Tegning: □gurd Bærheim

Louis gjekk møje å grubla for seg sjøl. Kor lenge sko dette vara? Ka foglane sko han ta seg te nå? Ka ville faren sei når han fekk hørre at han va blitt udviste fra skolen? Louis gjekk lange turar rundt byen og heilt ud te Sola. Itte ei uga dokte pedellen opp med et brev fra rektor. I brevet stod der at Louis kunne få bjynna på skolen igjen, men at han ikkje fekk ta eksamen i tysk og matematikk. Louis gjekk då ner på rektors kontor og sa at han ikkje hadde brug for skolen viss han ikkje fekk ta eksamen. Rektor sa då at han kunne få ta eksamen i matematikk, men ikkje i tysk. Louis sin middel-skoleeksamen blei derfor uden tyskkarakter - takket vera et ødelagt dørhåndtak! Fysst mange år seinare tog han tyskeksamen så privatist, men då måtte han betala for undervisningen sjøl.

Så va det på flyttefod igjen. Denne gangen flytta Gina opp i Brønngadå 48 med de tri ongane sine. Tri verelser fekk hu leia hos jernbanearbeidar Visted.

OPPGAVER

- 1) Hva slags skole var Arbeidsskolen?
- 2) Hvilken positiv effekt hadde bestyrer Hirth oppdaget at Arbeidsskolen hadde i tillegg til at elevene fikk lære et håndverk der?
- 3) Hva heter jekten som fremdeles brukes og hører hjemme i Stavanger?
- 4) Hvilke klassetrinn omfattet den gamle middelskolen?
- 5) Hvor i verden driver nordmenn misjonsvirksomhet i dag?

OPPGAVER UTEN FASITSVAR

- 1) Finn stoff om avholdsbevegelsen i Stavanger!
- 2) Hvilke spill er mest populære i dag? (Sjakk, ludo, monopol osv.) Lag klassens 10 på topp!
- 3) Undersøk hvor mange kvadratmeter boligflate hvert familimedlem har hjemme hos seg!
- 4) Hvor mange ganger i ditt liv har du skiftet boplass? Finn klassens gjennomsnitt når det gjelder antall boplasser!
- 5) Klassesamtale: I hvor mange år bør en, etter din mening, ha skoleplikt i Norge? Er du fornøyd med den fagfordelingen vi har i skolen i dag? Ønsker du deg flere eller færre timer i noen fag? Bør det være anledning til å velge vekk noen fag i ungdomsskolen?
- 6) Dramatiser situasjonen med det avrevne dørhåndtaket og møtet på rektors kontor!

LYKTETENNAREN (Skreve på dialekt)

Klokkå 20.00 om vinteren og 21.30 om sommaren ringde kjerkeklokkene i byen for å få Kongane hjem før det blei mørkt. Politimennene jagte ittenølarane, men då poltiane ikkje fekk pensjon på denne tidå, va der mange eldre poltiar så fortsatt va i tjeneste. Mange fortsatte så lenge de kunne gå. Kløgetvedt hette ein poltimann så fortsatte i tjenesten te han va 80 år. Det va kje lett for han å ta igjen spretne guttongar så slettes ikkje ville hjem for det om det bjynte å mørkna. I stedet for å løyba hjem, drilde de Kløgetvedten og spend an i rompå. Den stakkars gamle maen hadde ingen sjanse te å ta igjen ukjurenene.

Viss ongane oppdagte at ein fodle mann blei kjørt gjønå byen på ei langkjerra for det han va for fodle te å gå, va det ikkje heller på tale å gå hjem. Då fulgte de itte poltimaen så skøyv kjerrå, heilt te de va framme ved fengselet så låg ved Sparekassens bygning ved Torjå. Det va så løyve å se på når den fodle maen sko prøva å gå sjøl.

Når det bjynte å mørkna, kom lyktatennaren ud fra huset sitt i Kleivå. Då sko han starta arbeidet sitt med å tenna gadelyktene i byen. Då Louis va liden, va det guttar fra byen så hadde jobben med å tenna og slokka gasslyktene i gadene. Louis hadde ein kamerat så hadde vore lyktatennar. Han hette Ommund. Han Ommund hadde vore heldige så hadde fått jobben, for

han va godt betalte og der va mange så va ude itte de jobbane. Mens ein avisgutt fekk 5 kroner måneden, fekk lyktatennaren 12 kroner for same tidsrom - og status med på kjøbet.

I begynnelsen av århondret va der 12-13 guttar så kver kveld møtte fram hos formann Knud Torkelsen i «Vaktå» i Nedre Kleivegate 12 ved Torjå, for å få olja på messingbeholdarane sine. Messingbeholdaren va ca. 50 cm lange. Den hadde et trehåndtag i den eine enden, og ein brennande veke i den andre. Det va flammen fra veken så blei brukte te å tenna gasslyktene med.

Guttane måtte vera fyllte 12 år for å få lyktetennarjobb. På kver ruta va der 35-40 lykter. Av og te fekk han Ommund jobben med å tenna lyset på klokkeskjevå i Domkjerka. Ommund fortalte Louis kor fælen han va når han med skjelvandes hender lette seg fram te nyglahålet i våbenhuset med den store kjerkenyggelen så han hadde fått ansvaret for. De andre lyktetennarguttane hadde fortalt så mange spøgelseshistoriar fra kjerka at Ommund va livredde de fyste gangene han famla seg fram i mørket te han fant de to tauene så va festa te ein vektstang oppe i klokkeloftet. Ved å hala i et av tauene kunne lyset tennast og slokkast oppe ved klokkeskjevå.

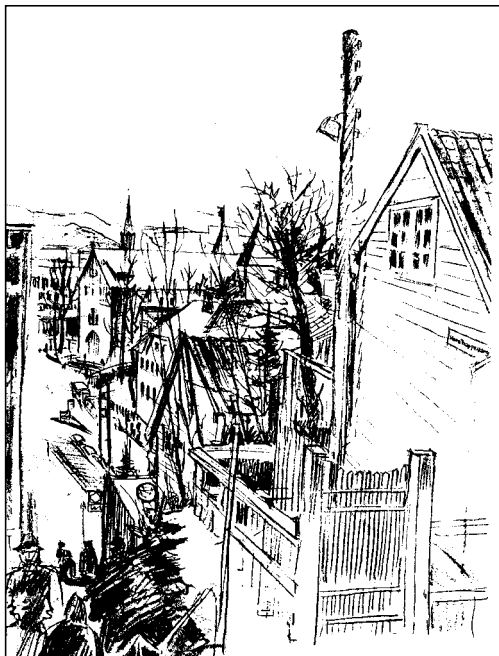
Viss der va månelys, gjekk Torkelsen opp te toppen av Store Trappegang for å se om månelysset ville vara heila nåtta sånn at de kunne spare på den dyrebare gassen. Torkelsen va mester i å tolka om skydottane va godversdottar eller trua med å tetta for månelysset. «Eg liga kje den hausen der innøve Lifjedle», sa han før han sende guttane sine ud te kveldens gjerning. Lyktene langs byens kaier og brygger sko tennast uansett kor månelyst der va.

Når lyktetenninga va ferige i 10-tidå om kvelden, gjekk guttane te ro i dobbeltkøylene sine i «Vaktå». Ved daggry blei de vekte for å slokka lyktene igjen. Med søvntonge auer va det å ta fatt på ein nye ronde med den 3, 5 meter lange askestigen øve skulderen. Stigen va utstyrte med to jernpiggar i den eine enden sånn at lyktetennaren ikkje sko detta ner p.g.a. at stigen glei vekk onn an. I den eina håndå dingla ei håndlykt sånn at det sko ver muligt å ta seg fram óg i gadestubbar så mangla belysning. Udpå vårparten starta «slokketurene» klokka fira om morningane!

Ommund slokte lyktene på strekningen fra Kiellandshuset (Kiellandshagen) gjønå parken, Asylgadå, Brødregadå, Kongsteinsgadå, Øvre Dalgade og videre innøve østre bydel. Det va der han bodde, så han stakk ofta hjemom og sikra seg det halva sirupsbrødet morå alltid smurte te an om kvelden og la ferdigt på kykkenbenken. Når jobben med å slokka lyktene va onnagjort, skyndte han seg hjem for å sova litt før han sko på skolen.

Mandagen va den hardaste dagen. Då sko glassrudene i gasslyktene pussas skinnande blanke med ein tvistdott før han Knud Torkelsen kom på inspeksjonronden sin. Et stykke udi mai måned va der blitt så lyst om nettene at lyktetennarguttane kunne ta sommarferie.

Tidligt på morningen på den tidå av året, fekk han Ommund ein dag fyllte av ein mann på turen sin gjønå østre bydel. Maen sporte og grov om alt muligt og virkte svert interesserte i det



Det var opp på toppen av Store Trappegang Knud Torkelsen gikk når han skulle avgjøre om månelysset ville vare hele natten.

Tegning: Gunnar Sæther

arbeidet Ommund utførte. Dagen itte sto der ein artikkel i aviså så va svert kritiske te at Stavanger kommune brokte guttongar te nattarbeid for å tjena nogen kroner. Den artikkelen førte te at Ommund og kameratane hans mysta jobben som byens lyktatennarar.

Tri voksne mannfolk overtog nå jobben te Ommund og de andre guttane. Tidligst ein morning traff ein av de på ein fine stavangermann så tydeligvis hadde forsynt seg rigeligt av drikkevarer i det selskabet han kom fra. - Hvem er De? sporte han lyktatennaren. Eg e lyktatennaren, va svaret. - Det var da merkelig, sa maen i dress, jeg schynes s-så tydelig De går og slokker dem.

Stavanger fekk elektrisitet i 1909. Gasslyktene forsvant ein itte ein fram mod 1917, men heldigtvis e nogen av de gamle gasslyktene blitt bevart. I dag har de bl.a. fått plass i bydelen Gamle Stavanger og i Kjerkegåda der de nå gjer fra seg elektrisk lys, men samtidigt pynte opp og e fine minnesmerker øve svundne dagar.

På det mesta hadde Stavanger 565 gasslykter og 37 oljelykter. Havnalyktene va de fysste så blei skifta ud med elektriske lykter. Allerede i 1914 va der komt 886 elektriske lykter ved sidå av de 400 gjenverandes gasslyktene. Den siste gasslyktå i Stavanger blei fjerna i 1917, og før aen verdenskrig starta, hadde Stavanger fått 2500 elektriske gadelykter.



*Knud Torkelsen fyller olje på lyktå te Ommund.
Tegning: Henry Inslund*

KONFIRMASJON OG POLITISK ENGASJEMENT 1909-1910

I april 1910, mens han bodde i Skolegata, ble Louis konfirmert i Johanneskirken av Johan Lunde, en prest som var svært flink å snakke til barn og unge. Louis kjøpte sine konfirmasjonsklær for penger han selv hadde tjent. For første gang i sitt liv gikk han i lange bukser.

I 1910 ble det avholdt kommunevalg. Louis ble bedt om å være med å dele ut valgmateriell for Arbeiderpartiet. Louis sa ja til dette, for han mente Arbeiderpartiet var det partiet som best kjempet for den vanskeligstilte arbeiderbefolkningen i byen. Stavanger Arbeiderparti ble stiftet i 1892. Ved stemmerettsutvidelsene i 1898 og 1906 vokste partiet sterkt og måtte tas på alvor av de borgerlige partiene. Arbeiderpartiet tok særlig mange stemmer fra Venstre etter 1900 og truet med å bli det største partiet i byen. Dette skremte mange borgerlige velgere. Motsetningene vokste derfor mellom sosialistene og de borgerlige partiene fram mot valget i 1910. P.g.a. rimelige lån var der mange arbeidere i Stavanger som hadde sett seg i stand til å bygge seg tomannsboliger etter 1905. Stavanger skilte seg ut fra andre norske byer på denne tiden ved at hver tredje arbeider bodde i eget hus der den ene etasjen ble leid ut. Men mange arbeiderfamilier måtte ta til takke med å bo i fuktige kjellerleiligheter. Ca. 20% av byens befolkning levde av en inntekt som ikke ga dem skikkelig livberging. De sultet rett og slett.

I 1900 var det riktignok kommet en ny fattiglov som sa at kommunestyret skulle oppnevne et fattigstyre som skulle vurdere søkeres behov for hjelp fra byens fattigunderstøttelse. De som hadde rett på hjelp fra fattigunderstøttelsen var sinnsyke, evneveike, uføre, syke, gamle, forel-

dreløse og arbeidsledige.

Det Louis reagerte sterkest på var hvordan mange bedrestilte i samfunnet rakk ned på de fattige. Louis visste at mange av de arbeidsledige ville ha arbeid, men at det var umulig å få - særlig i vintermånedene da aktiviteten i hermetikkindustrien var meget lav. Mange berget seg ved å fiske i Byfjorden fra robåtene sine, men det svei fryktelig når de, i tillegg til sin håpløse



Louis som konfirmant

situasjon, måtte tåle å bli omtalt som late og arbeidssky. Den økonomiske støtten de arbeidsledige fikk av Fattigstyret, var ikke nok til å betale lege eller sykehusopphold. Mange tuberkolosepasienter lå derfor hjemme uten å få legebehandling. Det skulle mye til å bli kvitt den sykdommen i glisne kjellere og loftsleiligheter. Om en arbeidsledig fikk jobb igjen, måtte han betale tilbake det han hadde fått i støtte av fattigvesenet. Da satt han ofte igjen med mindre penger enn det han hadde fått i fattigstøtte! Den som fikk fattigunderstøttelse, mistet også stemmeretten sin. (Fram til 1919). De fattige følte seg derfor satt utenfor samfunnet om de mistet arbeidet. Skoene de fattigunderstøttedes barn fikk utdelt på skolene, var laget av tre. De var billige og så kunne alle høre på klakkingen hva slags unger som kom løpende. Det var de som fikk sko gjennom «Forsorgen»!

Ommund Norheim, som var fattigforstander i byen fra 1890 til 1921, mente at når forsorgshjelpen var snau og ydmykende, ville den forsorgsunderstøttede søke sterkere å komme seg i arbeid. Fra 1899 til 1905 var det lærerne som avgjorde hvem som skulle få fritt skolemateriell gjennom fattigunderstøttelsen. Lærerne var samtidig med på å avgjøre om fedrene til disse elevene skulle få stemmerett. (Kvinnene i Norge fikk ikke stemmerett før i 1913). Arbeiderne hadde ikke lov å sitte i Fattigstyret, og arbeidere som ble valgt inn i bystyret, fikk ikke lønn for tapt arbeidsfortjeneste når de møtte til forhandlinger. Dermed ble deltakelsen i bystyret en stor økonomisk belastning for dem.

Louis visste også at det var Arbeiderpartiet som arbeidet mest pågående for at slike som han skulle få friplass i middelskolen, og for at det skulle gis gratismåltider på skolene for dem som hadde behov for det. Bedre trykkeordninger og stemmerett for de fattigunder-



støttede var også saker som ble omtalt i det valgmateriellet Louis var med på å dele ut. Valget i 1910 gikk meget godt for Arbeiderpartiet. Partiet ble byens største for første gang og fikk 32,3% av stemmene, og for første gang fikk partiet ordføreren i Stavanger (Johan Gjøstein). Louis var stolt over å ha vært med på en valgkamp som gikk så godt.

Men ikke alt dreiet seg om politikk og stortingsvalg. Fabrikkeier Rønneberg anskaffet seg byens første automobil - og gjett om den vekket stor oppmerksomhet!

Louis' barndom var uten biltrafikk. Det var heller ikke mange hester i byen de første årene etter at han kom hjem fra Chicago der han hadde sett mange automobiler i gatene. Her i Stavanger hadde ungene stort sett gatene for seg selv. Farmoren visste bare om en mann som drev med hestetransport i byen, og det var vognmann Salte som hadde en hest som drog likkistevognen til kirkegården ved Hetlandskirken i årene før Louis kom til Stavanger. Salte hadde stallet og vognskjulet i Vinkelgata - ikke langt fra der hvor farmoren bodde.

Louis syntes det var trist at vognmannen var borte, men i markedstiden var det mange hester i byen. Da var Louis ofte på Hestetorget (Nytorget) med kameraene sine for å se på når bøndene handlet med «øyg». 12 kroner var en vanlig pris på en god hest, minnes Louis.



Johan Gjøstein som ble Stavanger Arbeiderpartis første ordfører i 1910. Fra 1913 til 1924 satt han på Stortinget

Nytorget i 1890-årene. Olaf Ellingsens samlinger





Steinarbeidere i Stavanger ved århundreskiftet

Foto: Hakon Johannessen/ Statsarkivet i Stavanger

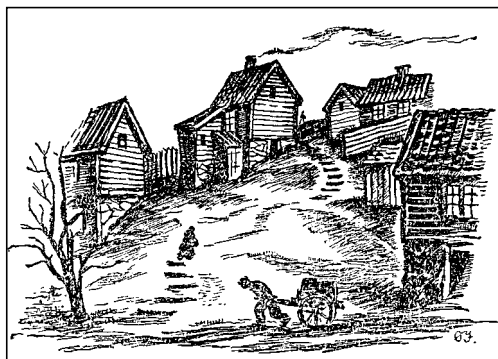
Markedstiden var forresten en spennende tid på mer enn en måte. Louis var ofte med på å erte seg innpå bondeguttene som var på bytur på denne tiden.

"Bondeguttene e så rare,
di e i byen å selle vare
med korte bokser og lange bein
og rompå går så ein slibestein!»,
skrålte byguttene. Men de «lange beinå» var raske, og mang en bygutt fikk juling så det merktes.

På Torget kjøpte byguttene springballer som de kastet i hodet på den som skulle ertes opp. Jentene foretrakk helst ballongene. Guttene kjøpte seg også noen merker de kunne feste på jakkeslagene. På baksiden av merket var det en liten gummibeholder fylt med vann. «Se det fina merke mitt!» sa guttene mens de holdt tommelen bak merket og trykket en sprut i fjeset på godtroende og nysgjerrige mennesker på bytur.

Vannpistoler og sprellemenn kunne en også få kjøpt. Problemet var å skaffe nok penger til å anskaffe alle fristelsene. Denne vansken ble ofte løst ved å «legge an» på en bonde som hadde feiret handelen med en dram i et av byens mange skjenkesteder. Guttene gjorde seg til for disse feststemte hestehandlerne og fikk dem ofte til å spandere både markensjuggel og Tivolibesøk på seg.

Etter hvert kom det flere hester til byen. Såkalte vognmenn fant ut at det var penger å tjene på å transportere varer i Stavanger. Vognmann Karlsen i Prinsensgate 10 var den eneste som spesialiserte seg på persontrafikk like etter århundreskiftet. Louis husket at Karlsen hadde 8-10 flotte hester som ble forspent kurvtrille, dog-cart, landauer eller brudevogn - alt etter hva oppdraget gjaldt. Karlsens vognmenn pusset seletøy, vasket vognene og striglet hestene mens nysgjerrige unger så på arbeidet med «stjerner» i øynene.



Bolighus i «Fattig-Stavanger»

Tegning: Øystein Jørgensen



Bildene viser hvordan folk gikk kledd omkring 1900. Folk tok på seg sin beste stas når de skulle til fotografen. Til venstre ser du fire unge arbeidere som har spleiset på et bilde hos fotografen. De to jentene til høyre er fra Eigerøy og kom til Stavanger like etter århundreskiftet og tok seg arbeid som hushjelpere hos rikfolk i byen.

Seinere var det vognmann Sveta i Bergelandsgaten (Indremisjonsbygget) som arbeidet opp den største hestetransportforretningen i byen. Sveta hadde 18-20 hester på det meste og kunne på travle dager leie opptil 15 ekstra dyr. Sveta rådde over all slags kjerrer - fra arbeidskjerrer til luksusvogner.

Svært langsomt ble byens vognmenn utkonkurrert av bil, lastebil og buss. Da Louis var 14 år (1908), fikk Stavanger sin første rutebil. Det var en 20-seters buss som ble innkjøpt fra Tyskland for 14000 kroner. «Automobilen gikk sikkert de anviste veie, blev ikke det minste anstrengt af den steile Kannikbakken, ligesaa lidt som den lod seg friste til en forceret fart nedover bakkene, behøver på Maldeveien med en fart af 25 km. i timen kun 6 meters distanse for at staa bommende stille.» skrev «Stavanger Aftenblad»s journalist i anledning prøveturen.

Bussen hadde en 36-hestekrefters motor og kunne ta 20 passasjerer. Den skulle gå i rute mellom Stavanger og Sola. Max fart inne i byen var 10 km i timen, men utenfor bygrensen kunne den bruke toppfarten på 25 km/t! Solabuen mente imidlertid at bussen tok for stor plass på veien, og han boikottet derfor bussruten. Aksjonen var såpass vellykket at bussruten måtte innstille allerde i 1909 etter å ha vært i drift i bare ett år. Men byens første buss hadde varslet at en ny tid var underveis, og allerede i 1910 ble det dannet et nytt buss-selskap i Stavanger. Omkring 1. verdenskrig startet Ben Kvam en bussrute som gikk mellom Torget og Våland. Det var sjelden Louis hadde råd til bussturer, men han prøvde jo bussen til Kvam og forstod hvorfor folk kalte slingrekassen for «fosterfordrivelsen». Når Kvam ville skaffe plass til flere passasjerer i bussen, laget han et kraftig rykk med kjøretøyet sitt slik at folk ble presset tettere sammen. «Plass te tri te!» sa Kvam!

Byens første lastebil gikk i rute fra Madla til Torget med soldater fra militærleiren. Bilen hadde kompakte gummi hjul og laget et forferdelig bråk. Bilhornet var helt overflødig, for folk hadde fjernet seg fra gatene i god tid før bilen kom durende.



Her ser du hvordan en velstående stavangerfamilie kledde seg når de skulle til fotograferen i begynnelsen av 1900-tallet

OPPGAVER



Brudepar fra 1910

- 1) Hvor stor del av byens befolkning levde under sultegrensen omkring 1910?
- 2) Hva slags mennesker fikk hjelp fra fattigunderstøttelsen?
- 3) Hva slags saker kjempet arbeiderbevegelsen fram i begynnelsen av 1900-tallet?
- 4) Hvor i byen står bysten av Johan Gjøstein, eller hvor er Gjøsteins plass?

OPPGAVER UTEN FASITSVAR

- 1) Hva tror du er mest avgjørende for det politiske valget en ungdom gjør første gangen han eller hun skal stemme?
- 2) Med tanke på bussen som hadde lov å kjøre med 10 kilometers fart i timen inne i byen, hva mener du om dagens humper i asfalten for å redusere farten på motor-kjøretøyer?
- 3) Hvilke motiver er, etter din mening, de vanligste for å konfirmere seg, eller la være å konfirmere seg?
- 4) Hva er din mening om den måten konfirmasjonen feires på i Norge i dag?

UT I ARBEID

Tiden omkring 1. verdenskrig - 1911–1920

Sommeren 1911 reiste Louis raskt hjem fra ferieoppholdet i Oltedal. Gustav Ravn, morens fetter, hadde skaffet ham arbeid på jernbanen. Han var riktignok bare midlertidig ansatt, men lønn fikk han - 30 kroner i måneden - og skyggelue på hodet! Jobben startet klokken halv åtte om morgenen og var ferdig halv ni om kvelden. Det var 1-times middagspause midt på dagen. Arbeidet gikk ut på å levere følgebrev. Louis skulle kreve tre øre pr. brev. Han brukte en liten kjerre når han leverte pakker. Det kunne f.eks. være en flaske brennevin som var sendt fra Egersund og skulle leveres til et hus på kaien, eller det kunne være bondesmør fra Jæren som skulle leveres til en adresse oppe i byen. Louis fikk også jobben med å fyre opp i ovnene i togsettene om vinteren. Han fylte olje på lampene i togene. Distriktssjefen skulle også ha fyr i ovnen på kontoret. Så var det å bære opp ved til ham og få fyr i ovnen hans. På godshuset trillet han gods ut og inn av bygningen. Noe gods skulle hentes fra togene, annet bringes om bord. Louis gikk mye alene på godshuset. Han kortet tiden med å synge, men ble litt flau da stasjonsmesteren kom og skrøt av den fine sangen hans. Han var ikke klar over at hele stasjonen kunne høre ham.

I 1913 fikk Louis fast ansettelse på stasjonen. Han organiserte seg i jernbanearbeidernes fagforening og følte at den ga ham en viss trygghet når det gjaldt lønnsforhold og muligheter for å beholde jobben. Det ble holdt nytt kommunevalg i 1913, men Arbeiderpartiet var splittet p.g.a. uenighet i skatte- og alkoholpolitikken, og mistet mange av de stemmene som var vunnet tre år før.



Det var økonomiske oppgangstider i byen, og julen 1913 kom Louis' far, Torger, endelig hjem fra Amerika for godt. Da hadde han vært i USA i til sammen 28 år. Til en forandring ble det delt ut skikkelige julepresanger hos familien Torgersen denne julen. Det var sjelden at Louis hadde fått julepresanger i oppveksten. Torger fikk arbeid ved Rosenberg Mekaniske Verksted på Buøy etter at dette verftet ble flyttet fra Sandvigen (Bjergsted) til Buøy i 1915. Men det var ikke lenge Louis fikk være sammen med faren denne gangen heller, for allerede 6. januar 1914 reiste han til Kristiania for å gå på jernbaneskolen og utdanne seg til telegrafist.

Etter jernbaneskolen ble han beordret til tjeneste på alle stasjonene på strekningen fra Stavanger til Flekkefjord. Men han var ofte hjemom hos familien i Brønnngaten.

Det var verdenskrig ute i Europa, og økonomien kom i ulage. I næringslivet var det kjempefortjenester å hente. Aksjeverdien kunne stige flere ganger i løpet av få timer. Noen ble rike ved å spekulere i kjøp og salg av aksjer, men for vanlige folk tårnet problemene seg opp i form av stigende priser, matmangel og høyere husleier.



Louis' far, **Torget Torgersen** (1867-1933)
Yrke: Sjømann og maskinarbeider
Tegning: Trygve Madsen

set som det året sto ferdig ved Breiavatnet (der Kiellandhagen nå befinner seg). Egede Nissen var født i Trøndelag. Han hadde vært postassistent i Nord-Norge før han ble ansatt ved postkontoret i Bergen. I 1897 ble han postmester i Vardø. Der ble han inderlig forarget når han så hvor lite fiskerne fikk for den fisken de hadde strevd med å få opp av havet. Det var handelsmennene som stakk av med fortjenesten. Egede Nissen hjalp fiskerne å organisere seg, og fiskerne takket for hjelpen ved å velge ham inn på Stortinget ved valget i 1900 - valgt for Venstre. I 1906 meldte Egede Nissen seg inn i Arbeiderpartiet, og fem år senere kom han altså til Stavanger. Han var fremdeles meget pågående og radikal og var kanskje den første i Stortinget som talte for å overføre eiendomsretten til produksjonsmidlene fra private til samfunnet.

Egede Nissen ble derfor begeistret da han hørte om Lenin og revolusjonen i Russland. Han forlot postmesterkrakken og ordførertabureten i Stavanger for å få oppleve revolusjonen på nært hold. Da han kom tilbake fra Russland, holdt han begeistrede foredrag om sine opplevelser og sine samtaler med Lenin. Han hadde glemt å søke om permisjon for å reise til Russland, så det var så vidt han ikke mistet jobben sin p.g.a. vinterferden sin til øst. I Stavanger kastet han seg ut i arbeid igjen og fikk bystyret med på å sette igang med kommunale kafeer, fiskehandel, kjøtthandel og han ville heve skatteprosenten for å få til mer, men da de borgerlige partiene ikke ville være med på det, tok han, sammen med partiet sitt, opp store kommu-

Boligbyggingen stoppet nesten opp p.g.a. høye materialpriser. Antallet arbeidsledige var gått ned, men siden kroneverdien hadde sunket, var det mange som ikke hadde råd å spise middag hver dag. Folk fortsatte å flytte til byen på tross av at boligbyggingen stoppet opp. Det var nemlig arbeid å få både i hermetikkindustrien og ved byens to skipsverft. Dette førte til akutt bolignød fra 1915, og kommunen begynte å planlegge å sette opp kommunale boliger. Bare i 1917 øket befolkningen i byen med 1700 mennesker. Dette året hadde byen 285 husville familier med 571 barn.

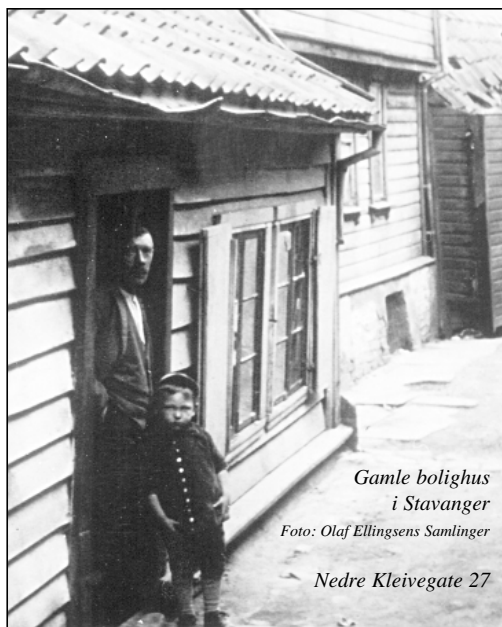
I 1916 kom kommunen i gang med boligbyggingen. Noen av murhusene som ble bygget, står ennå ved Midjord idrettsanlegg og øst for Eiganes gravlund, mens boligbrakkene ved Sletten og Bakkeland ble revet på 1960-tallet.

I 1916 gjorde Louis ni måneders militærtjeneste ved Oddernes festning i Kristiansand. De norske sjøfolkene merket godt at det var krig ute i Europa. Norske ungdommer hjemme ble holdt i beredskap om krigen skulle nå Norges kyster.

I 1916 gjorde Arbeiderpartiet et nytt godt valg i Stavanger og fikk 43, 1% av stemmene. Adam Egede Nissen het den nye ordføreren. Han hadde vært postmester i byen fra 1911 da han fikk flytte inn i det nye posthu-



Adam Egede-Nissen (1868-1953) var
postmester i Stavanger fra 1911
fram til 1933



*Gamle bolighus
i Stavanger
Foto: Olaf Ellingsens Samlinger
Nedre Kleivegate 27*

nale lån for å kunne sette igang byggearbeider ved elektrisitetsverket, Nylund skole og nye kommunale boliger.

I 1919 sendte Arbeiderpartiet og LO ut oppfordring om at 21. juli skulle det være arbeidsstans over hele landet som et uttrykk for at arbeiderklassen i Norge sympatiserte med den russiske revolusjonen. De radikale kreftene innenfor arbeiderbevegelsen satt nå med makten for byens arbeiderparti og gikk inn for støtten til Sovjet. Egede Nissen var de radikales ivrigste talsmann. Han stengte like godt hele postkontoret den 21. juli. Forretninger og offentlige kontorer i byen ble stengt med makt. Dette førte nærmest til borgerkrigsstemning i byen. «Stavanger Aftenblad» hevdet at det var mindreverdige mennesker i samfunnet som hadde ledet streiken. Dette ville ikke «1ste Mai» ha på seg så avisen svarte i liknende ordelag. Mistilliten mellom folk i byen var så stor at noen begynte å bære våpen på seg. Venstre-regjeringen i hovedstaden bestemte at radikale

mennesker skulle overvåkes av politiet, deriblant Stavangers «røde postmester». De borgerlige partiene fryktet for revolusjon og diktatur, mens mange arbeidere krevde radikale forandringer av samfunnet. Bort med kapitalismen som styrte verden på urettferdig vis, hevdet de.

Arbeiderpartiet i Stavanger ble nå for radikalt, selv for mange arbeidere. Partiet vedtok et program der det ville arbeide for å fjerne religionsundervisningen i skolen. Dette sammen med en programpost der huseieren ble prioritert framfor huseieren, gjorde at partiet gikk tilbake til bare 27% av stemmene ved valget i 1919. Stavanger hadde nemlig svært mange arbeidere som var huseiere og var interessert i gode leieinntekter.

Mange meldte seg nå ut av Arbeiderpartiet og gikk inn i det mindre radikale Sosialdemokratiske partiet. I 1923 gikk også de mest radikale menneskene ut av Arbeiderpartiet og dannet Norges Kommunistiske Parti. Dermed var arbeiderbevegelsen delt i tre partier. Egede Nissen fulgte selvsagt de mest radikale. Han ble værende i Stavanger til 1937. Han ble etter hvert nokså isolert i politikken, men utrettet mye positivt for kulturlivet i byen. Han var med på å starte Stavanger Faste Scene som siden ble til Rogaland Teater og Stavanger Orkesterforening som siden ble til Stavanger Symfoniorkester.



I 1917 gjorde Louis militærtjeneste som nøytralitetsvakt (1. verdenskrig) ved Oddernes festning ved Kristiansand. Her er han fotografert (i midten foran) sammen med fire andre soldater.

Louis holdt seg godt orientert om det som skjedde i hjembyen, men p.g.a. at han ikke hadde fast bopel, fikk han ikke stemme ved valgene. I 1915 var han blitt 21 år, men dette året fikk han likevel en lillesøster, Gerd. Han syntes det var gøy å kose med henne når han var hjemom i Brønnngaten. Gøy var det også å gå på fotballkamper og idrettsarrangementer. Broren, Thomas, var begynt å sparke fotball på Vikingmarkå der Stavanger Stadion ble anlagt i 1917. Louis ble med for å se på ham og når Viking tørnet sammen med SIF, Vidar og andre lokale lag. Ettersom arbeidstiden ble nedsatt til 10 timer i 1915 og 8 timer i 1919, fikk fler og fler tid og overskudd til å drive med idrett. Turn, roing, friidrett, skyting og skøyting var idretter som ble drevet i Stavanger rundt århundreskiftet, men ingen av disse idrettsgreinene kom opp mot fotballen i popularitet.



Kannik prestegård. Tegning: Reidun Lædre

Mens Louis var i arbeid ved stasjonen i Flekkefjord, meldte han seg inn i byens turnforening. I turnforeningen ble han kjent med sjømannsdatteren Pauline Pedersen. Han ble forelsket, fridde og fikk ja. I 1918 ble han viet til Pauline i den gamle Kannik prestegård i Muségaten.

Presten Gjerløw viet dem mens to jernbanearbeidere bevitnet vielsen slik loven krevde. Penger til stort selskap hadde de ikke. Louis ble sendt i arbeid på stasjonen på Hinna, og på Hinna fikk de nygifte en liten leilighet.

Vinteren 1918-19 ble Stavanger rammet av en fryktelig influensaepidemi som fikk navnet «Spanskesyken». Mange familier ble utslettet av sykdommen, barn ble foreldreløse og foreldre ble barnløse. At sykdommen var smittsom, var det ingen tvil om, men hvordan en stoppet smitten, forstod ingen. Mange hadde tro på brennevin og vin. Stavanger kommune bevilget 1/2 flaske cognac til hver familie i et forsøk på å stoppe epidemien. Lærerne ble satt til å dele ut cognacflaskene til elevene på skolen!

Andre epidemier herjet også i Stavanger i begynnelsen av århundret. Ved siden av tuberkolosen og influensaen var kanskje tyfusen den verste. Mange ble også rammet av difteri og skarlagensfeber.

Ved siden av Trondheim var Stavanger den norske byen som hadde størst utbredelse av kjønns sykdommer i første del av 1900-tallet - noe som ble satt i sammenheng med den raske industrialiseringen byen gjennomgikk med det dette medfører av flytting, oppbrudd fra trygge miljøer og ensomhetsfølelse.

Fødselstallene fra Stavanger tyder forøvrig på at det ble vanlig å bruke prevensjon etter 1920. Fra 1920 til 1934 blir nemlig fødselstallet i byen halvvert. Ved begynnelsen av århundret fikk stavangerkvinnene gjennomsnittlig 5 barn hver. På 1930-tallet var antallet redusert til 2, 5 barn pr. kvinne i gjennomsnitt.

OPPGAVER

- 1) Når var 1. verdenskrig?
- 2) Finn ut hvor mange norske sjøfolk som mistet livet i denne krigen!
- 3) Hva er LO?
- 4) Hvilke tre partier utgått fra arbeiderbevegelsen, eksisterte i Stavanger fra 1923 til 1927?
- 5) Hva var Spanskesyken?
- 6) Hvilke idretter ble drevet i Stavanger omkring 1900?
- 7) Når ble 8-timers dagen innført i Norge?

OPPGAVER UTEN FASITSVAR

- 1) Finn fram til noen av de kommunehusene som ble bygget under 1. verdenskrig! (Steingaten, Nærbøgaten, Midjord.)
- 2) Har du noe favorittlag i noen idrettsgrein?
Hvorfor er akkurat dette laget blitt favorittlaget ditt?

ØKONOMISK KRISE I STAVANGER 1920-1930 LOUIS PÅ FLYTTEFOT LANGS JERNBANEN

Fra høsten 1920 nådde de økonomiske nedgangstidene etter krigen, Stavanger. Hermetikkeksporten sviktet, og det betød krise for Stavanger. I 1885 hadde byen 6 hermetikkfabrikker. Omkring 1920 var det nær 60 slike fabrikker i Stavanger. 70% av de hermetiske varene som ble eksportert fra Norge, ble sendt fra Stavanger. 4000 kvinner og 4000 menn arbeidet i hermetikkindustrien under 1. verdenskrig. Hermetikkindustrien skapte også virksomhet for blikkembalasje- og blikktrykkerier, mekaniske verksteder, kasse-, trådstiftfabrikker og grafisk industri. 65% av arbeiderne i byen var knyttet til hermetikken og bedrifter med tilknytning til denne industrien. Det var hermetikken som hadde skapt den eneste industrivirksomheten av betydning i Stavanger, og når denne næringsvirksomheten sviktet, kom hele byen i vanskeligheter. Fra 1920 sank prisene på hermetiske varer på verdensmarkedet. Det utviklet seg priskrig mellom de ulike bedriftene i Stavanger. Fortjenesten ble liten, folk ble oppsagt fra arbeidet, og skatteinntektene til kommunen sviktet. Skatteprosenten ble søkt hevet fra 12 til 15% i 1920 og til 20% i 1924 for å kompensere for dette.

Louis ble beordret fra stasjon til stasjon for å avløse jernbanefolk som var blitt syke eller skulle ha ferie. Pauline så så lite til mannen, at hun like godt flyttet tilbake til Flekkefjord for en tid. Louis fikk ikke alltid leilighet der han kom. Han sov ofte på kontoret i stasjonsbygningen. Det var ikke særlig behagelig å ligge oppå skrivepulten med noen bøker som sovepute! Det var ikke sprekt for en jernbanearbeider heller omkring 1920. Louis tjente 100 kroner måneden som telegrafist. Det var halvdelen av en normal-lønn på den tiden. Louis søkte om å få utbetalt 270 kroner i forskudd på lønna for å kunne kjøpe ved. Han fikk beløpet, men måtte betale pengene tilbake i løpet av 6 måneder, og det var knallhardt. Kontorpersonalet ved jernbanen krevde høyere lønn i 1920. De truet med streik og valgte Louis til formann og streikeleder. Selv syntes han at han var for ung, men når arbeidskameratene ville ha ham, tok han gjerne på seg vervet. Han reiste 20 ganger til Oslo for å forhandle med ledelsen i NSB, men han oppnådde ingenting annet enn å bli forflyttet til Nærbø der han måtte bo på et pensjonat. Økning i lønnen så han ingenting til. Louis ønsket å få bo sammen med kona. Han søkte derfor etter en kontorjobb ved stasjonen på Kongsberg. Han fikk jobben og flyttet østover med Pauline. Snart etter søkte han seg videre til Rollag i Numedalen der det var stor aktivitet i for-

bindelse med anlegget av Numedalsbanen.

Gjennom Stavangers aviser holdt Louis seg orientert om hva som skjedde i hjembyen. I mai 1921 leste han i «1ste Mai» om en journalist som hadde besøkt en familie som bodde i Lervig i et umalt hus der murpussen var skallet av grunnmuren. I kjelleretasjen fant han en familie som bestod av mor, far og sju barn i alderen ni måneder til seksten år. På kjøkkengolvet fløt vannet. Slik hadde det vært i ett år, fortalte moren, og nå var golvet blitt helt råttent. Lukten fortalte tydelig at det var kloakkvann som sivet opp gjennom golvplankene. Det ble særlig mye vann under regnvær og når hun vasket klær, forklarte hun. I stuen merket journalisten hvordan kloakkvannet slapset under linoleumen når han gikk. Det luktet muggent i hele huset som tilhørte en hermetikkfabrikk (A/S Kippers). Selv om vannet bare hadde flytt i leiligheten det siste året, syntes journalisten det var ille at «sundhetsvæsenet» tillot at folk bodde slik i Stavanger - noe Louis var helt enig med ham i.

Det gjorde også et sterkt inntrykk på Louis da han før jul i 1922 leste i «Stavanger Aftenblad» om 500 stavangerfamilier som søkte støtte på «Hjælpesentralen» før høytiden. En journalist hadde tatt turen hjem til en av disse familiene. Det falleferdige huset lå bare et par minutters gange fra Domkirken. En liten jente møtte journalisten og loset ham gjennom smale smug og ganger fram til en dør der faren hennes tente en fyrstikk så journalisten kunne se hvor han gikk. Han ble så ført inn i en ettromsleilighet med en liten sovealkove i tillegg. Mann og kone og åtte barn fra fire måneder og oppover, bodde i leiligheten. Babyen hadde bronkitt og lå og hostet i den ene enden av morens seng. I andre enden lå en 3-åring. I sovealkoven var det stuert inn to senger. Fire barn lå i de to sengene. De brukte klær og filler som sengtøy. I den smale åpningen mellom de to sengene lå eldstegutten på golvet. Han var nettopp kommet hjem fra tuberkolosehjemmet Lindum i Suldal. Moren hadde forsøkt å få opp temperaturen i leiligheten ved å brenne litt halm og et par gamle sko. Hvordan hun skulle skaffe mat til den store familien til jul, ante hun ikke ettersom både hun og mannen var uten arbeid. Journalisten klatret opp en smal, knirkende trapp til 2. etasje. Der fant han to familier i loftsetasjen. Under takskråningen i loftsgangen var det plassert et gassapparat. Den som skulle koke, måtte stå krokrygget under det bratte skråtaket. Det var forresten ikke så ofte noe ble kokt på apparatet. De to familiene hadde sjelden råd til middag.

I den ene enden av loftet bodde en familie på seks. I den andre enden bodde en enke med tre barn. Hun hadde nylig fått arbeid i en fabrikk i Hillevåg og var glad over å ha tjent litt penger til mat før jul.

Journalisten besøkte også en kvinne som bodde sammen med sine 12 barn i en trang leilighet. Også hun hadde henvendt seg til Hjælpesentralen da hennes mann sjelden viste seg hjemme og drakk opp det meste av de pengene han tjente.

I et falleferdig hus på Blåsenborg ble journalisten møtt av en fryktelig stank av mugg og råttenskap. Sot fra skorsteinen hvirvlet om i rommet og lå som et belegg på møbler og i vindu-



*Louis fotografert med moren, Gina,
morfaren, Lars Njellson Oftedal og sønnen, Torgeir.
Bildet er tatt i 1924*

skarmer. Rotter og mus krøp omkring i krokene. I sengklærne krelte det av maur. Klærne i klesskapet var grønne av mugg. Veggene i loftstrappen var råttne og plankene i loftstaket var løsnet. Journalisten mente huset burde rives og var uegnet som menneskebolig.

Høsten 1925 kunne Louis lese om flere og flere arbeidsledige ettersom tiden nærmet seg jul. Det gikk som vanlig hardest utover hermetikkarbeiderne, men også ved Stavanger Støberi og Dok og Rosenberg var der innskrenkninger, og mange mistet arbeidet også i skipsbyggingsindustrien. I midten av oktober hadde byen 1100 arbeidsledige. Dette tallet var steget til 2600 fram mot jul - 1910 menn og 690 kvinner. Politiet meldte om mange innbrudd som følge av arbeidsledigheten.

En innsender i «1ste Mai» klaget 5. november over at borgerskapet, som satt med flertallet i bystyret, ikke gjorde noe for å stanse arbeidsledigheten og over at de tillot millionæren Bjelland å kaste arbeidere på gaten når det passet ham.

Louis leste også en ansøking om skolebespisning for sultne skoleunger og om at formannskapet hadde gått inn for å kjøpe tregangsstøvler til skoleunger som manglet sko. Formannskapet ville også bevilge mer penger til grøt- og matrasjoner samt 10000 kroner til brensel for fattige i byen.

I de borgerlige avisene, «Stavanger Aftenblad» og «Stavangeren» kunne han lese om innsamlinger av matvarer, sko og klær til trengende. Fra Varhaug, Nærbø, Riska, Randaberg, Forus, Fister, Sele, Madla og Sola ble det sendt sekker og vognlass med grønnsaker og poteter til dem som sultet i Stavanger.

En innsender i «Stavanger Aftenblad» oppfordret folk til å ta med seg sultne barn de traff på i byen og gi dem et skikkelig måltid mat hjemme hos seg selv. «Stavangeren» skrev om juleutdeling av melk og mat som avisen hadde samlet inn og gratis ansjos fra Bjellands fabrikk. En arbeidsledig skrev i avisen og protesterte mot all veldedigheten. Det er arbeid vi vil ha, skrev han, men redaktøren i avisen hadde liten forståelse for det synspunktet. Han var mer bekymret over en overskridelse på 600000 kroner på Forsorgsvesenets budsjett.

I «Stavanger Aftenblad» kunne Louis følge med i hvordan det ble samlet inn penger fra privatpersoner for at arbeidsledige skulle få lønn for å anlegge spaservei langs Mosvatnet fra Schancheholen til Mostun. 20. november var det samlet inn 2573 kroner til formålet. 30 mann var i arbeid. 14. desember kalles spaserveien for Selvhjælpsveien, og det var da samlet inn 5700 kroner og 40 mann var i arbeid. Men det ville koste mellom 15- og 20000 kroner å fullføre veien, så det var langt igjen.

Det var Høyre, som med støtte av Venstre, satt med den politiske makten i Stavanger i mellomkrigsperioden. Selv fra Høyres egne folk kom det etter hvert fram kritikk mot partiets passive politikk overfor de arbeidsledige. Det ble klaget over at byggingen av Eiganes hageby, Kampen skole og utbyggingen av Stavanger sykehus var stanset opp fordi kommunen ikke ville ta opp nødvendige lån for å få fullført disse projektene. Høyres ledere med borgermester Middelthon i spissen, avviste kritikken og forsvarte sparelinjen.

I 1927 ble Arbeiderpartiet og Det Socialdemokratiske parti igjen samlet til ett parti. Kravene fra Arbeiderpartiet ble mer moderate, men motsetningene mellom de borgerlige og sosialistene var fremdeles store - og større skulle de bli. De arbeidsledige demonstrerte både innenfor og utenfor bystyresalen i Stavanger Sparekasses lokaler ved Torget.

Høyre satt med ledelsen i Stavanger bystyre i den vanskelige økonomiske perioden byen gikk inn i i tiden etter første verdenskrig. Partiet tok opp nye lån for å fullføre de byggeprosjektene



Fra Arbeiderbevegelsens arkiv



1. klasse ved Sandviken skole 1923/24. Louis' eldste søster, Florence, er klasseforstander for denne klassen som bestod av 31 gutter. Flere av familieforsørgerne til disse elevene var uten beskjeftigelse og sju av fedrene står oppført i klasselisten med yrkestittel «nødsarbeider».

Arbeiderpartiet hadde satt igang under krigen. Det ble også tatt opp nye lån for å kunne tilby nødsarbeide for de arbeidsledige. Fram til 1934 førte Høyre en sparepolitikk der målet var å få nedbetalt den store gjelden kommunen hadde opparbeidet.

Arbeiderpartiet var imot sparepolitikken. Dette partiet ville ta opp nye lån for å få igang ny virksomhet og få de arbeidsledige i arbeid igjen. Partiet ville produsere seg gjennom krisen, uttalte lederne.

I 1921 ble 80% av byens arbeidsledige satt i nødsarbeid med å opparbeide gater på Storhaug, Stokka og Våland. De omla veien rundt Breiavatnet og bygde kai på Buøy. 1200 mann var i arbeid på det meste. Lønningene var så snaue at det var umulig å leve skikkelig av dem. Likevel måtte kommunen hver måned ta opp 1/2 million kroner i nye lån for å holde nødsarbeide igang.

Samme året sa Norsk Arbeidsgiverforening opp samtlige tariffier (lønnsavtaler) som løp ut dette året. Verst gikk det ut over sjøfolkene som ble stilt overfor et krav om 33% lønnsnedsdrag med øyeblikkelig virkning, samt en trussel om ytterligere nedslag til høsten hvis den økonomiske situasjonen ikke hadde bedret seg til da. LO var overbevist om at andre lønsmottakere ville bli møtt med liknende «tilbud» om sjøfolkene måtte bøye seg for disse kravene. Organisasjonen forberedte sine medlemmer på storstreik utover våren 1921.

Det gikk ganske «varmt» for seg i Stavanger under denne streiken. Fredag 6. mai gikk byens organiserte maskinister, fyrbøtere og matroser til streik, men da ikke alle sjøfolkene var organiserte i fagforbund, ville de ulike streikekomiteene forsøke å presse sine yrkesbrødre. Den første episoden oppstod om kvelden tirsdag 10. mai da natttruteskipet «Sandnæs» skulle gå til Bergen. Politiet hadde satt opp sperringer, men de organiserte, streikende arbeiderne, godt oppblandet med ramp, klarte å forsere sperringene for å hindre lastingen av båten. De forsøkte også å forhindre at båten fikk kaste loss. De visste nemlig at det var svært viktig for arbeidsgiverne at kysttrafikken ble holdt i gang, og dette ville de nå forhindre med makt, men både denne kvelden og den neste måtte de gi tapt for politiets køller. Etter hvert som også kaiarbeiderne gikk med i streiken, måtte ruter innstilles og folk flest begynte å merke følgene av streiken. Streiken delte byen i to leirer, og motsetningene var så store at det 17. mai 1921 ble arran-



Louis i familens midte i 1926.

Bak: Broren Thomas (1906-1986), søsteren Gerd (1915-), Louis (1894-1988), søsteren Florence (1899-1973).

Foran: Moren Gina (1872-1954), kona Pauline (1894-1983), datteren Solveig (1925-), sønnen Torgeir (1923-) og faren Torger (1867-1933).

gert to folketog i Stavanger med hver sin tale for dagen.

Fra 26. mai ble 120000 arbeidere tatt ut i streik, men da LO ikke hadde evne til å betale streikebidrag til alle disse arbeiderne, måtte streiken snart stoppes på grunn av tomme mager. LO's taktikk med å forsøke å oppnå en rask økonomisk seier over arbeidsgiverne, hadde mislykkes. Mange bedrifter satt nemlig med overfylte lager, og var bare glade for å spare lønnsutgifter for en tid. De store næringslivsorganisasjonene med Industriforbundet og Bankforeningen i spissen hadde dessuten organisert Norges Samfundshjelp - en «hjelp» som skulle holde viktig virksomhet i gang i tilfelle streik i landet. Det var ikke så vanskelig å skaffe streikebrytere blant fattige arbeidsfolk og bygdefolk. Streikebryterne kunne føle seg tålrig trygge med beskyttelse både fra politi og soldater.

Det var likevel hyppige slagsmål mellom de streikende og streikebryterne. Det kvasset seg til også i pressen mellom borgerlige og sosialistiske aviser der det ble brukt ord som revolusjon og omveltning, og med den russiske revolusjon på kort geografisk og tidsmessig avstand, var frykten for en arbeideroppstand virkelig for mange. Storstreiken i 1921 ble hevet etter to uker. Den endte med et mindre lønnsnedslag for sjøfolkene enn det arbeidsgiverne opprinnelig hadde krevd, men mange arbeidere kom ikke i arbeid igjen etter streiken da flere bedrifter gikk til innskrenkninger eller innstilte sin virksomhet. Dette gjorde at mange nå forlot fagorganisasjonen.

I 1922 mente Stavanger Høyre at det gikk over alle grenser med de utbetalingene som gikk til å holde de arbeidsledige i nødsarbeid. Kommuneøkonomien stod i fare for å bryte sammen. Partiet gikk derfor inn for at ansvaret for de arbeidsledige skulle overføres til staten. Forsorgsvesenet i byen skulle fra nå av ta seg av byens store arbeidsledighetsproblem. Den arbeidsledige fikk fra nå av utbetalt to ukers ledighetsbidrag i kontanter samt en del brensel og

mat. Maten ble delt ut fra det kommunale matsalget ved Torget mot innlevering av en matbillett. Dette reddet mange fra den rene sult.

Mens Louis og Peo oppholdt seg i Rollag i Numedalen ble de foreldre til Torgeir som siden ble norsk landslags-keeper og profesjonell fotballspiller i Frankrike. I 1925 søkte Louis seg hjemover igjen, og han fikk ansettelse ved jernbanen i Egersund. I Egersund ble datteren Solveig født. Hun ble som voksen lærer i Stavanger. Louis meldte seg inn i Egersund Arbeiderparti der han ble valgt til formann. Snart etter satt han som medlem både av bystyre og formannskap. I Egersund startet han et ungdomslag som fikk leie bystyresalen til sine aktiviteter. Louis så at det var mye lediggang og fyll blant ungdommene, og det alkoholfrie tilbudet han satte igang, fikk snart 100 medlemmer.

I 1924 kunne Louis lese om ny uro i Stavanger der streikende arbeidere hadde banket opp noen streikebrytere, og politimesteren og fylkesmannen svarte med å kalle inn militæret som stilte med 130 mann med skarpladde geværer samt marinesoldater om bord i panserskipet «Tordenskjold». Under ser du omtalen av denne episoden slik Louis fikk lese den i avisen «1ste Mai».

Militær stilles til arbeidsgivernes disposisjon.

Havnen skal avspærres. Inat er der foretat mobilisering av soldater fra Jæderen.

Byens politimester gaar fra konsepterne.

Mobiliseringen sker efter anmodning fra arbeidsgiverne.

Kommunen stiller Folketeatret til disposisjon.

Iforgaars hadde dampskibsekspedi-
tørerne møte for at drøfte situasjonen
og man blev enig om at rette en hen-
vendelse til regjeringen om hjelp.
Denne anmodning resulterte i at myn-
dighetene straks stillet militær til
arbeidsgivernes disposisjon og gav
ordre til Vesterlen regiment at foreta
mobilisering. Ordren utgik inat. Vi
henvendte os til fungerende chef for
Vesterlen regiment, major Amdal, og
spurte om det forholdt sig saa at mili-
tær var indkaldt?

- Ja, der er rekvirert militær.

- Hvormange?

- Ja, det anser jeg mig ikke berettiget
at svare paa.

- Hvem har rekvirert militær?

- Det er de civile myndigheter, de som
altid rekvirerer militær. Man har ment
at byens næringsliv vilde lindre miljo-
ners tap dersom arbeidet skulde stop-
pes. - Hvad tid er de indkaldt til?

- De skal møte snarest mulig.

- Hvilken bataljon?

- De nærmest boende.

- Hvor skal de indkvarteres?

- Det er endnu ikke bestemt.

Fra andet hold har vi bragt paa det
rene at indkaldelsen omfatter ca. 200
mand. Igaar blev det forlangt at Turn-
hallen skulde rømmes til idag kl. 11,
men da de som forestaar hane-
kaaringsskuet bestemt negtet dette
maatte man søke at skaffe et andet
lokale.

Er byens politimester gaat
fra koncepterne?

At politimester Ruus har vanskelig for
at bevare hodet koldt naar større
opgaver kræver det har vi hat anled-
ning til at se beviser paa baade ved
den ene og anden leilighet. Det politi-
mesteren evner at putle med er de
rene bagateller om en kafe holder

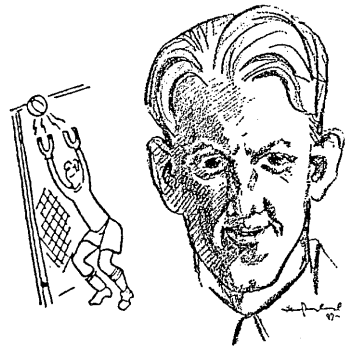
oppe litt utover kl. 10 eller om der
sælges et brød eller to efter lukketid.
Det forbauser derfor ingen at han er
gaat ganske fra konsepterne i den situ-
asjon som byen nu er kommet op i. Vi
spurte ham idag om det var paa hans
foranledning militær var indkaldt. Vi
viste omtrent paa forhaand hvad svar
vi vilde faa og det lød: Kan De vente
at jeg vil gi Dem oplysning om det.
Adjø. Nei vi kunde ikke vente at hr.
politimesteren vilde gi et ordentlig
svar paa en høflig forespørsel. Hans
horisont er saa formørket at man ikke
kan stille saa store fordringer til ham.
Men i det øieblik vor medarbeider har
faat dette svar av byens politimester
ringer borgermester Middelthon
redaktøren som medlem av kinostyret
og forelægger ham følgende: Der er
kommet anmodning fra de militære
myndigheter og byens politimester
om at stille et av kommunens lokaler
til disposisjon for de militære. Borger-
mester og ordfører har foreslaat at
Folketeatret stilles til disposisjon.
Med 3 mot 2 stemmer- Skaar og
Olsen-Hagen besluttet kinostyret at
stille Folketeatret til disposisjon.
Olsen-Hagen forlangte saken ind for
formandskapet.

Kaptein Bergh blir chef.

Det blir kaptein Henry C. Bergh som
blir chef for den indkaldte sikrings-
styrke og mandskapene blir fra Jæd-
rens bataljon.

OPPGAVER

- 1) Hva var det fremste kjennetegnet på den politikken som Høyre førte i Stavanger fra 1922 til 1934?
- 2) Hvilke tre Stavangeraviser fra mellomkrigsperioden er nevnt i dette kapitlet?
- 3) Hvilke dagsaviser har Stavanger i dag?
- 4) Hvilke følger merket Stavanger-politiet av arbeidsledigheten?
- 5) Hvor går Selvhjelpsveien, og hvorfor har denne veien fått dette navnet?
- 6) Hvilke politiske partier satt med makten i Stavanger fra 1920 til 1940?



Louis' sønn, Torgeir, er regnet for å være en av landets fremste fotballkeepere gjennom tidene. Han spilte 150 kamper for Viking og 22 kamper for landslaget før han ble profesjonell i Frankrike. Tegning: Henry Imsland

OPPGAVER UTEN

FASITSVAR

- 1) Kan du finne navn på flere landslagskeepere i fotball fra Viking enn Torgeir Torgersen?
- 2) Hva skjer oftest med selvfølelsen til mennesker som er avhengig av andres veldedighet for å overleve, slik mange var det i Stavanger i mellomkrigsperioden og mange er det i U-landene i dag? Samtal om dette i klassen. Diskuter også på hvilken måte vi kan støtte mennesker i nød uten å ydmyke dem! Hvordan ville du selv helst mottatt hjelp om du var en av verdens mange fattige?

Torgeir fotografert i Oslo under en kamp mellom Vålerengen og Vikng i 1950. Viking vant 5-0!



FAST BOPEL I STAVANGER

FORSORGSVESENET OG SARA BERGE

KAMP MOT ARBEIDSLEDIGHETEN

I 1930 ble Louis utnevnt som sjef for linje-godsavdelingen ved jernbanestasjonen i Stavanger. Han meldte seg straks inn i Arbeiderpartiet i byen. Arbeidsledighetstallene i byen nærmet seg 20%, og Stavanger var på denne tiden den byen i Norge som hadde høyest arbeidsledighet.

For å forstå disse enorme ledighetstallene - de høyeste i byens historie, er det nødvendig å gå litt tilbake i tid. Fra 1865 flyttet mange mennesker fra bygdene og inn til Stavanger, eller de utvandret til USA. Folkene som slo seg ned i Stavanger, søkte seg arbeid i fiskehandel og håndverk, men etter hvert også i industri, samferdsel og offentlig virksomhet. Etter det økonomiske krakket, som rammet byen fra 1882 og utover, vokste hermetikkindustrien fram som Stavangers viktigste næringsvei. Hermetikkindustrien gjorde også byen sårbar siden hele byens økonomi hvilte på bare en industrigrein. Gikk det dårlig for industrien, gikk det dårlig for Stavanger. Det var seilskipenes behov for ferske matvarer som skapte grobunn for denne industrien. I fjordene like utenfor byens stuedører svømte brislingen - råstoffet for industrien. Omkring 1900 var det krise i den franske hermetikkindustrien, og de norske hermetikkfabrikkene kunne overta mye av de franske markedene. Utover 1900-tallet økte velstanden i industri-landene og fler og fler fikk råd til å kjøpe dette luksuspålegget fra Norge. Mange av lederne innen byens hermetikkindustri hadde tidligere jobbet i rederier og sjøfart og kjente derfor til gode handelsforbindelser og kontakter i de viktigste sjøfarts- og handelsbyene i Europa. Christian Bjelland ble det store navnet i byens hermetikkvirksomhet. Han var en mester i å se muligheter for øket produksjon, eksport og investering i nye bedrifter - også utenfor Stavanger Amt (navnet på Rogaland fylke til 1918). Hermetikkindustrien skapte mange arbeidsplasser i byen. Halvdelen ble besatt av kvinner. Ofte tok de med seg ungene sine slik at de også kunne tjene seg noen øre ekstra og hjelpe på familiens økonomi. I virkeligheten gjorde mange av ungene så god nytte for seg på fabrikkene at vi i dag ville kalle de lønningene de fikk, for grov utnyttelse av arbeidskraft. Det gjaldt også lønningene kvinnene fikk. De lå alltid lavere enn mennenes - selv om det var samme arbeidet de utførte, og selv om kvinnene oftest arbeidet både raskere og mer nøyaktig.

Arbeiderne i byens hermetikkindustri kom ikke bare fra Jæren og Ryfylke. Like fra Sverige kom det folk som søkte arbeid i hermetikken. De mekaniske verkstedene i Sverige var på



*Louis fotografert i Stavanger omkring 1928
sammen med kona og sønnen, Torgeir*

denne tiden kommet mye lenger enn de norske, og de svenske arbeiderne fikk derfor godt lønnet arbeid som spesialarbeidere i Stavanger. Fra den svenske byen Surehammar, som var bygget opp omkring et jernverk, kom de tre familiene Rydberg, Petterson og Mällberg som også var inngiftet i hverandre. De kom til Stavanger i 1905 - og det var slett ingen lett periode å være svensk i Stavanger. Mannfolkene i disse familiene ble likevel tatt imot med åpne armer av ulike bedrifter med tilknytning til hermetikkindustrien.

Freden etter 1. verdenskrig skapte krise for byens hermetikkindustri som på det tidspunktet hadde ca. 60 hermetikkfabrikker med 8000 ansatte. Avsetningsmulighetene ble nå meget vanskelige, og det utviklet seg rene priskrigen mellom de ulike bedriftene i et håp om å overleve den harde konkurransen. Lønningne sank, og fra juli til september 1920 streiket 2000 hermetikkarbeidere i Stavanger i protest mot dette.

Presset mot å finne opp mer effektive maskiner øket. De tekniske problemene denne industrien hadde, var ikke større enn at de ofte ble løst av arbeidere som arbeidet i hermetikken. Problemet med de nye oppfinnelsene var at de tok arbeid fra mange arbeidere. Mot slutten av 1920-årene, ble det gjort flere nye oppfinnelser. En ny maskin stanset ut det mangedoble med hermetikklesker i forhold til det de gamle maskinene hadde klart. Bedriftene tjente selvsagt på dette, for nå kunne de si opp mange arbeidere. Men de stakkars arbeiderne hadde ingen muligheter for å få nytt arbeid, for også de to skipsverftene i byen hadde store problemer på denne tiden. Mange arbeidere måtte derfor henvende seg til ekspedisjonsbestyreren på forsgerskontoret, Sara Berge, etter økonomisk hjelp, og den hjelpen var hverken til å leve eller dø av, sa arbeiderne. Maskinen som hadde tatt arbeidet fra dem kalte de for «Sara-presså».

Carl Axel Mällberg het en av svenskene som kom til Stavanger i 1905. Hjemme på skrivebordet i Torbjørn Hornklovesgate på Våland hadde han et stort tegneark. Der arbeidet han i månedsvis med tegningen til en roterende falsemaskin som kunne false lokk oppå sardineskene. Tidligere satt arbeiderne og loddet ett og ett lokk oppå eskene, så her var det muligheter å tjene både tid og penger, mente Mällberg. Omkring 1930 fikk han laget en falsemaskin ved arbeidsplassen sin, Stavanger Beslagfabrik, der Mälberg var verkstedformann. Maskinen hans fungerte og ble satt i produksjon. Også denne maskinen tok arbeidet fra mange arbeidere, men gjorde det mulig for noen hermetikkfabrikker å overleve. Mällberg ble sendt både til Spania og Italia for å selge patentet sitt. Problemene var de samme i disse landene. Arbeiderne var redde for hva følgen kunne bli av de nye maskinene nordmannen ville selge. De mer spontane sør-europeerne reagerer ofte litt «varmere» enn oss, og da bedriftslederne var redde for at de spanske og italienske hermetikkarbeiderne ville «ta» nordmannen, utstyrte de ham med en ladd pistol! Men Mällberg fikk underskriftene på kjøpekontraktene han hadde med seg, og etter å ha fått lære å spille på gitar i Spania, satte han kursen nordover igjen. Han følte seg tross alt mer trygg i Stavanger med flere tusen arbeidsledige, men merket fort at den hatske stemningen mellom arbeidere og bedriftsledere ikke var blitt mindre i hjembyen mens han hadde vært borte.

Innen politikken var frontene mellom de borgerlige og sosialistene igjen blitt iskalde. I 1932 gikk Høyre med på å overføre 240000 kroner som skulle vært brukt til å nedbetale kommu-



Falsing av lokk på sardinesker

nens gjeld, til å sette igang nødsarbeid for de forsorgsunderstøttede. 5-6000 mennesker, eller opp mot 15% av byens befolkning, var nå avhengig av forsorgsstøtte.

I et brev fra Justisdepartementet i 1932 het det at forsorgsunderstøttelsen skulle være så knapp at den skulle presse folk i arbeid. Men hva hjalp det når der ikke var arbeid å få! I brevet het det også at fattigstyrene i kommunene skulle kreve forsorgspengene tilbakebetalt - helt eller delvis. Fattigstyrene ble også bedt om å føre nøye kontroll med de understøttede.

Sara Berge, den tidligere nevnte ekspedisjonsbestyreren ved Forsorgskontoret i Stavanger, tok denne oppgaven meget alvorlig. Hun ble forhatt av de menneskene som måtte ty til Forsorgskontoret for å overleve fordi hun drev forskjellsbehandling av de trengende og opererte med et angiveri- og spionsystem.

Sara Berge arbeidet ved Forsorgskontoret i Stavanger like fra 1910 og fram til 2. verdenskrig. Etter hvert kjente hun alle de fattige i byen, og «hele byen» visste hvem «hu Sara» var. Hun hadde en diger kropp, og skranken hun satt ved på kontoret, var skåret ut i en bue for at hun skulle få plass til hele den vel-dige fronten sin. Hun virket derfor fryktinn-gytende på dem som søkte om støtte ved kontoret. Det var som om hun kom mot dem tvers gjennom skranken!

Mange av de menneskene som var innom kontoret hos Sara eller som husker henne fra andre sammenhenger, er i dag pensjonister. Det de har fortalt om møtene med Sara, gir oss et bilde av hvordan det var å være fattig i Stavanger på 1930-tallet. Det forteller også noe om hvordan de fattige ble vurdert av mennesker som hadde posisjoner i samfunnet.

En gammel dame lå for døden. Hun visste at datteren måtte gå til Forsorgen for å få hjelp med begravelsen, men hun hadde meget imot å skulle bli begravet i en av de svarte kistene som Forsorgsvesenet bidrog med. Datteren fremførte morens siste ønske for Sara Berge, men bønnen om hvit kiste ble blankt avvist, og den svarte kista fortalte dermed alle hvem som måtte betale begravelsen.

I kalde vintre var det mange som henvendte seg til Forsorgskontoret for å få ulltepper. Da kom folk fra kontoret hjem til dem for å undersøke om teppene disse folkene hadde var tynne og hullete nok til at de kunne få nye. Noen folk søkte om å få madrasser på Forsorgen fordi familiemedlemmer var uten noe å ligge på. Sara Berge tok da gjerne turen hjem til dem etterpå for å undersøke om madrassen kun ble brukt til å ligge på. Det fantes nemlig folk som, om dagen, var så freidige, at de satte madrassen oppå 4 margarinkasser og la et pledd oppå slik at de fikk en slags divan. Men det var ikke divan de hadde fått, derfor var dette forbudt, og de risikerte å få madrassen inndratt om den ikke ble lagt tilbake på golvet igjen som madrass! Sjåfører som kjørte melk fra Frue Meieri, hadde ordre om å rapportere til Forsorgskontoret om



Sara Berge og to av kollegene ved Forsorgskontoret

de merket at noen i den forsorgsunderstøttede familien tjente noen kroner ekstra på tilfældige jobber. I så fall skulle melken inndras.

«Såbe Nelli» ble en av Saras angivere kalt. Hun stilte seg som oftest opp ved Tou Bryggeris ølsalg i Holmegaten. Så hun noen forsorgsunderstøttede som kjøpte øl, rapporterte hun dette til Sara. Dette førte til at forsorgsunderstøttede ikke lenger fikk støtten utbetalt i penger, men i matlapper, klær, sko og tepper. «Såbe Nelli» fikk ekstra fordeler som takk for hjelpen.

Når Sara Berge entret opp i en av bybussene, sendte hun falkeblikket sitt bakover i bussen før hun løste billetten. Oppdaget hun en av de forsorgsunderstøttede, pekte hun på vedkommende og sa: «Du har gode bein å gå på!» De forsorgsunderstøttede hadde ikke lov å ta bussen!

Forsorgsstøtte ble inndratt også om Sara fant noen av sine klienter i en kinokø!

Sara Berge var ivrig medlem av Totalavholdsforeningen i Stavanger. Hun sørget for å gi fordeler til de forsorgsunderstøttede som meldte seg inn der.

En ung sjømann valgte å bruke noen av hyrepengene sine til å kjøpe ny kåpe til forloveden sin før han drog til sjøs. Da jentas foreldre seinere ble syke og kom på forsorgen, dukket Sara opp hjemme hos dem for å undersøke om tilstanden var så dårlig at det kvalifiserte for forsorgsstøtte. Da hun fant kåpen i skapet, var saken avgjort. En familie med råd til en slik vinterkåpe, hadde ingen krav på støtte fra det offentlige! Det hjalp ingenting at moren i huset prøvde å forklare at kåpen var en gave.

En arbeidsmann fra byen var dratt utenbys for å skaffe seg arbeid da det var umulig å få arbeid i Stavanger. Da han vendte hjem igjen, valgte han å bruke noen av sine oppsparte penger til å kjøpe en fløtekake til kona og ungene for å glede dem og feire hjemkomsten. Siden måtte denne mannen ty til forsorgen, for han ble igjen arbeidsledig og var ute av stand til å fø sin egen familie. Mannen fikk imidlertid avslag på sin bønn om forsorgsstøtte, og begrunnelsen for avslaget var at en mann som hadde råd til å by familien sin på fløtekake, ikke hadde behov for forsorgsmidler! Mannen fikk aldri vite hvem som hadde sladret til forsorgskontoret om fløtekaken.

Sara Berge hadde selvsagt ingen lett oppgave som ekspedisjonsbestyrer på forsorgskontoret. Hun gjorde egentlig det hun var bedt om å gjøre av de som satt med den politiske styringen i byen. Hun arbeidet ved forsorgskontoret i byen med den største arbeidsledigheten i landet - en by der hver fjerde arbeider gikk arbeidsledig og der opptil 6000 arbeidere var uten jobb! De forsorgssatsene hun skulle forvalte på vegne av kommunen, var de laveste i landet, og Stavanger var den norske byen som bevilget minst penger for å motvirke arbeidsledigheten.

Som eksempel på de retningslinjene Sara Berge og Forsorgskontoret hadde å holde seg til, tar vi med deler av et rundskriv fra Justisdepartementet av 6. oktober 1932 til fattigstyrene i landet:

«Departementet.... vil sterkt understreke at det bare er i nødstilfelle - når en person er helt blottet for eksistensmidler, og alle utveier stengt - at kommunen plikter å tre hjelpende til. Og kommunens plikt etter loven går ikke lenger enn til å hindre at vedkommende forkommer.

Det kan på ingen måte kreves, og det må heller ikke skje, at vedkommende får støtte i sådan utstrekning at han lever på omtrent like fot med en som klarer å forsørge seg selv».

Sara Berge gikk imidlertid lenger i sin overvåking av de forsorgsunderstøttede enn det lover



Mange stavangerfamilier levde i den reneste «nåttå og gråden» i første del av vårt 1900-tallet.

og reglementer ga henne anledning til. Det sladresystemet hun etter hvert klarte å organisere, sparte nok kommunen for noen tusen kroner, men lovverket ga henne ingen rett til å organisere en slik snikmeldingstjeneste med godtgjørelse til «angiveren».

Sara Berge var flinkere til å spare penger for kommunen enn hun var til å vise innlevelsessevne i de forsorgsunderstøttedes situasjon. Hun viste en alt for nedlatende holdning overfor de menneskene hun var satt til å hjelpe. Hun ydmyket dem gjennom den måten hun møtte dem på, og hun behandlet dem som om deres fattigdom var selvforskyldt. Hun nølte ikke med å synliggjøre fattigdommen ved å gi hjelpen gjennom matlapper som alle kunne se, gjennom å gi sko som alle kunne høre hvor kom fra eller gjennom å forlange at de fattige skulle gravlegges i svarte kister slik at alle kunne se hvem som betalte begravelsen. Hun mente at ydmykelsen hadde en oppdragende effekt på den som mottok forsorgshjelpen og at den virket avskrekkende på arbeidsskye individer som godt kunne tenke seg gratis underhold fra samfunnet.

Både i samtid og ettertid har vurderingene av Sara Berges innsats vært svært ulike alt etter hvilket utgangspunkt de har hatt som har beskrevet henne.

18. juni 1927 skrev «Stavanger Aftenblad»: Noen helt sikker garanti mot misbruk kan ikke skaffes, så stort som Forsorgskontorets arbeid er blitt, men vi har den beste som kan skaffes. Det er frk. Sara Berge. Så lenge hun sitter på kontoret kan vi føle oss rolig. Byen bør være glad så lenge den får beholde «systemet» Sara Berge. Det hviler på en sund menneskelighet og på en renskåren personlighet. Hele byen kjenner hennes trygge, tette skikkelse med det karakterfulle og overordentlig levende ansikt som alltid er freidig opadvendt. Hennes hjerte er av gull, hennes hjertlag av edlere stoff enn sentimentalitet...."

Så seint som i 1968 skrev den tidligere «Stavanger Aftenblad»-redaktøren Sven N. Oftedal at Sara Berge hadde «sjeldne egenskaper og usannsynlige krefter».

«1ste Mai» uttrykte det imidlertid slik 8. desember 1931: «Men det vi atter vil påtale er at Sara Berge misbruker sin maktstilling over ulykkelige mennesker som skjelver for henne og frykter henne».

I sin bok «I den galna tiå» fra 1987 setter Torgrim Titlestad Sara Berge inn i en interessant og større sammenheng. Han skriver bl.a.:

"Ein ting er at ho truleg gjekk lenger enn reglementet kravde. Det kan til dels forklarast ut frå sider ved personlegdomen hennar. Men det borgarlege bystyrefleirtalet støtta henne politisk og framstilte henne som eit føredøme for dei andre funksjonæra i kommunen. Denne støtta kan ha ført til at ho ikkje såg grunn til å endra den krasse måten ho gjekk fram på. Truleg auka framgangsmåten hennar i sosialarbeidet dei politiske motsetningane i Stavanger-samfunnet på denne tida.»

Rolf Rosland kommer trolig sannheten ganske nær når han i boka «Sølvberget på godt og



Teksten til denne Henry Imsland-tegningen lyder: «Har brurå arbeid?» Spørsmålet blir nok «avfyrt» av madammen til høyre og antyder at brudgommen har valgt bruden fordi hun har fast arbeid og inntekt. Med glimt i øyekroken har Imsland laget en fin illustrasjon til mellomkrigstidens arbeidsløshet.

vondt» fra 1995 skriver: «Ingen ville ha kunnet opptre som noen barmhjertig samaritan med de små midler som kommunen stilte til disposisjon. Sara Berge personlig må ha vært under et følelsesmessig press som få andre ville ha kunnet utholde».

Arbeidet på Forsorgskontoret ga nokså fritt spillerom for maktmennesket i Sara Berge. Selv om det var G. Gulbrandsen som var sjef ved dette kontoret, var Sara Berge den ubestridte frontfiguren der, og det var henne folk i byen identifiserte forsorgshjelpen med. Det var hennes vurderinger som var avgjørende ved tildeling av hjelp på det offentliges bekostning. Hun møtte få motforestillinger i dette arbeidet - for få rettet et kritisk lys på «Sara-systemet».

I 1939 fikk Sara Berge kongens for-tjenestemedalje i gull for sitt samfunns-gagnlige arbeide, og da hun døde i 1946, fikk hun meget fin avisomtale for det arbeidet hun hadde utrettet for byen vår. Siden fikk hun også en gate oppkalt etter seg i hjembyen. (Like ved ungdomsskolen på Hinna.)

Forsorgskontoret holdt til i gamle lokaler i Bergelandsgaten før det i november 1933 ble flyttet opp i nye lokaler i Prestehagen på Storhaug. Der kunne i hvert fall klientene snakke med kontorfolkene uten at alle som sto i køen, hørte på. Sara Berge klarte alltid å få en av de forsorgsunderstøttede til å ordne køen for seg mot en liten godtgjørelse. Men ordensmennene hennes ble ikke sett på med blide øyne av folk i køen. De ble betraktet som spyttlikkere for frøken Berge.

Om vinteren var ofte køen ved forsorgskontoret så lang at den gikk et stykke ut i gaten. Politimesteren hadde nektet de hjelpetrequende å stå inne i gårdsrommet ved kontoret. Han ville ha dem ute i gaten der de i timevis sto ubeskyttet for vær og vind, og der alle kunne se hvem de var. På toppen av alt risikerte de å ikke få noe i det hele tatt. Mang en gang hendte det at de, etter flere timers venting i kuldegrader, ble møtt av utropt: «Der e kje merr pengar i dag heller!»

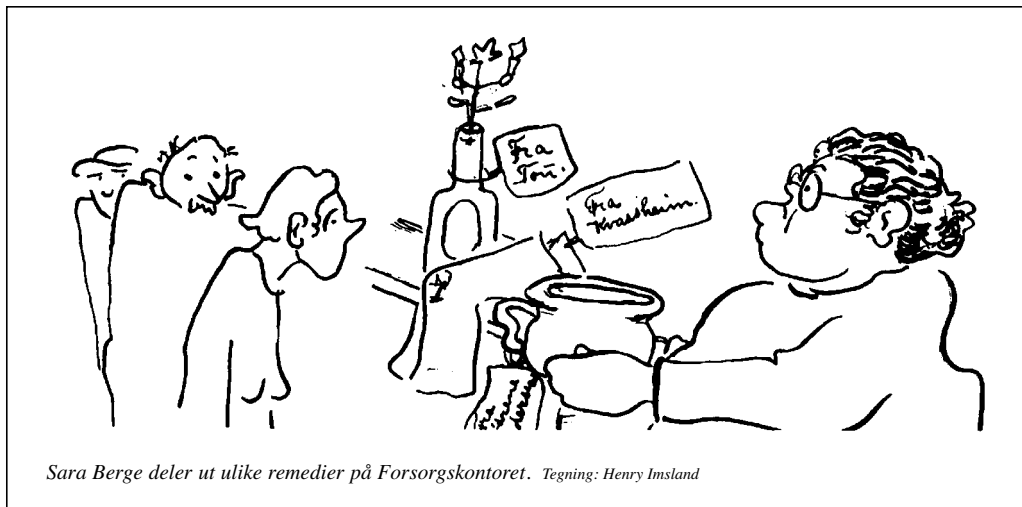
En kvinne, Marit, som fikk arbeid på hermetikkfabrikk i sesongen, 3-6 uker hvert år, måtte gå til Sara Berge for å få hjelp. Hun var gift og hadde tre unger. Da moren døde, arvet Marit 400 kroner. Sara Berge forlangte disse pengene som avdrag på de pengene denne familien hadde mottatt av forsorgsvesenet. Da gikk mannen til Marit til Sara Berge og sa: «Hørr, eg må få litt igjen, eg treng jo kler og skor og alt te ongene». Han fikk da beholde 200 kroner mens Sara Berge innkasserte resten til Forsorgsvesenet. Datteren til Marit måtte holdes hjemme fra skolen et par dager fordi skoene hennes var til reoperasjon. Om ettermiddagen fikk hun låne morens gamle sko slik at hun kunne være ute litt i sola. Dette ble sett av en av klassevenninnene hennes som sladret til frøken. Marit fikk melding fra skolen. Hun møtte da fram og forklarte frøken hvorfor datteren var vekke fra skolen. «Vil du senda dine ongar på skolen med dine sko?» spurte hun frøken. Etter dette fikk flere av skolebarna beksømsko og klær utdelt på skolen, men ikke datteren til Marit. Hun ble tilbudt et par som var altfor store, og de ville hun ikke gå med.

Marit hadde levd i fattigdom hele livet. Da hun selv gikk i 6. klasse, fikk hun penger av



Arbeidsløse hermetikkarbeidere i mellomkrigstidens Stavanger.

Tegning: Henry Imsland



Sara Berge deler ut ulike remedier på Forsorgskontoret. Tegning: Henry Imsland

læreren til å kjøpe mat for, eller læreren fulgte henne ned til den lange grøtkøen ved det kommunale matsalget i Strandgaten. Hun var så underernært at hun holdt på å bli blind p.g.a. vitamin- og fettmangel. Hun gikk med blå briller for å beskytte øynene mot dagslys. Faren var skomaker ved et verksted, men drakk opp det meste av det han tjente når han fikk lønnen utbetalt på fredagene. Pengene brukte han også på prostituerte. En gang kom moren over ham da han besøkte en prostituert som bodde i nabostuen i samme huset som dem selv. Da faren kom inn til seg selv igjen, sparket han kona i magen på tross av at hun gikk høygravid. En annen gang kom faren full hjem ved juletid. Han var rebelsk og lempet kona og ungene ut i vinterkulda. Moren søkte tilflukt på utedoet. En mann som bodde i samme huset, fant den forkomne familien da han skulle på do. Moren var så redd ektemannen at hun ikke våget å anmelde ham til politiet, dessuten tvilte hun på at politiet ville tro henne. Faren forlangte også å få spise først under måltidene. Så fikk kona og ungene det som var igjen. Om ikke middagen sto på bordet presis klokka 12, vanket det juling til moren. Moren måtte be mannen om penger til husholdningen. Manglet hun en 10-øring til gassapparatet før middag, måtte en av ungene springe ned til farens arbeidsplass for å få penger slik at maten kunne stå klar i rett tid! Det var forresten sjelden Marit fikk varm middag i oppveksten. Hun fikk ofte rester i et bakeri like ved der hun bodde i Risbakken.

Moren tok Marit med seg til lege for å få hjelp med synet. Men fattiglegen var full og skrev ut en salve som bare gjorde vondt verre. Marit ble lagt inn på sykehuset, men heller ikke der kunne de hjelpe henne. Hun ble så sendt på landet til noen slektninger av moren. Der fikk hun mat og kom seg. Men hun tok fort av igjen etter at hun kom tilbake til byen. Kaffe og litt skummet melk sammen med et par skiver, var det hun fikk å spise til måltidene.

Da moren også begynte å drikke, gikk faren til Sara Berge og sa at moren ikke kunne passe sine egne unger lenger. Så kom folk fra Forsorgskontoret og tok de 5 ungene fra den gråtende moren. Marit var blitt 13 år da. Hun hulkegrein da hun ble ført ut av huset og sendt til en gård på landet sammen med broren, Olav, som hadde hatt engelsk syke.

Marit ble først gift med en mann som drakk opp alle pengene han tjente. Når han hadde drukket tresprit, raste han rundt som en olm stut, bannet og slo. Marit ble tynnere og tynnere og veide til slutt 35 kilo. Da tok hun ungene med seg og rømte fra mannen. Hun fikk arbeid på fabrikk. Om nettene arbeidet hun også på et fryseri. Da ble hun syk og mistet arbeidet. Hun solgte først noen sølvting hun hadde fra bryllupet, men til slutt måtte hun gå til Sara Berge for å be om hjelp. Det viste seg da at mannen hennes allerede hadde vært på Forsorgskontoret og meldt fra om at kona hadde stukket av fra ham. Beskjeden Marit fikk av Sara var: «Bare gå

hjem til maen, du får ingenting her!» Det gjorde imidlertid ikke Marit. Hun gikk tilbake til tre av søsknene sine i Amtmannssmauet der de hadde fått leie et hus som tilhørte en hermetikkfabrikk. Siden ble hun gift med Roald, og selv om hun forble fattig, fikk hun det nå bedre i ekteskapet.

Folk i Arbeiderpartiet ønsket å få Sara Berge fjernet fra Forsorgskontoret. «Før Sara Berge blir fjernet fra forsorgskontoret, vil det aldri bli ordnede forhold ved forsorgsvesenet», skrev AP-lederen Eyvin Dahl i «1ste Mai». Men Sara Berge ble tatt i forsvar bl.a. av borgemester Middelthon og «Stavanger Aftenblad», og hun fikk beholde jobben sin.

Det var forresten ikke bare alminnelige arbeidsfolk som var i pengenød på denne tiden. Offentlig tilsatte, som prester og lærere, skulle få sin lønn utbetalt av skattepengene folk i byen betalte inn til kemnerkontoret. Skattene ble betalt inn i rater for hver måned. Skatten skulle betales til kemnerkontoret mellom 1. og 8. i hver måned. På kemnerkontoret satt ofte prester, offiserer, lærere og andre og ventet på lønn. Ofte måtte de gå hjem med sine ubetalte regninger fordi det manglet penger på kontoret.

For å spare penger for kommunen, foreslo Klaus Sletten i «Stavangeren» at lærerne skulle sies opp fra sine stillinger før ferien og ansettes på nytt etter ferien, slik at kommunen slapp å betale dem feriepengene.

Forslaget hans fikk flertall i bystyret, og lærerne måtte skaffe seg annet arbeid i feriene for å overleve.

Den såkalte ugildhetsloven fra 1932 sa at et menneske som hadde mottatt forsorgsstøtte, ikke kunne velges inn i bystyret eller offentlige utvalg før forsorgsstøtten var tilbakebetalt. Dette førte til at en av kommunistenes representanter i bystyret ble bedt om å forlate bystyresalen da det ble oppdaget at han ikke hadde betalt tilbake den støtten han hadde mottatt av Forsorgen.

MOLBOPOSTEN

I årene før 2. verdenskrig ble det i Stavanger gitt ut en vittighetsavis som het «Molboposten». Humoren og vitsen har alltid vært gode våpen mot dårlige tider og triste forhold. Det var datidens «kjendiser» som fikk gjennomgå i vittighetsbladet. Her følger et utklipp fra avisen fra året 1939. På omslaget fra påskenummeret der du ser noen av byens kjente personer på vei til påsketuren. Oppe i båtens vinsj gjenkjenner vi byens kraftige borgermester, Middelthon, og opp landgangen prøver den like robuste Sara Berge å komme om bord. Også hun må ha ekstra hjelp for å klare det. Aftenblad-redaktør, Oftedal, kommer løpende med siste nummer av avisen sin.





Vitser var også fast inventar i Molboposten:

Presten: Nei, min kjære Jakob, det er da virkelig forgalt. Du er og blir et sørgelig syn, og hatten har du også mistet.

Jakob: Det e' hoen spele meg ikkje det veste me – hikk – hatten. Det e' mōgje verre – hikk – at merrå har mysta håve.

Tegning: Henry Imsland

OPPGAVER

- 1) Hva menes med uttrykket «et sårbart næringsliv»?
 - 2) Hvorfor var Stavangers næringsliv så sårbart i begynnelsen av 1900-tallet?
 - 3) Hvor stor del av byens arbeidere gikk arbeidsledige på det meste?
 - 4) Hvorfor var det forholdsvis lett for de svenske arbeiderne å få arbeid i hermetikkindustrien i Stavanger?
 - 5) Hvorfor protesterer vanligvis arbeiderne når nye maskiner blir satt inn i produksjonen av en vare?
- Finnes det eksempler på slike protester i våre dager?
- 6) Hvilke krav ble stilt i brevet fra Justisdepartementet til Forsorgskontorene i 1932?
 - 7) Hva gikk ugildhetsloven ut på ?
 - 8) Hvor i byen er Kleiva?

OPPGAVER UTEN FASITSVAR

- 1) Lag et intervju med en av oldeforeldrene dine eller et annet eldre menneske som opplevde mellomkrigsperioden i Stavanger! Få dem til fortelle om barndom, skolegang, lek, matstell, klær, feiring av høytider, ungdomstid, arbeid og fritid!
- 2) Klassesamtale: Bør lønnsforskjellene i samfunnet være så store som de er i dag? Hvorfor/hvorfor ikke?
Undersøk lønnsnivået i ulike yrker først!
- 3) Dramatiser: Køen ved Forsorgskontoret. Lag samtaler som finner sted i køen! (om fattigdom, forsorg, sykdom, «hu Sara», arbeidsledighet, boforhold og annet som hørte dagliglivet til i mellomkrigstiden.

POLITISKE MOTSETNINGER I STAVANGER

1933-1940

Motsetningene mellom sosialistene og de borgerlige var igjen meget sterke. Sosialistene mente de borgerlige ga blaffen i arbeidsfolks situasjon, mens de borgerlige følte seg truet av sosialistenes oppførsel. Ved Arbeiderpartiets landsmøte i 1933 fremmet Stavanger Arbeiderparti forslag som lovpriste Sovjetregimet. Sosialistene i byen ville heller feire 1. enn 17. mai som sin fremste høytidsdag. De foretrakk det røde sosialistflagget framfor det korsmerkede norske. Da kong Håkon besøkte byen, valgte arbeiderne å demonstrere ved å beholde hatten på og ikke blotte hodet slik det var vanlig å gjøre for kongen på denne tiden. Når sosialistene holdt møter, møtte de opp med faner, flagg og uniformerte ordensvakter.

I mars 1933 gikk 80-90 forsorgsarbeidere til streik. De var i arbeid ved Kranen (ytterst på Strandkaia) og ved Sandviken ved Bjergsted. Noen av dem laget ny vei gjennom den nedlagte Egenæs Gravlund som lå i skråningen ned fra Sjømannshjemmet mot Hertrevigs Plass. Ungene fant knokler, bein og hodeskaller etter de døde. Noe av det de fant samlet de og solgte til en beinmelfabrikk til det ble oppdaget hvor beina kom fra. Noen gutter gikk på slakteriet og fikk tak i svineblærer. Blærene tredde de utenpå i hodeskaller og sydde igjen, så hadde de fotballer! Men i mars stoppet altså vei- og kaiarbeidet opp. Forsorgsarbeiderne forlangte ordinær lønn for ordinært arbeid. Streikelederen var kommunist og het Engel Johansen. Han var utenbys fra. Høyreavisen «Stavangeren» forlangte ham hjemsendt der han kom fra eller sendt til tvangsarbeidsanstalten Opstad på Jæren. Mange av nødsarbeiderne var uenige i arbeidsnedleggelsen. De var helt avhengige av forsorgsstøtten. Men Engel Johansen sørget, ved hjelp av streikevakter, for at det ikke var mulig å få arbeid for disse arbeiderne. Streiken ble behandlet både i forsorgsstyret og bystyret. De streikende ble gitt en frist til å komme seg i arbeid igjen. Da de nektet dette, ble forsorgsarbeidet i byen nedlagt fra 7. april. Byen hadde da 4000 arbeidsledige.

En forsorgsarbeider sendte i et leserinnlegg en oversikt over sine inntekter og utgifter. Han fikk lov å arbeide 24 timer pr. uke på nødsarbeide som kommunen hadde satt igang. For dette fikk han 1 krone timen og 24 kroner pr. uke

Utgiftene hans var i kroner:

Husleie: . . .6,25 Gass: 2,00 Kull:1,20

Ved : 0,87 Melk: 1,68 Mat:12,00

Det var ingenting igjen til klær, sko - eller en kinobillett.

Etter 15 år med en den politiske makten, var det klart for mange at Høyre hadde hatt liten evne til å løse byens sosiale problemer. Reaksjonen kom ved kommunevalget i 1934. De fleste tapte høyrestemmene gikk til det nye partiet Nasjonal Samling som var blitt dannet året før under ledelse av telemarkingen Vidkun Quisling. Partiet hadde sitt forbilde i Hitlers tyske nasjonal-sosialistiske parti. Partiet brukte fengende slagord som : «Løft korset mot hammeren!» og det nyttet korpsmusikk og flotte, fargerike faner, vimpler og flagg under møtene sine. Det hadde eget ordensvern kalt SA - siden hird. Vaktene brukte nazihilsen, og partiet ville ha bort fagforeningene. Det ville ha et sterkt forsvar og ville skaffe arbeid til alle. Partiet ønsket orden og rettferdighet. Mange følte seg, naturlig nok, tiltrukket av et slikt program. I tillegg hadde partiet mange respektable ledere. Ved valget i Stavanger i 1934 oppnådde partiet hele 12, 1% av stemmene og fikk 8 representanter i bystyret. Partiet tok mange stemmer fra Høyre, men hadde liten oppslutning fra arbeiderne. Nasjonal Samling (NS) var med på å forsterke de sterke politiske motsetningene i byen. Partiet hakket på kommunister og sosialister og mente disse folkene var rede til å sette i gang revolusjon og innføre diktatur i landet. Sosialistene på sin side



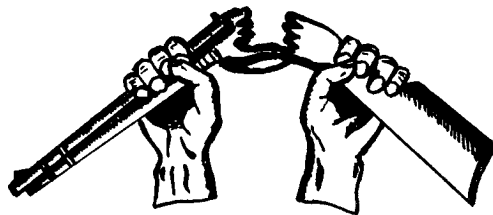
Fra en 1.mai-feiring i Stavanger i mellomkrigstiden.

Fotografiet er tatt i Haakon VII's gate - mellom Domkirken og Sparekassen. Foto: Samson Helgevold/ Statsarkivet i Stavanger

mente det var noe liknende NS pønset på og henviste til det de så i Tyskland for å underbygge sin frykt.

Sosialistene var også redde for at hæren og soldatene ville bli satt inn mot dem om de demonstrerte, streiket eller prøvde å kjempe for det de mente var rettferdig. I 1931 visste de at politi og militære var blitt satt inn mot streikende arbeidere ved Norsk Hydro som demonstrerte mot streikebrytere ved eksporthavnen Menstad ved Skien. Det kom til slagsmål mellom demonstranter og politi. Forbitrelsen var meget stor da forsvarsministeren, Vidkun Quisling, sendte soldater til Menstad og arresterte mange av arbeiderne. Over 20 arbeidere fikk fengselsstraffer eller ble ilagt bøter.

Det skremte mange arbeidere at militæret kunne settes inn mot dem. Louis og de fleste andre gikk derfor inn for avmilitarisering og svakt forsvar. Det brukne geværet ble deres symbol. Men de hadde ikke tenkt å sitte med hendene i fanget om «kapitalistenes offiserer og soldater» kom. Sammen med 40-50 andre fagforeningsmedlemmer trente Louis i en hemmelig forsvarsgruppe som skulle forsvare



kooperasjonens bygninger, Folkets Hus, «1ste Mai»s bygning og andre bygninger som tilhørte arbeiderbevegelsen. Det var særlig sabotasjehandlingar fra medlemmer av NS de var redde for. Treningen foregikk ved Kampen skole under ledelse av en arbeiderpartipolitimann fra Oslo. Gruppen fikk låne kommunens lokaler fordi den kalte seg for en mosjonsgruppe. Øvelsene foregikk selvsagt uten våpen, men når den hadde øvelsene ute, simulerte deltakerne at de brukte våpen. Forholdene mellom sosialistene og nazistene var preget av hat og sterk mistillit,

og Louis sluttet hos tannlegen sin, Forsberg da Forsberg i 1934 ble valgt inn i bystyret for NS. Fra nå av møttes de bare i bystyresalen. Nærmere innpå seg ville ikke Louis ha ham.

I 1934 la Høyre om den sparepolitikken partiet hadde fulgt siden 1920. Kommunens lånsnedbetaling ble stanset og nye lån tatt opp. Ny virksomhet kom igang. Kaiene ble utvidet, elverket ble utbygd, gassverket ved Bjergsted ble modernisert, det kommunale kjøleanlegget ble utvidet, ny teknisk skole ble bygd på Bergeland, krematoriet på Eiganes gravlund ble reist. På Sola ble det satt igang opparbeidelse av flyplass.

I 1935 tok Stavanger kommune opp et lån på 250000 kr. fra byens egne innbyggere og næringsliv. For dette såkalte «Borgerlånet» ble det i 1936 opparbeidet en rekke gater - bl.a. Haugesundsgaten. I denne gaten ble det siden reist et steinmonument til minne om borgerlånet. Særlige tiltak ble nå satt i verk for å få ungdom i arbeid. Stavangerungdommer ble på denne tiden bl.a. satt til å opparbeide Schancheholsveien og planere idrettsanleggene på Midjord og Buøy.

Louis engasjerte seg sterkt i det som foregikk i hjembyen. Han så nøden på nært hold i sin egen familie. Faren ble utsatt for en ulykke på Rosenberg i 1921. Torger ble dratt

med av en maskinstyrt kjetting slik at den ene foten hans ble presset inn mot en pøle før han endelig klarte å få stanset maskinen. Faren kom seg i arbeid igjen etter et langt sykehusopphold, men han ble aldri mer den sterke mannen han hadde vært. I perioder gikk han arbeidsledig. Da gikk han også på nødsarbeid, eller han satt ensom nede i kjelleren sin og sydde på leirdukssekker for firmaet Kulimport. Snadden i munnen og et jordstykke i kolonihagen på Stokka var lyspunktene i tilværelsen. Det satte seg tuberkler i den skadde foten, og Torger måtte slutte på Rosenberg. Han sto dermed uten inntekter for seg, kona og to døtre. Louis' yngste søster, som da var blitt 15 år, måtte slutte på middelskolen og ta arbeid i brødforretningen Bikuben for å hjelpe til på familiens økonomi. Florence, den andre søsteren, var syk og uten inntekter.

På Bikuben fikk Gerd se mye elendighet. Hun syntes forferdelig synd på kvinner og barn som kom og handlet for matlapper slik at alle kunne se at de «gikk på Forsorgen». Matlappene som ble utdelt på Forsorgen, lød på et bestemt beløp, f.eks. 3 kroner pr familiemedlem pr. uke. Dette beløpet skulle familien leve av en hel uke. Etter en tid klarte Gerd å skaffe seg mye bedre betalt arbeid på såpefabrikken «Nordkronen».

Vinteren 1932/33 gikk Louis ofte og besøkte faren som lå for døden på Stavanger sykehus. En kveld han hadde besøkt faren, traff han en tysker som spurte om veien til Vålåndspibå. Louis kom i prat med tyskeren og spurte om han ville bli med hjem for å se hvordan en norsk familie levde og bodde. Tyskeren takket ja og ble med hjem til Louis i Brønnngaten 75 der han bodde til leie. Louis ble godvenner med tyskeren som ble en hyppig gjest i Brønnngaten. Fra Tyskland holdt denne tyskeren kontakten med sin venn.

I januar 1933 døde faren til Louis. Året etter ble Louis valgt inn i bystyret for Arbeiderpartiet. Noe av det første han var med på i bystyret, var å bevilge 10000 kroner ekstra til skolebespisning. Louis visste om mange unger som gikk på skolen hver dag uten å ha spist frokost. For disse barna var 11.15 høydepunktet på dagen. Da fikk de servert varm middag - og de kunne spise seg mette! Elevene fra Kampen skole gikk til Matsalget ved Rosenkildehuset for å få mat. Klokken 11 forsvant 1/3 av elevene for å gå på «Grøden» å få seg et gratismåltid.

Etter farens død flyttet Louis bort til moren i Kampensgate 4 med familien sin. For å hjelpe moren og søstrene med økonomien, betalte han høyere leie enn det som var mulig å få på det åpne husleiemarkedet. Louis fikk ofte brev fra den tyske vennen sin. Han ble invitert til



Mange legger ikke merke til denne støtten som er satt opp til minne om Borgerlånet i 30-årene.

Foto: Jonas Friestad

Tyskland, og i 1935 reiste han av gårde. Han var også interessert i å studere nazismen på nært hold og besøkte derfor byene Kiel, Hamburg, Berlin og Altenburg (i Sør-Tyskland). Han ble skremt av det han så, særlig i sør der «brunskjortene» marsjerte omkring i sine uniformer og så ut som de eide hele verden. Fra toget kunne Louis se inn i Hitlers konsentrasjonsleir Oranienburg ved Berlin der tyskerne, som hadde motsagt naziregimet, måtte masjere seks og seks under svære hakekorsflagg mens de sang på nazisanger. Louis var klar over at mange av fangene var i leiren fordi de var sosialister slik som han, og han var glad da han satt trygt og godt på dampbåten nordover mot Oslo.

Fra Oslo tok han Bergensbanen til Bergen. På Voss fikk han tak i en Stavangeravis. Der kunne han lese at han var valgt til formann i Stavanger Arbeiderparti. Han ble «helste øvegidde» da - og redd. Formann for 3000 medlemmer. Hvordan i all verden skulle det gå?

Som nestformann så han at han hadde fått den fargerike legen Eyvin Dahl som i årene 1928-1931 hadde drevet en privat klinikk for å hjelpe de som var økonomisk dårligst stillet i samfunnet. Klinikken i Birkelandsgaten 2 og 4 fikk en kort levetid da de offentlige myndighetene nektet å gi økonomisk støtte til det private sykehuset.

Siden ble Dahl stadsfysikus i Stavanger. Han var en mann med mye energi som var utålmodig med å få gjennomført de sakene han brant for. Det irriterte ham at mange restauranter i byen serverte kaffe og kaker i kopper og på fat som hadde skår og hakker. Han oppfordret først eierne til å kvitte seg med det defekte serviset. Da dette ikke nyttet, kakket han rett og slett i stykker det farlige serviset så kunne ikke det brukes mer!

Samme framgangsmåte nyttet han overfor stae torghandlere. Det var ulovlig å ha bækurvene stående på bakken der støv og skitt samlet seg. Bækurvene skulle plasseres 60-70 cm. over bakken, sa loven. På tross av flere påminnelser om dette både fra politiet og fra Dahl, var det flere torghandlere som ga blaffen og lot bækurvene stå på jorda. Hva hadde helseråd og politimester Kvalsund med deres bær å gjøre? 8. august 1939 fikk Dahl fart på bækurvene. Like nedenfor Store trappegang ved dagens Posthus, sto flere bækurver plassert på den støvete grusen. Dahl var gammel fotballspiller og hadde tatt straffespark før. Nå ekspederte han et



Fotografiet er tatt i forbindelse med en oppstilling før et 1.mai-tog på 1930-tallet. Eyvin Dahl gjenkjennes med papirer i front for Arbeidernes Barnelag

par nye så tyttebær og blåbær føyk i hytt og vær. Bærhandlerne berget resten opp på salgsbordene i en fart, dermed var problemet løst! Folk i byen delte seg nå i to leirer. Den ene holdt med Dahl, og syntes sparkene hans var velrettede. Torghandlerne som hadde respektert påbudet fra helsemyndighetene, godtet seg over straffesparkene til stadsfysikusen. Også byens aviser engasjerte seg i Dahls effektive spark. De lot det for sikkerhets skyld gå politikk i det slik at Arbeiderpartiavisen «1ste Mai» forsvarte ham, mens Høyreavisen «Stavangeren» og Venstreavisen «Stavanger Aftenblad» fordømte det han hadde gjort. Selvtakt kalte de det. Men at Dahl hadde oppnådd det han ville med sparkene, det var alle enige om.

Arbeidsledighetsproblemet var fortsatt det viktigste og vanskeligste Louis var med på å behandle i bystyret. Han hadde pratet med en nabogutt på 17 år som var uten arbeid. Paul hette han. Han hadde vært uten arbeid siden han var 15, fortalte han. Han sa at han vanligvis sto opp klokka 12 om formiddagen og la seg klokka 24 om kvelden for at natten skulle bli så kort som mulig. Han lå ofte våken om nettene - tenkte og grublet. Ingen hadde bruk for ham. Hva var vitsen med dette livet? Moren stelte litt frokost til ham i 12-tiden. Han bladde i et ukeblad mens han spiste, men sa ingenting - selv ikke når moren begynte på dagens klagesang om hvorfor han lå og drog seg hele dagen i stedet for å komme seg av sted og søke arbeid. Taust tok han på seg sitt slitte yttertøy og tok seg ned mot kaien der han stilte seg opp sammen med 8-10 andre arbeidsledige. Han «bommet» papir og litt tobakk av en av kameraene, men overhørte bemerkningene om han allerede var på beina. Den fleipen var brukt opp for lenge siden. I 3-tiden tok han turen ned til en avisekspedisjon og fikk låne seg dagens avis. Han søkte annonsesidene, men de eneste jobbene som var ledige, var drengejobber på landet. Men Paul kunne hverken melke eller utføre annet gårdsarbeid, så det var ikke noe for ham. Han slentret derfor videre til Arbeidskontoret, men hva var vitsen med det kontoret? Det hadde jo aldri arbeid å tilby likevel. Paul var for ung til å kunne få nødsarbeid, så der var heller ingenting å hente. Av og til ruslet han hjemom om ettermiddagen, men der ble han møtt av morens syting over at han satte over kaffekjelen uten å ha skaffet seg arbeid. «Har du nå vore ude og slengt igjen? Va det ikkje bere om du prøvde å få deg noge å gjørr istedenfor å drikka kaffi heile dagen?» var hennes omkvede. Før ble han rasende når moren startet med sine tirader, men etter hvert tok han imot utgytelsene i stillhet, drakk kaffen ut og tok seg heller av gårde på måfå igjen. Så kom han hjem etter at moren hadde lagt seg, forklarte Paul. Det som gjorde sterkest inntrykk på Louis med Paul, var øynene, for de manglet helt gnist og vilje. De lyste av resignasjon. Det var fælt å se en ungdom på 17 år som følte seg uten framtid og verdi, syntes Louis.

Daglig skrev byens aviser om arbeidsledighetsproblemet. En dag leste Louis om en eldre bakersvenn som var plassert på Fattiggården eller Arbeidsgården på Ullandhaug (ved Auglend skole) fordi han var uten arbeid og bolig. Av forsorgsvesenet hadde mannen mottatt en dress.

Dress var ikke det han følte han hadde mest bruk for. Han ville derfor forsøke å få solgt



Louis fotografert på Gjøssteins plass i forbindelse med avdukingen av busten av arbeiderlederen og skolemannen Johan Gjøsstein.

dressen. Han pakket tøyet inn i avispapir og la i vei mot byen på sin handelsferd. Ved Sekundærstasjonen ved Gamlingen møtte han en ung, arbeidsledig hermetikkarbeider som han kjente fra før. Bakersvennen spurte om den unge ville selge dressen for ham mot at de delte utbyttet. Ungdommen var mer enn villig. Han solgte dressen til en skraphandler for 8 kroner. Skraphandleren trodde dressen var stjålet og anmeldte selgeren til politiet. Under forhøret fikk den arbeidsledige hermetikkarbeideren forklart seg. Lovverket sa at klær som var utdelt fra forsorgsvesenet, forble forsorgsvesenets eiendom og skulle leveres tilbake ved dødsfall eller om motakeren ikke lenger hadde bruk for dem. Hermetikkarbeideren forklarte at han ikke visste at dressen var såkalt «forsorgsdress». Han ble imidlertid ikke trodd, og lagmannstinget dømte ham til 45 dagers fengsel!

I 1935 hadde Stavanger opptil 6000 arbeidsledige, og 8000 mennesker, eller 17% av byens befolkning, levde på forsorgsstøtte. Mange fler enn dette led nød, men de valgte heller å tåle det

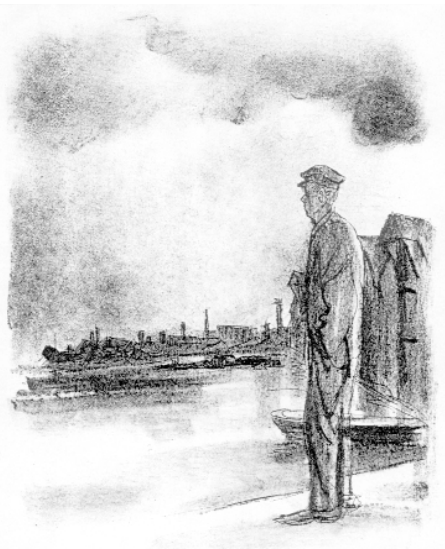
fremfor å få besøk av inspektørene ved Forsorgskontoret som bokstavelig talt løftet på dynene for å sjekke om nøden var stor nok til at de var kvalifisert for hjelp. På tross av den vanskelige situasjonen de arbeidsledige levde under, syntes Louis fra tid til annen at De Arbeidslediges Forening krevde mer enn det som var å vente når en så på kommunens dårlige økonomi. 28% av byens driftsutgifter gikk til forsorgsunderstøttelse! Da ble det ikke store summer å investere i nye tiltak. Dette uttalte han. Det ble oppfattet som et svik av mange i De Arbeidslediges Forening. En kveld da familien i Kampensgate skulle gå til senga, oppdaget Thomas, Louis' bror, en av de arbeidsledige utenfor huset med en staur i hendene. Det var ingen tvil om at mannen hadde tenkt å ta for seg vinduene i Kampensgate 4 med stauren, men før han kom så langt, møtte han Thomas på full fart ut av huset. Han fant det da tryggest å gjøre retrett, men skremt familien Torgersen, det hadde han klart.

Sakte men sikkert gikk det fremover med byens økonomi.

Fremgang lød det også av de første sjøflyene som kom til Stavanger i 1935 og brukte Vågen som landingsstripe! På Klasaskjæret var det ekspedisjon av flyene fram til 1937 da Sola flyplass ble åpnet og Sømmebukta overtok som sjøflyhavn. «Valkyrien» het et av de første sjøflyene som ankom Stavanger, minnes Louis.

I årene før 2. verdenskrig øket Stavangers handel med landdistriktene rundt byen. Hermetikkindustrien og skipsfarten tok seg også opp, og det ble skapt flere, nye arbeidsplasser.

Fra 1937 skulle ikke lenger de forsorgsunderstøttede vurderes hver for seg. Det ble fra nå av utarbeidet faste satser for alle, men det var stor uenighet om hvor store disse summene skulle være. De Arbeidslediges Forening som hele tiden sto på for å bedre de arbeidslediges kår, ville heve satsene med 20% mens de borgerlige partiene, som satt med makten, tilbød 5%. Langt inn i 2. verdenskrig hadde sosialistene og de borgerlige vanskelig for å finne hverandre i kampen mot den felles fiende. De fleste steder seiret likevel de nasjonale verdiene over klassekampen som hersket i hele perioden fra 1900 til 1940.



«Arbeidsledig på ny»

Tegning: Henry Imsland

OPPGAVER

- 1) Les om de politiske motsetningene som hersket mellom sosialistene og de borgerlige i mellomkrigstidens Stavanger og notér ting arbeiderne gjorde som provoserte de borgerlige, og ting de borgerlige velgerne gjorde som provoserte sosialistene!
- 2) Finn stoff om Vidkun Quisling!
- 3) Hvilke store byggeprosjekter ble satt i gang i Stavanger fra 1934 og utover?
- 4) Hvorfor nølte mange med å søke om hjelp fra Forsorgskontoret selv om de trengte hjelpen?
- 5) Nevn årsaker til at det gikk bedre med byens økonomi i årene før 2. verdenskrig!
- 6) Hvorfor hadde sosialistene og de borgerlige vanskelig for å finne hverandre i kampen mot den felles fienden fra Tyskland?

OPPGAVER UTEN FASITSVAR

- 1) Tenk deg at du har gått arbeidsledig i 2 år. Skriv et brev til en god venn og fortell om situasjonen din!
- 2) Vet du om noe land i verden der militæret er blitt satt inn mot arbeidere og vanlige folk?
- 3) Hva kan det komme av at staffeutmålingen i dag er mildere enn i 1930-årene? (Ingen ville i dag fått 45-dagers fengsel for å ha solgt en forsorgsdress om det hadde eksistert slike). Mener du at straffene som nyttes i dag i Norge er for strenge, passe eller for milde? Tenk på trafikkforseelser, narkotikasalg, voldtekt, mord. Undersøk først hvor strenge straffer vi har for ulike forseelser og begrunn så svaret ditt!
- 4) Dramatiser situasjonen da stadsfysikusen sparket til bærkurvene ved Store trappegang! Hvordan reagerte torghandlerne og folk som så på? Noen var for og noen mot Dahls straffespark.
Det er sikkert mulig for noen av elevene å finne klær fra 1930-tallet hjemme eller hos besteforeldrene. Dermed får klassen eventuelt en fin demonstrasjon av hvordan folk gikk kledd på denne tiden. (Klesdraktene forandret seg forøvrig ikke mye før flere år etter krigen).



Imsland-karikatur av Louis Torgersen



Tyske soldater fotografert av Louis på Stavanger jernbanestasjon mellom klokken 9.30 og 11.00 9. april 1940

AVSLUTNING

7. april 1940 ble Louis utnevnt til stasjonsmester på Ganddal. 9. april møtte han som vanlig til jobb på stasjonen i Stavanger. Han hadde hørt skyting fra havneområdet i morgentimene da tyske fly senket den norske jageren «Æger». Klokken 10 kom det tyske soldater til stasjonsområdet. Soldatene plasserte mitraljøser inne på stasjonsområdet og ved innkjørselen til ilgodsavdelingen. Louis spurte på tysk hvorfor soldatene stilte seg foran inngangene, men han fikk ikke noe svar. Louis skulle ikke overta stasjonsmesterstillingen på Ganddal før 8. mai, men da det gikk rykter om at britiske krigsskip og fly ville bombe Stavanger, ba han om lov å flytte sørover straks. Søknaden ble innvilget, og 11. april flyttet han til Ganddal med familien sin. Han ble straks med i det illegale



arbeidet og opplevde mye spennende under krigen, men det hører ikke med i denne historien. Vi tar bare med at krigen ble en stor påkjenning for ham, selv om han var heldig og unngikk å bli arrestert av tyskerne.

Louis nådde freden i 1945 som en meget respektert mann, og i 1946 ble han valgt til ordfører i Høyland kommune. Som pensjonist flyttet han tilbake til Stavanger. Han kjøpte seg hus i Hillevåg der hans nye adresse ble Nordlia 8. Louis fikk oppleve å feire diamantbrullup (gift i 65 år) med Pauline før hun døde i 1983. Louis selv fikk beholde en usedvanlig god helse helt til han ble 92 år gammel. Da begynte helsen å svikte, og de siste månedene av sitt liv måtte han tilbringe ved det nye sykehjemmet som nettopp var blitt tatt i bruk på tomten til den gamle Arbeidsgården ved Auglend skole.

Louis døde 1. juli 1988, nær 94 år gammel.

Sosialistene kom styrket ut av annen verdenskrig. Ved det første Stortingsvalget etter krigen, fikk Arbeiderpartiet og Norges Kommunistiske Parti til sammen 60% av stemmene. Arbeiderpartiet har sittet med makten i Norge i de fleste årene etter krigen, men partiets andel av stemmene har sunket noe ettersom velstanden i landet har økt. Sammenlikner vi dagens samfunn med det samfunnet som eksisterte i Norge fra 1900 til 1940, kan vi uten videre slå fast at vi lever i et bedre og mer rettferdig samfunn der avstanden mellom fattig og rik er blitt redusert, og der godene i samfunnet er bedre fordelt. Avstanden mellom ytterpunktene i politikken er også redusert som en følge av dette, og som en følge av at politikerne er enige om de store linjene i politikken - på tross av at valgkampene tyder annerledes! Gjennom engasjement og ved å ta ansvar, blir det din oppgave å gå ut og ta vare på dette samfunnet og gjerne forbedre det slik at det blir godt å leve i også for dine etterkommere.



Louis syklet til han var over 80 år gammel. Her er han fotografert utenfor sitt hjem, Nordlia 8, på vei til et syke- eller aldershjem med «kos» under armen til «de gamle» (som oftest var yngre enn ham selv!) Foto: Jan B's Foto



Louis på 90-årsdagen. Foto: Jan B's Foto

KILDER

- 1) Bøe, Jon Bjarne: Rapport nr. 3/1984. Barn i mellomkrigstiden. Stavanger Lærarskole.
- 2) Dybdahl, Kåre D.: Oppdragelse ved arbeid. Stavanger arbeidsskole for gutter 1879-1979. Stavanger 1979.
- 3) Grude, Egil Harald: Fra brygger til storhavn. Universitetsforlaget A/S 1985.
- 4) Johnsen, Bodil Wold: Høyrestyring under politisk krise 1918-1945. Partiet og politikken, Stavanger 1983.
- 5) Lovoll, Odd S.: Det løfterike landet. Universitetsforlaget 1983.
- 6) Roedder, Karsten: Knus ikke en elendig i porten. Paul T. Dreyer forlag 1982.
- 7) Sirevåg, Kristian: Vår sak er rettferdig. Dreyer 1981.
- 8) Sunde, Kristian: Den første arbeiderbevegelse. Stavanger på 1800-tallet. Stavanger kommune 1975.
- 9) Titlestad, Torggrim: Intervju med Louis Torgersen fra 1981. Statsarkivet i Stavanger.
- 10) Titlestad, Torggrim: Levevilkår og politisk kamp i Stavanger 1900-1940. Kompendium i byhistorie, Høgskolesenteret i Rogaland 1987.
- 11) Titlestad, Torggrim: Stavanger, Norges røde by. Varmen forlag A/S 1988
- 12) Utne, Bjørn Saxe: Den kombinerte Indretning. Stavanger Museums Årbok 1982.
- 13) Stavanger mellom sild og olje, bind 1 og 2. Dreyer bok, 1988.

En del av avisstoffet har jeg kunnet nyttiggjøre meg takket være systematisering av stoff utført av grunnfagsstudenter ved Høgskolesenteret for Rogaland og takket være hjelpsomhet fra Torggrim Titlestad.

Arbeidernes Historielag i Rogaland, årbøker for 1985 og 1986. Artikler av: Eyvin Dahl, Dag Johannesen, Torggrim Titlestad og Magne Vestbø.

Storhaug skole 75 år. 1902-1977.

Stavanger 1977.

Cappelens leksikon.

Cappelen 1986.

MUNTlige KILDER:

Håkon Figved, Kåre Sagvåg, Gerd Oftedal Skadberg, Louis Torgersen.